

Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухиляння/уникання оподаткування в Україні

Київ, 2025 рік

Автори:

Володимир Дубровський
Олег Гетман
В'ячеслав Черкашин

Рецензент:

Павло Кухта

Економетричні розрахунки:

Тетяна Алексєєва

Дослідження здійснено фахівцями CASE Україна, Інституту соціально-економічної трансформації та Економічної експертної платформи за сприяння ПРООН в Україні за фінансової підтримки Уряду Швейцарії в межах швейцарсько-українського проекту «Зміцнення членських бізнес об'єднань мікро-, малих і середніх підприємств в Україні»

Зміст

I. Інструменти ухиляння від сплати податків та агресивного податкового планування в Україні: що змінилося порівняно із попередніми роками.....	4
Національні особливості та ключові схеми.....	4
II. Оцінювання інструментів (схем) уникання оподаткування та ухиляння від сплати податків в Україні.....	9
2.1. Уникання оподаткування за допомогою офшорних схем і BEPS.....	9
2.2. Ухиляння/уникання сплати ПДВ.....	15
2.2.1. Розрахунок недотримання вимог ПДВ.....	17
2.2.2. Формування ризикового податкового кредиту («скрутки», ризиковий ПДВ).....	20
2.2.3. СМКОР.....	23
2.2.4. Фіктивне підприємництво, зокрема «дропа», підміна кодів, «чорне»/«сіре» зерно, «карусельні» схеми та інші.....	24
2.3. Ухиляння/уникання сплати податків через порушення митних правил, контрабанду та корупцію на кордоні.....	28
2.4. Контрафакт і нелегальна торгівля, зокрема підакцизними товарами.....	47
2.5. Тіньова оренда сільськогосподарських земель і схеми із землею та нерухомим майном.....	51
2.6. Заробітні плати в конвертах і неофіційна зайнятість за наймом.....	52
2.7. Неоформлені підприємці, неформальна самозайнятість.....	56
2.8. Ухиляння від сплати податків за допомогою ССО 2 групи: «дроблення+приховування оборотів».....	57
2.9. Зловживання 3 групи ССО: псевдо-ФОП для переведення в готівку – ухиляння від податків при отриманні коштів на зарплату чи дивіденди.....	63
III. Загальні висновки.....	65
Додаток 1. Дроблення бізнесу на мережу фоп під одним брендом.....	68
Додаток 2. Методологія та результати обрахунку доходів ФОП – платників єдиного податку.....	72
Додаток 3. Аналіз розподілу зарплат за діапазонами (оцінка схем «МЗП + конверт» та «ФОП замість найму» («псевдо-аутсорс»)).....	76
Додаток 4. Припущення VAT Gap.....	78

I. Інструменти ухиляння від сплати податків та агресивного податкового планування в Україні: що змінилося порівняно із попередніми роками

Національні особливості та ключові схеми

Як і більшість країн з доходом на душу населення, меншим за середній, і слабким державним управлінням, Україна потерпає від досить великого розміру «тіньової економіки» – тобто економічної діяльності, з якої не сплачують податки. Її розмір оцінюють у 20–40% (див. Таблицю 1), що забагато порівняно з розвиненими країнами, але схоже на показники країн із близькими до наших характеристиками якості врядування і доходу на душу населення.

Варто зазначити, що за оцінками Мінекономіки, у передвоєнні роки рівень тіньової економіки суттєво скоротився, зменшившись до 27% 2019 року, що збіглося зі скороченням перерозподілу через державні фінанси. Це природно з огляду на те, що тінізація є закономірною відповіддю економіки на надмірний (особливо порівняно з наявною якістю державних послуг) податковий тиск. Також важливий чинник природного зменшення частки тіньової економіки – економічне зростання, що супроводжується підвищенням продуктивності праці в офіційному секторі та інших привабливих аспектів легальної роботи. Проте це стосується майже повністю неофіційної діяльності.

Унаслідок повномасштабної війни та заходів, пов'язаних з нею, деякі схеми (як-от приховане транскордонне переміщення капіталу) суттєво зменшилися – жорсткі регулювання воєнного часу залишили для них набагато менше місця. Також природно зменшилася кількість неофіційно зайнятих через загальне скорочення робочої сили. Також, імовірно, зменшилася частка великого бізнесу через руйнування та тимчасову окупацію ворогом територій, які традиційно були місцем розташування великих промислових підприємств. З іншого боку, з'явилися нові мотиви для неформальної зайнятості, а також дроблення підприємств на ФОП, щоб уникнути необхідності повідомляти ТЦК про найманих працівників – військово-возобов'язаних (ці та інші зміни докладніше описано у звіті). Однак загалом структура тіньової економіки залишається доволі консервативною.

Водночас наявність великого тіньового сектору, з одного боку, не дає змоги зменшити номінальне податкове навантаження, а з іншого – спотворює умови конкуренції. Обидва явища, своєю чергою, сприяють тінізації. Важливо брати до уваги той факт, що структура тіньової економіки в Україні нетипова відповідно до структури самої економіки. На відміну від більшості інших країн (окрім деяких країн СНД), в Україні переважна частина податкових надходжень втрачається через наймасштабніші інструменти ухиляння від сплати податків та агресивного податкового планування, які масово застосовують великі підприємства, що становлять чималу частку у вітчизняній економіці та завдяки своїм неформальним зв'язкам мають великі можливості для уникання податків.

Відповідно механічне перенесення на український ґрунт досвіду інших країн у цьому питанні призводить до невідповідних висновків і рекомендацій, які не сприяють ефективній боротьбі з тіньовою економікою.

Євростат виділяє сім компонентів тіньової економіки: 1. СПД, що навмисне не реєструє свою, в іншому законну, діяльність; 2. суто протизаконна діяльність; 3. виробники, які, згідно із законом, не повинні реєструватися (наприклад, особисті селянські господарства); 4. та 5. зареєстровані СПД, що за різними причинами випали зі спостережень; 6. навмисне спотворення даних (заниження бази оподаткування); 7. інші. У цій роботі ми оцінюємо частину цих компонентів, не претендуючи на охоплення всіх схем тіньової економіки.

Щодо загального рівня тіньової економіки, існують різні оцінки залежно від використаних методів. Останні офіційні цифри стосуються 2021 року, оскільки після початку повномасштабної війни такі оцінки не публікували. Загалом доступні оцінки наведено в таблиці.

Рівень тіньової економіки в Україні за різними оцінками

Джерело	Рік / період	Оцінка	Метод/коментар	Посилання
Міністерство економіки України – аналітична записка «Тіньова економіка. Загальні тенденції»	2021 (січень–червень / рік)	Залежно від методу: електричний ≈ 27–28% , монетарний ≈ 32–33% , «витрати населення – роздрібний оборот» ≈ 21% , метод збитковості ≈ 23% ; інтегральні/зведені значення у межах ≈ 31–33% за різними підрахунками.	Офіційні розрахунки Мінекономіки (використовує дані Держстату та різні підходи – електричний, монетарний, витратний, метод збитковості). Документ містить часові ряди та коментарі про волатильність методів.	me.gov.ua
Національний банк України (NBU) – спільне дослідження з EY / Mastercard (оприлюднено НБУ)	2018 (опубл. NBU 2020)	23.8% від офіц. ВВП (≈ UAH 846 млрд для 2018)	Дослідження (EY/ MasterCard під егідою NBU/Мінекономіки) – оцінка розміру «тіні» за компонентами (грошова/безгрошова частини).	Національний банк України
Ernst & Young (EY) – глобальний огляд «Shadow economy exposed»	2023 (оцінки, опубл. у 2025)	Інтерпретації/медіа: для України ≈ 19.3% (оцінка за 2023 р.) – за інтерпретаціями звіту	Оцінювали тільки тіньову економіку готівкових платежів, яка є важливою частиною загальної «тіні», але за умов України описує в кращому разі трохи більше половини всіх схем, адже великі та середні підприємства її не використовують, віддаючи перевагу більш «технологічним» схемам з меншими транзакційними витратами	EY
Юлія Свириденко (перший віце-прем'єр-міністр економіки) – публічна заява	2024-06-26 (брифінг)	« приблизно 40% » (заявлена – «у тіні може перебувати 40% економіки»)	Офіційна політична заява не супроводжувалася детальною методологією в публічному релізі	Українські Національні Новини (УНН)

Це дослідження не ставить на меті оцінити загальний рівень тіньової економіки, зосереджуючись натомість на порівняльній оцінці обсягів і фіскального ефекту найбільших схем. Така оцінка схем і визначення передумов їхнього виникнення і масштабування дає змогу дійти висновків щодо черговості та пріоритетності заходів із подолання тіньової економіки та розробити конкретні кроки для подолання кожної зі схем, які також наведено в дослідженні.

Важливо зазначити, що частина схем пов'язані між собою, обсяги одних частково враховано в обсягах інших, тому загальні втрати бюджету від усіх оцінених у роботі схем будуть трохи меншими, ніж їхня математична сума.

Набір інструментів уникання податків в Україні загалом не дуже відрізняється від інших країн. До стандартного набору зокрема належать:

- ▶ **Порушення митних правил і контрабанда**
 - маніпуляції з митною вартістю товарів
 - перерваний транзит
 - схеми за допомогою поштових пересилань
 - «піджаки» («мурахи»)
 - пряма контрабанда
- ▶ **Розкрадання податку на додану вартість (ПДВ)**
 - незаконне відшкодування з бюджету під час експорту
 - фіктивне підприємництво (missing trader), зокрема «карусельні» схеми
 - підміна товару («скрутки»)
- ▶ **Контрафакт**
- ▶ **Переміщення прибутку до податкових гаваней (офшорів)**
- ▶ **Схеми тіньового ринку землі**
- ▶ **Тіньові заробітні плати**
- ▶ **Викривлення бази оподаткування (приховування обсягів продажу, мінімізація задекларованих прибутків тощо)**
- ▶ **Зловживання міжнародними угодами (treaty hopping), податковими пільгами (відрахованнями), преференціями та спеціальними податковими режимами**
- ▶ **Неофіційне підприємництво та індивідуальна економічна діяльність без реєстрації**

Проблематичними залишаються підходи до оцінювання кількох важливих складників тіньової економіки, насамперед:

- ▶ діяльності неофіційних, незареєстрованих підприємств і самозайнятих осіб;
- ▶ структурування бізнесу через псевдо-ФОП, які працюють на псевдоторгівельних майданчиках та/або під псевдофраншизами;
- ▶ операцій на фінансовому ринку, зокрема схем «підміна кодів» та «дропа», своп-операцій, операцій з криптоактивами, махінацій із цінними паперами, виплат за кордон у вигляді роялті, штрафів, відсотків за кредитами тощо, на користь афілійованих осіб (частина з цих операцій легітимні);
- ▶ обсягів незареєстрованого сільськогосподарського виробництва;
- ▶ обсягів транскордонних електронних продажів у масштабах, що перевищують дозволені законом.

Водночас, окрім структури тіньової економіки, Україна має принаймні дві тісно пов'язані між собою особливості, які відрізняють її від більшості інших країн.

По-перше, це індустрія «конвертаційних центрів», або «конвертів» – спеціалізованих псевдо-підприємницьких структур, створених спеціально для надання послуг з ухиляння від сплати податків. Ця індустрія веде свою історію з початку 1990-х років, набула найбільшого розквіту за часів правління Януковича, який перетворив її на основне джерело доходів своєї «сім'ї», але продовжує існувати й зараз у набагато менших масштабах (та досі в тісному зв'язку із системою політичної корупції). Вона швидко пристосовується до змін законодавства, вигадуючи нові схеми та сфери діяльності. Традиційними сферами є переведення в готівку грошей для виплати зарплат «у конвертах» і дивідендів, махінації з ПДВ, випуск фальшивих документів для «лівого» – контрабандного, контрафактного (підпільного виробництва) або «скруткового» товару тощо. На відміну від багатьох інших схем уникання оподаткування, які в разі викриття загрожують тільки штрафами, діяльність «конвертів» суто кримінальна.

По-друге, це інституційна пам'ять і корпоративна культура частини працівників ДПС, закладена в середині 1990-х сумнозвісним Миколою Азаровим. Він фактично перезаснував податкову як інструмент ручного контролю Леоніда Кучми за українським бізнесом (вона була безпосередньо підпорядкована президентові, що є унікальним у світовій практиці). Це зумовило репресивну, антипідприємницьку культуру «азарівських» податківців разом з корупційними традиціями, такими як незаконний захист, або ж рекет («кришування») «конвертів», стягування «відкатів» за повернення ПДВ експортерам, махінацій з фіктивним ПДВ-кредитом, збирання податку на прибуток «за домовленістю», «доїння» бізнесу тощо. Дані репрезентативного опитування підприємств, здійсненого CASE Україна 2024 року, свідчать: серед респондентів тільки 22.2% вважають, що ДПС активно й успішно протидіє схемам ухиляння від оподаткування, натомість 27.5% сказали, що вона сама їм сприяє і ще майже стільки ж утрималися від відповіді.

Висновки дослідження дають підстави аргументовано не погодитися з деякими експертами, які ігнорують або недооцінюють зазначені особливості й натомість вважають чи не найшкідливішою особливістю України спрощену систему оподаткування (ССО). Спеціальні податкові режими для мікробізнесу та самозайнятих осіб з об'єктивних причин діють у більшості країн світу, зокрема в більшості країн ЄС (докладніше див. <https://iset-ua.org/ua/doslidzhennya/item/211-svitovyi-dosvid-zastosuvannia-cco>). І хоча наявність різних режимів оподаткування завжди створює можливості для зловживань, за належного адміністрування такі зловживання залишаються незначними на тлі інших схем ухиляння від оподаткування через порівняно невеликі масштаби самого мікробізнесу та великі транзакційні видатки на створення і функціонування схем зловживання його особливим режимом. Зокрема, як показують це та попередні аналогічні дослідження, в Україні подібні порушення хоч і доволі поширені, однак на порядок менші за обсягом умовних фіскальних втрат, аніж топ-схеми.

Аргумент про те, що нібито відсутність обов'язкового бухгалтерського обліку в суб'єктах ССО, зокрема у сфері роздрібної торгівлі, уможливорює великі схеми, зокрема через реалізацію «лівого» – незаконно ввезеного, виробленого або «скруткового» товару, не витримує критики, оскільки за наявності великого суто тіньового сектору з одного боку, і фіктивних документів від «конвертів» – з іншого, цей канал збуту не є ані єдиним, ані, ймовірно, основним. Окрім цього, переслідування реалізації «лівого» товару – це боротьба з наслідком, а не причиною. До того ж, точок реалізації – сотні тисяч, на відміну від десятків джерел походження такого товару, тож це заздалегідь приречений неефективний спосіб протидії масштабним схемам. Тому обтяження мікробізнесу непотрібним йому обліком не вирішить жодних проблем.

Найперспективніші кроки для кардинального скорочення тіньової економіки полягають у радикальному вдосконаленні адміністрування з ліквідацією «конвертів» і перезавантаженням податкової та митної служб. Єдиний за багато років недавній випадок викриття вели-

кого конвертаційного центру (до речі, на чолі з колишнім високопосадовцем податкової) – це заслуга СБУ, яка за своїм профілем не мала б взагалі займатися такими явищами. Існує надія, що після успішного перезавантаження БЕБ у 2025–2026 роках системна боротьба зі «скрутками», «конвертами», «сірою» підакцизкою тощо нарешті зрушить з місця, і за якийсь час з цими явищами буде покінчено. Також почався процес перезавантаження ДМС, що може радикально зменшити обсяги «сірого» імпорту. Проте перезавантаження ДПС поки що не розглянуто навіть у парламенті, хоча відповідний законопроект №9243 чекає два роки. Без цього складно буде мінімізувати такі масштабні схеми, як неофіційна зайнятість і торгівлю тощо.

Павло Кухта,
економіст, перший заступник міністра/в.о. міністра економіки України в 2019–2020 рр.,
про дослідження:

«Звіт ICET, CASE та ЕЕП про інструменти ухиляння від оподаткування – вже традиційне джерело аналізу цього ключового елементу тіньової економіки в Україні. Систематичне щорічне проведення цього дослідження стало гарним прикладом інституціоналізації якісного експертного аналізу, що дає **підґрунтя для впровадження в життя кращої, більш системної та обґрунтованої економічної політики.**

Тіньова економіка в українських умовах – це значною мірою дзеркало економічних і, ширше, суспільних відносин у країні. У ній відображаються і проблеми в роботі державних інституцій, і ще більші проблеми в інвестиційному кліматі та питаннях захисту прав власності. Глибоке та систематизоване дослідження схем ухиляння від оподаткування максимально чітко показує ці проблеми в їхньому кількісному грошовому вимірі.

Автори звіту ретельно описують усі основні способи ухиляння від оподаткування, дають розрахунки за кожним із них і наводять набір рекомендацій, покликаних покращити ситуацію. Враховуючи багаторічний досвід здійснення цього дослідження та високий рівень авторського колективу, наразі цей звіт є найбільш **ґрунтовним аналітичним матеріалом такого роду в Україні. Очевидно, що він має лежати на столі та активно використовуватися** в роботі керівництвом Мінфіну, ДПС, ДМС та інших органів фіскальної сфери.

Водночас не менш очевидно, що глибинні причини описаних авторами проблем часто лежать за межами суто фіскальної політики. Масштабна втеча капіталу з України в офшори була б значно меншою без жодних зусиль, спрямованих на боротьбу з нею, якби цей капітал можна було продуктивно інвестувати в Україні, не побоюючись, що його спробують «привласнити» чергові корупціонери чи що він стане жертвою чергової кризи. Так само бажання недоплатити податки до бюджету було б у громадян України набагато меншим, якби вони отримували за них якісні державні послуги та інфраструктуру, а не нескінченну низку корупційних скандалів.

У сучасному світі забезпечити можливість спокійно заробляти гроші, створюючи вартість, – це ключова перевага для будь-якої держави. Вибудовуючи політику протидії ухилянню від оподаткування, важливо пам'ятати, що її кінцева мета – створення саме таких умов в українській економіці, а не просте «витискання» коштів до державного бюджету. Найкращий спосіб його поповнення – це зростання ВВП країни, яке саме собою, без жодного податкового тиску, створює для держави нові доходи. І рекомендації авторів звіту варто розглядати саме з цієї позиції – як спосіб забезпечити рівні та чесні умови роботи для бізнесу, за яких він не відчуватиме себе ані притиснутим державою, ані таким, що програє в нечесній конкуренції з тими, хто не хоче платити податки».

II. Оцінювання інструментів (схем) уникання оподаткування та ухиляння від сплати податків в Україні

2.1. Уникання оподаткування за допомогою офшорних схем і BEPS¹

Суть схеми: під терміном «уникання оподаткування за допомогою офшорних схем» розуміється застосування платниками податків такого інструментарію: використання всіх дозволених законом засобів зменшення податкового тягаря, тобто легальна мінімізація податкових зобов'язань. Сюди належать транскордонне агресивне податкове планування, податкова оптимізація, зловживання правом або використання недобросовісних практик, як-от використання розбіжностей, колізій і прогалів між різними національними системами оподаткування (подвійні вирахування або звільнення), а також пільгового оподаткування окремих видів діяльності або доходу, маніпулювання статусами резидентності, за допомогою якого здійснюється переведення прибутку українського походження без належного оподаткування податком на прибуток підприємств до країн з нижчими або нульовими податковими ставками.

Офшорні схеми вирішують одразу кілька завдань, а саме:

- ▶ уникнення надлишкового оподаткування всередині країни (розмивання податкової бази та транскордонне переміщення прибутку в низькоподаткові юрисдикції – BEPS);
- ▶ захист заощаджень та інвестицій, зокрема так званий round tripping – направлення резидентами за кордон коштів, які потім повертаються в країну у вигляді прямих іноземних інвестицій, зниження ризиків рейдерства та спрощення судового захисту майнових інтересів (вихід з-під юрисдикції українських судів, які вважаються ненадійними з огляду на політичну залежність і корумпованість);
- ▶ втеча (еміграція) капіталів, зокрема через надзвичайну нестабільність податкового законодавства, корупцію та несприятливий інвестиційний клімат;
- ▶ страхування від валютних ризиків і ненадійної банківської системи, зокрема доступ до більш якісних фінансових послуг.

Компанії світу в середньому бронюють близько 7% своїх глобальних продажів у податкових гаванях, що призводить до втрати податкових надходжень у 190 млрд дол. США². Це дає змогу попередньо оцінити потенційні максимальні обсяги транскордонного переміщення прибутку з України у 2023–2024 рр. на рівні 152,7–175,2 млрд грн (7% x 2 503 108, див. Таблицю 2), а потенційні втрати бюджету – на рівні 30–32 млрд грн (з урахуванням появи збільшених і надзвичайних ставок податку на прибуток – відповідно 25% та 50% – для банків і фінансових установ).

Проте на сьогодні в Україні завдяки співпраці з ЄС, ОЕСР, МВФ і країнами-партнерами реалізовано широкий міжнародний інструментарій зламу тривалого домінування офшорних

¹ Base Erosion and Profit Shifting

² Zucman, G and L Wier (2022), "New global estimates on profits in tax havens suggests that tax loss continues to rise", VoxEU.org

конструкцій в економіці (зокрема імплементовано План з розробки заходів протидії розмиванню податкової бази та виведенню прибутку (План BEPS, планується інтеграція BEPS 2.0), країна приєдналася до Конвенції про реалізацію заходів щодо запобігання ерозії бази та зміщення прибутку (MLI), впроваджено трирівневий підхід до документації з трансфертного ціноутворення (2020), правила контрольованих іноземних компаній (2022) і міжнародний стандарт CRS автоматичного обміну інформацією про фінансові рахунки в податкових цілях (2024), зроблено крок до впровадження міжнародного автоматичного обміну інформацією про доходи, отримані через цифрові платформи (законопроект № 14025 від 09.09.2025 року).

Системна робота із захисту національної податкової бази триває. Вереснева Програма дій нового Уряду України³ передбачає запровадження автоматичного обміну податковою інформацією відповідно до стандартів ОЕСР та вдосконалення процедур взаємного та попереднього узгодження ціноутворення у контрольованих операціях. Бюджетна декларація на 2025–2027 рр. (с. 11) також наголошує впровадження нових правил боротьби з практиками ухиляння від сплати податків (імплементация до кінця 2025 року Директиви ЄС щодо протидії ухилянню від сплати податків, ATAD) та підвищення кваліфікації працівників компетентних органів для застосування нових правил міжнародного оподаткування.

У таких умовах головним ризиком залишається не відсутність нормативного інструментарію боротьби з офшорними схемами, а надзвичайна нормативна турбулентність і слабка інституційна спроможність контролюючих органів якісно працювати. Також у нереформованих контролюючих органах зберігаються корупційні ризики, загальна низька ефективність (запровадження KPI на законодавчому рівні є спробою вирішити цю проблему), недостатність фінансових і фахових людських ресурсів, низькі зарплати, а також високе навантаження на платників податків і додаткове ускладнення транскордонного ведення бізнесу під час війни.

Таблиця 1. Стан контролю трансфертного ціноутворення (ТЦУ) у 2019–2024 роках*, млн грн

	2019	2020	2021	2022	2023	2024**
1. Звіти про контрольовані операції (КО)***						
Кількість звітів, поданих платниками податків за відповідні роки	2 401	2 403	2 459	2 392	2 596	2 797
на суму	2 569 634	2 532 652	3 649 715	2 180 865	2 503 108	3 300 000
2. Перевірки з питань дотримання платником податків принципу «простягненої руки»****						
Кількість початих перевірок з питань дотримання платником податків принципу «простягненої руки»	0	0	1	1	11	45
Кількість завершених перевірок з питань дотримання платником податків принципу «простягненої руки» (складено актів)	17	2	27	1	11	22

³ https://mof.gov.ua/uk/news/kabmin_zatverddiv_programu_dii_urядu_dlіa_minfinu_viznacheno_8_operatsiinikh_tsilei-5317

Кількість фактів порушення платником вимог податкового законодавства щодо своєчасності та повноти декларування КО та подання документації з ТЦУ	169	89	56	6	486	476
Застосовано штрафних санкцій за порушення вимог податкового законодавства щодо своєчасності та повноти декларування КО та подання документації з ТЦУ	32	18	11	2	92	173,3
Донараховано податку на прибуток підприємств, разом (податкове зобов'язання та штрафна (фінансова) санкція)	484	114	469	0	2 598	450
Узгоджена сума грошового зобов'язання з податку на прибуток підприємств	235	20	21	90	16	24,9 або 5,5% від донарахованого
Зменшено від'ємне значення об'єкта оподаткування податком на прибуток підприємств	557	6	1 625	0	1 632	1 994,1
Узгоджена сума зменшення від'ємного значення об'єкта оподаткування податком на прибуток підприємств	1 970	38	254	1 512	29	245,8 або 12,3% від зменшеного
Надійшло до бюджету за результатами перевірок з питань дотримання платником податків принципу «протягнутої руки» (грошове зобов'язання з податку на прибуток підприємств), зокрема:	6	43	74	64	16	181,5

* – Дані ДПС України на запити 2024 та 2025 року

** – Звіт про виконання Плану роботи Державної податкової служби України на 2024 рік, с. 59–60, також див. Вставку 1

*** – Кількісні та вартісні показники наведено за відповідні звітні періоди

Контроль за трансфертними цінами потребує подальшого вдосконалення (з погляду повноти контролю, ефекту для бюджету та конфліктності з платниками), маючи радше терапевтичний ефект через потенційні обсяги транскордонного переміщення прибутку з України та масовість самостійного коригування платниками податків бази оподаткування (хоч іноді і під тиском податківців):

Вставка 1: Підсумки декларування контрольованих операцій за 2024 рік⁴

- подано звітів про контрольовані операції – **2 797** (+11% порівняно з 2023 р.)
- сума контрольованих операцій – **3,3 трлн грн** (+32%)
- повідомлення про участь у міжнародних групах компаній – **1 754** платники податків
- юрисдикції материнських компаній: Кіпр – 20%, США – 12%, Німеччина – 10%, Франція – 5%, Швейцарія – 4%
- юрисдикції, з якими здійснювали КО: Австрія – 18%; Швейцарія – 17%; Франція – 11%; Нідерланди – 10%; США – 6%; Німеччина та Кіпр – по 5%
- види контрольованих операцій: з товарами – 49%, зокрема із сировинними – 19%; банківські послуги – 28%; фінансові послуги – 11%; послуги – 7%; операції з ЦП – 4%
- вага застосування методів перевірки відповідності принципу «простягнутої руки»: метод порівняльної неконтрольованої ціни – 62%, метод чистого прибутку – 35%, метод ціни перепродажу/витрати плюс/розподілення прибутку – 3%
- **обсяги самостійного коригування цін контрольованих операцій – 2,7 млрд грн**

За 9 місяців 2025 року надходження за результатами самостійного коригування податкових зобов'язань за напрямками міжнародного оподаткування, трансфертного ціноутворення та контрольованих іноземних компаній зросли на понад 40%.

Платники здійснили самостійне коригування об'єкта оподаткування з податку на прибуток підприємств на суму близько **5 млрд грн**, що відповідає рівню минулого року. Водночас сума сплаченого з нього податку зросла на 20% – з 0,5 млрд грн 2024 року до 0,6 млрд грн 2025 року. За наслідками контрольовано-перевіркових заходів до бюджету надійшло 84,9 млн грн. Майже вдвічі зріс обсяг самостійного коригування податку з доходів нерезидентів з джерелом походження з України – з 69,5 млн грн до 154,9 млн грн. За результатами контрольовано-перевіркових заходів до бюджету сплачено **466,5 млн грн**. Контролюючі особи КІК у звітному періоді самостійно відкоригували та сплатили до бюджету 70 млн грн, що в **15 разів більше, аніж 2024 року** (4,6 млн грн).

(Повідомлення прес-служби ДПС України, опубліковано 31 жовтня 2025 року⁵)

⁴ <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/945724.html>

⁵ <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/948688.html>

Таким чином, головний результат роботи інституту контролю трансфертного ціноутворення в Україні за період 2015–2024 рр. – це стимулювання суб’єктів господарювання самостійно коригувати фінансовий результат. Водночас охоплення перевірки компаній, що здійснюють контрольовані операції, невелике, а їхні результати досить конфліктні та помірні, хоч останні й мають тенденцію до збільшення у 2024–2025 рр. Водночас майже протилежна ситуація з наповненням бюджету відбувається з деклараційною кампанією контрольованих іноземних компаній (далі – КІК):

Вставка 2: 1 травня 2024 р. завершено подання звітів про контрольовані іноземні компанії за 2022 та 2023 рр., а саме:

- подано звітів – 30 057
- основні країни реєстрації КІК – Польща 25%, Велика Британія – 13%, США – 11%, Кіпр – 9%, Естонія – 7 %
- сума податків до сплати за КІК-звітністю – 2,02 млрд грн (уточнена сума)

(Повідомлення Департаменту трансфертного ціноутворення ДПС України від 14.05.2024 р.⁶)
1 травня 2025 року завершено подання звітів про контрольовані іноземні компанії за 2024 рік:

- кількість КІК у країні – 14 116
- контроль КІК – 11 391 контролер, з яких 11 143 – фізичні особи, 248 – юридичні особи
- подано звітів – 19 162
- основні країни реєстрації КІК – Польща – 23%, Кіпр – 10%, США – 10%, Велика Британія – 10%, Естонія – 9%, інші країни – 38%
- сума податків до сплати за КІК-звітністю – 2,9 млрд грн

(Повідомлення прес-служби ДПС України, опубліковано 5 травня 2025 року⁷)

⁶ https://tax.gov.ua/data/material/000/660/783186/Dodatok_2_zv_ti_01.05.24.pdf

⁷ <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/894493.html>

Отже, підсумки діяльності ДПС на цьому напрямку в 2022–2024 рр. можна вважати такими, що хоча й не досягли остаточних (чи радикальних) результатів у припиненні процесів переміщення прибутку за кордон, проте показують позитивну динаміку та мають дуже важливий фіскальний стримувальний і профілактичний характер.

Водночас у світі загалом спостерігається зменшення обсягів офшорних схем, зокрема внаслідок масштабного впровадження інструментів боротьби з BEPS, а також пандемії, війни та їхніх психологічних ефектів. За останніми оцінками Tax Justice Network⁸, річні податкові втрати в Україні від незаконних транскордонних потоків (торгових, банківських та інвестиційних) становлять **459 млн дол. США, або 18,4 млрд грн.**

Наші попередні аналітичні роботи, що охоплювали дані за період 2016–2019 рр., констатували поступове збільшення обсягів втечі прибутків за кордон (коли економічна стагнація 2014–2015 рр. була своєрідним мінімумом, а потім торгівля з офшорами почала знову відновлюватися). Однак процес зростання зупинився через масштабні антиофшорні новації 2020–2023 рр., пандемію та війну (наслідком останньої стало суттєве падіння економіки та збільшення частки держави у ВВП, фінансованої донорами, майже повна заборона виведення валюти за кордон, що неабияк звузило офшорні схеми – майже виключно до використання трансфертних цін).

Тому прогнозні обсяги інструменту «уникання оподаткування за допомогою офшорних схем» (з урахуванням самостійного коригування платниками податків трансфертних цін і профільних перевірок і запитів), імовірно, перебувають в історично низькому діапазоні **55–65 млрд грн**, що призводить до потенційних втрат податку на прибуток **від 12 до 14 млрд грн***. Проте ця тенденція може змінитися з поступовим послабленням вимог валютного контролю та появою нових підстав для виведення валютних цінностей за кордон.

* – максимальні втрати до 30–32 млрд; заходами податкового контролю охоплено 17–20% з нарахуваннями близько 3 млрд (див. донораховано у Таблиці 2), рахуємо потенційні втрати з неохопленого перевіряєми: $(100\% - 17\% - 20\%) \times \text{потенціал штрафів з кожних } 10\% - 1,6 \text{ млрд} = 8 \times 1,6 = 12,8$, страхуємо результат через діапазон 12–14 млрд грн

Рекомендації:

- ▶ продовжувати активну міжнародну співпрацю з питань захисту національної податкової бази від транснаціональних схем уникання сплати податків, а саме:
 - політику перегляду двосторонніх угод про усунення подвійного оподаткування, що містять податкові ставки, які стимулюють «агресивне податкове планування» і схеми уникання від оподаткування (насамперед Нідерланди, Швейцарія, США, Німеччина та ін., слід зазначити недавно підписану угоду з Австрією);
 - реалізувати найближчим часом (цього ДПС не спромоглася у 2024–2025 роках) чималий фіскальний потенціал автоматичного обміну фінансовою інформацією за стандартом CRS та правилами KIK;
 - не зволікати з участю України в новому проекті ОЕСР з підвищення міжнародної податкової прозорості у сфері нерухомості⁹ (міжнародний механізм автоматичного обміну даними про об'єкти нерухомості, угоди з її купівлі-продажу, доходи від оренди тощо);

⁸ <https://taxjustice.net/country-profiles/ukraine/>

⁹ https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/07/taking-stock-of-progress-on-transparency-and-exchange-of-information-for-tax-purposes_cf7047a4/afddc8c5-en.pdf
https://www.oecd.org/en/publications/strengthening-international-tax-transparency-on-real-estate-from-concept-to-reality_fa2db2a4-en.html

- ▶ осучаснити пороги задля контролю трансфертного ціноутворення (ТЦУ). Останнє підняття відбулося 2016 року Законом 1797 – з 5 до 10 млн грн, з 50 до 150 млн грн). Свіжий приклад – Данія, де з 2025 року поріг контрольованої операції* становить 5 млн крон (близько 32,6 млн грн, у нас – 10 млн), а поріг річного обороту підвищено з 250 до 391 млн крон (2,55 млрд грн, у нас – 150 млн);

* – господарські операції за ст. 39 ПКУ визнаються контрольованими, якщо одночасно виконуються такі умови: річний дохід платника перевищує 150 млн грн, а обсяг операцій з кожним контрагентом-нерезидентом перевищує 10 млн грн на рік.

- ▶ запровадження посиленої фінансової відповідальності за приховування доходів (переміщення прибутків) саме до офшорних (низькоподаткових) юрисдикцій з одночасним здійсненням справжньої детінізації капіталів* (перша податкова амністія в Україні в 2022–2023 рр. була невдалою).
- ▶ суттєвий чинник впливу капіталу з України, зокрема через офшорні схеми, – інвестиційна непривабливість юрисдикції та слабкий захист прав власності. Без суттєвого покращення в цих сферах не варто очікувати, що самі лише заходи податкового контролю зможуть зупинити вплив коштів в офшори.

* – зазначену ініціативу було включено в Операційну ціль 6 Міністерства економіки, довілля та сільського господарства Проекту Програми дій уряду (Стратегічні ініціативи уряду протягом 2025–2026 рр., с. 70): «до 31 грудня 2025 року подано до Верховної Ради України проект законодавчих ініціатив щодо детінізації доходів шляхом запровадження одноразового (спеціального) добровільного декларування з метою залучення приватного капіталу разом з аналітичним обґрунтуванням доцільності, ефекту та формату зазначених ініціатив» (у ВР України зареєстровано проект постанови про Програму діяльності Кабінету Міністрів України № 14069 від 23.09.2025 року)

2.2. Ухиляння/уникання сплати ПДВ

Побудована в Україні система адміністрування податку, що засновується на системі електронного адміністрування (СЕА ПДВ) та обов'язку реєстрації податкових накладних і розрахунків коригування до них в Єдиному реєстрі податкових накладних з можливістю їхнього позасудового блокування контролюючими органами (Система моніторингу критеріїв оцінки ризиків, або СМКОР), призводить до суттєвих витрат часу й коштів платників податків на ведення податкового обліку та дотримання процедур.

З огляду на важкий адміністративний тягар, історично високий ризик корупції податку та його домінуючу роль у формуванні доходів державного бюджету, саме питання втрат бюджету внаслідок схем уникання сплати ПДВ – одне з найактуальніших. Водночас слід зазначити, що із запровадженням СЕА ПДВ і СМКОР розміри ринку «податкових ям» і «скруток» суттєво зменшилися, але ця перемога досягається за рахунок витрат бізнесу.

Останнім часом держава намагається полегшити тягар СЕА ПДВ та СМКОР через чергову (одинадцятю з початку роботи системи) модернізацію останньої (з 27 вересня 2025 р. набули чинності зміни до Порядку зупинення реєстрації податкових накладних і розрахунків коригування в ЄРПН, затверджені постановою уряду від 26.08.2025 р. №1048), що покращило ключові показники (докладніше – в наступних розділах).

Для кількісного оцінювання якості адміністрування ПДВ ми застосували три методи. Перший – це фінансова ефективність ПДВ на макроекономічному рівні, що розраховується як відношення фактично зібраного податку до всієї доданої вартості (ВВП) без врахування пільг та інших нюансів («ПДВ-прогалина»). Її наведено в Таблиці 2. Другий – це VAT compliance гар (недотримання вимог ПДВ), що оцінює тільки недоліки власне адміністрування з урахуванням передбачених законом звільнень та пільг; його наведено в наступному підрозділі. Нарешті ми зробили спробу оцінити максимальні втрати ПДВ через неофіційну економічну діяльність – відповідний розрахунок наведено наприкінці наступного підрозділу.

Таблиця 2. Аналіз основних параметрів адміністрування ПДВ за період 2017–2024 рр., млрд грн

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1 Сума податку, відшкодованого з держбюджету (ПДВ _{відш.})	120,1	131,7	151,9	143,1	159,7	84,6	132,4	157,2
2 Збір податку до держбюджету (ПДВ _{збір})	430,7	506,2	530,6	543,7	696,2	551,6	713,2	891,6
3 ПДВ _{відш.} / ПДВ _{збір}	27,88%	26,02%	28,63%	26,32%	22,94%	15,33%	18,56%	18%
4 ВВП у факт. цінах (ВВП _{ном.})	2 982,9	3 558,7	3 974,6	4 194,1	5 459,6	5 191	6 537,8	7 658,7
5 ПДВ _{відш.} / ВВП _{ном.}	4,03%	3,7%	3,82%	3,41%	2,93%	1,63%	2,03%	2,05%
6 ПДВ _{збір} / ВВП _{ном.}	14,43%	14,22%	13,34%	12,96%	12,75%	10,62%	10,91%	11,64%

* – дані НБУ¹⁰, Держкомстат, власні розрахунки

Отримані дані свідчать, що у відсотковому співвідношенні (ПДВ збір/ВВП номінал) найбільша питома вага збору спостерігалася в 2017–2018 рр., а найменша – 2022 р. (показник 6). Це може бути зумовлено низкою чинників*, серед яких – масові військові пільги з ПДВ та їхнє поступове скасування, відсутність відшкодування податку для бізнесу в лютому–вересні 2022 р., а також невдалі спроби у 2022–2023 рр. змін правил роботи системи моніторингу реєстрації податкових накладних і розрахунків коригування до них.

* – чинники, які сприяли піковим значенням у 2017–2018 рр. і подальшому зменшенню у наступні роки співвідношення зібраного ПДВ до номінального ВВП:

- звільнення у 2019–2020 рр. від оподаткування ПДВ операцій із ввезення на митну територію України товарів, зазначених у товарних підкатегоріях УКТ ЗЕД 8502 31 00 00, 8541 40 90 00, 8504 40 88 00, зокрема сонячних батарей і вітрогенераторів відповідно до Закону України від 23.11.2018 №2628-VIII;
- звільнення від сплати імпортного ПДВ автомобілів, оснащених виключно електричними двигунами; товарів, які спрямовані на боротьбу з коронавірусом (лікарські засоби, медичні вироби, медобладнання). Пільга охоплює не тільки імпортовані, а й «антикоронавірусні» товари вітчизняного виробництва;
- на показник надходжень ПДВ 2018 р. вплинув перерахунок 8 млрд грн від НАК «Нафтогаз», що було наслідком виграної судової справи проти «Газпрому». Ця сума вплинула на співвідношення, але не є результатом боротьби зі схемами;
- зростання «сірого» імпорту в останні кілька років також впливає на співвідношення зібраного ПДВ до номінального ВВП. Товари, які потрапляють до України без сплати податків на митниці та згодом реалізуються через неплательників ПДВ, збільшують ВВП, але не збори з ПДВ;
- на показник надходжень ПДВ 2023 р. вплинуло скасування в середині року «військових» преференцій з акцизів і ПДВ для ринку палива.

Як бачимо, ПДВ-прогалина 2022 р. змінюється поступовим зростанням ефективності збирання податку державою. Однак цей позитивний тренд потребує додаткового підтвердження, зокрема через занижену порівняно з довоєнним періодом частку бюджетного відшкодування податку (показник 3) та оцінку розриву у сплаті ПДВ (див. нижче Розрахунок недотримання вимог ПДВ).

¹⁰ https://bank.gov.ua/files/macro/S_budget_y.xlsx

2.2.1. Розрахунок недотримання вимог ПДВ¹¹

Для точнішого аналізу тенденцій в адмініструванні ПДВ ми¹² розрахували недотримання вимог ПДВ (**VAT compliance gap**) за методикою ЄС¹³, пристосованою до умов України¹⁴.

Непрямим методом оцінювання недонадходжень до бюджету внаслідок застосування схем ухиляння від ПДВ, порушення митних правил і неправомірного відшкодування ПДВ є різниця між надходженнями, які мали б надійти до бюджету (оціненими за допомогою макроекономічної статистики), та реальними, з урахуванням наданих законом пільг – так званий розрив у дотриманні вимог ПДВ. Методологія його розрахунку концептуально проста і зводиться до розрахунку ВВП методом споживання (або витрат) з урахуванням пільг. Проте на практиці є багато нюансів, які можуть суттєво впливати на результат.

Враховуючи неповноту даних щодо доданої вартості (ДВ), або ж собівартості виробництва, було використано методику, засновану на кінцевих споживчих витратах (КСВ), з яких вираховували ДВ основних державних послуг – освіти та охорони здоров'я, які водночас звільнено від сплати ПДВ, тому навіть приватні фірми – постачальники цих послуг його не сплачують. Останнє було враховано в наступному кроці через неврахування обсягів пільг, наданих цим галузям відповідно до даних ДПС. Повний потенційний ПДВ дорівнює 1/6 від КСВ, зменшених на обсяг постачання державних послуг.

Фактичний потенційний ПДВ менший на обсяг пільг, що є втратами державного бюджету, наданих відповідно до закону. Інформацію щодо цього обсягу, з розбивкою за всіма конкретними пільгами, отримано від ДПС на спеціальний запит¹⁵. Проте, як з'ясувалося, інформація в цьому файлі недостатня, оскільки не враховує пільги, які надають під час митного оформлення імпорту без ПДВ і надходження товарів за ставкою 7% (з 2014 р. – ліки та товари медичного призначення, а також моторне пальне з березня 2022 до 1 липня 2023 р.).

Закрити цю прогалину можна тільки приблизно, оскільки доступні дані щодо митних платежів, отримані на спеціальний запит від ДМС, стосуються тільки ввезення товару, тимчасом як ПДВ за пільговими ставками сплачується також на етапах його перепродажу та переробки. Також певну (не основну) частину товарів за цими кодами виробляють в Україні, і для них ми не можемо обчислити обсяг пільги, а частину закуповує держава або приватні СПД, звільнені від сплати ПДВ, як описано вище, тож для них обсяг пільг зі сплати ПДВ може бути враховано двічі. На щастя, починаючи з 2017 р. ПДВ, що надходить за зниженою ставкою у 7% відображається у бюджетній статистиці окремим рядком, що уможливорює точний розрахунок відповідних умовних витрат.

Водночас показники ДМС щодо пільг під час імпорту товарів демонструють високу надійність: оцінка обсягів ПДВ за пільговою ставкою 7%, отримана внаслідок розрахунків на основі наданих ДМС даних, і виділений з 2017 р. окремим рядком показник у бюджетній звітності практично повністю збігаються. Оскільки показник співвідношення пільгового імпорту до звичайного залишається доволі стабільним (якщо не враховувати пальне та 2 кв. 2022 р.), ми використовували для 2023 р. середню частку за 2014–2022 р. і окремо розрахували втрати від пільги на моторне пальне.

Також частину товарів і послуг постачають споживачам неплатники ПДВ за розмірами. Переважно це представники мікробізнесу – платники єдиного податку (ЄП), але не всі, оскільки чимала частина, зокрема ФОП, що продають свої послуги юридичним особам, є постачальниками платників ПДВ. Таким чином його сплачують на наступному етапі (або товари чи послуги постачають на експорт), і звільнення не призводить до бюджетних витрат. Також

¹¹ Наразі наведено розрахунок до 2023 р., оновлені результати буде надано по отриманні нових даних.

¹² За участі економіста Юрія Дубаса.

¹³ Center for Social and Economic Research ("CASE"), CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis, in consortium with CAPP, CEPII, ETLA, IFO, IFS and HIS ("CASE"), 2013, "Study to Quantify and Analyze the VAT Gap in the EU-27 Member States. Final Report" (Warsaw, Poland). http://ec.europa.eu/taxation_customs/common/publications/studies/index_en.htm.

¹⁴ "Best practices in reducing tax gaps in V4 countries – mutual learning and lessons for Ukraine" – Peer country paper on Ukraine, CASE Research Foundation, Warsaw, 2017 (unpublished).

¹⁵ Оскільки цю інформацію обчислюють на основі даних звітності платників ПДВ, а вони можуть бути ненадійними та неповними, надалі планується уточнити інформацію із застосуванням інших джерел.

ПДВ не стягують з витрат споживачів на виплату комісійних за фінансові операції, але врахувати обсяги відповідних недонадходжень наразі не вдалося за браком даних – імовірно, вони набагато менші за 1% від КСВ.

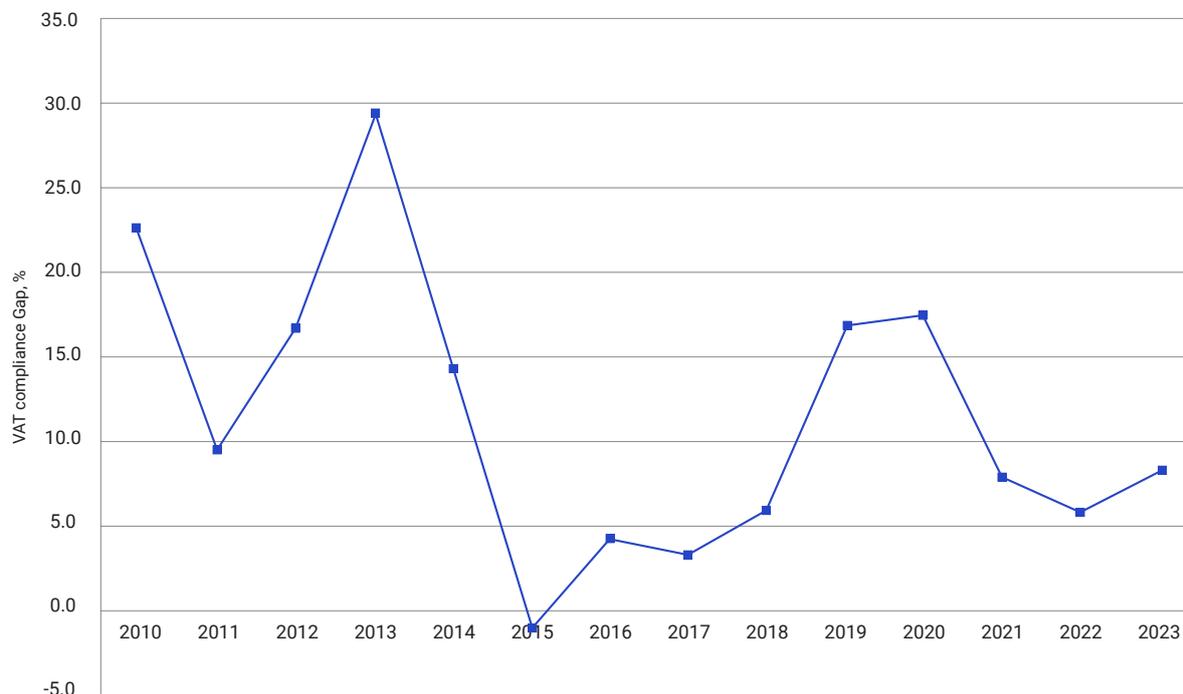
Для врахування неплатників ПДВ – платників ЄП було використано дані Держкомстату про додану вартість, створену такими неплатниками. Водночас враховували обороти тільки 1–2 гр. ЄП (у середньому 48% сумарного обороту платників ЄП), оскільки велику частину 3 гр. становлять ФОП – постачальники послуг для платників ПДВ або експортери. Звичайно, вони є лише частиною 3 гр., але водночас частину 2 гр. становлять постачальники товарів для платників ПДВ, а частина 3 гр. є платниками ПДВ сама по собі. Тому таке наближення можна вважати прийнятним¹⁶. Для розрахунку доданої вартості неплатників ПДВ ми використовували апроксимацію, як описано у [звіті 2021 року](#). Проте для 2023 р. досі відсутні дані щодо обсягу реалізації сектору підприємств загалом, тому ми використовуємо частку доданої вартості в обороті для суб'єктів спрощеного оподаткування, розраховану як середнє з попередніх років (теж доволі стабільну).

Для розрахунку методом нарахувань з фактичного потенційного ПДВ вираховують фактично отримані чисті надходження з корекцією на зростання заборгованості зі сплати ПДВ і з його відшкодування (обидва можуть бути і позитивними, і негативними). Проте через відмову ДПС надавати відповідну інформацію за 2021–2023 рр. цей чинник не вдалося врахувати. Тож за ці роки доступний тільки розрахунок касовим методом, який дає трохи інший результат (у межах 1–2 відсоткових пунктів). Тому для порівняння коректно використовувати результати минулих років, розраховані аналогічним чином, без урахування заборгованостей з обох боків. У результаті отримуємо абсолютну величину розриву в дотриманні ПДВ, яка після ділення на фактичний потенціал ПДВ дає цифри, наведені в Таблиці 3. Перелік усіх припущень, що були зроблені для цього розрахунку, наведено у Додатку 4.

Таблиця 3. Розрахунок розриву в дотриманні ПДВ

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Максимум ПДВ (кінцеве споживання/6)	243.183	253.776	238.327	284.869	338.721	436.354	534.882	617.484	654.088	789.045	901.360	1.152.786
– нестягнений ПДВ з галузей (освіта, ОЗ, державне управління)	38.540	41.426	40.210	45.869	54.184	74.630	89.708	106.947	119.464	141.275	287.942	370.401
– пільги (за винятком пільг на освіту і ОЗ)	27.831	23.583	24.429	47.596	19.245	13.531	18.745	21.898	10.312	11.589	33.815	59.545
– оцінка ПДВ ФОП-неплатників	4.870	5.282	5.528	7.739	9.715	11.974	14.965	17.673	20.459	29.339	30.442	50.304
– втрати від звільненого від сплати ПДВ або пільгового імпорту	4.706	1.189	5.609	7.221	9.798	11.974	14.965	14.503	17.678	23.845	52.888	39.320
VTTL	167.237	182.296	162.552	176.444	245.780	332.010	406.261	456.463	486.176	582.997	496.272	633.216
Фактично стягнутий ПДВ (дані з бюджету)	138.827	128.269	139.024	178.452	235.506	313.981	374.508	378.690	400.600	536.489	467.001	580.797
VAT Gap, млн грн (потенційний ПДВ – фактичний ПДВ)	28.410	54.027	23.528	-2.008	10.274	11.160	23.907	77.773	85.576	46.508	29.271	52.418
VAT Gap, % (1-фактичний ПДВ/потенційний ПДВ)	17.0%	29.6%	14.5%	-1.1%	4.2%	3.4%	6.0%	17.0%	17.6%	8.0%	5.9%	8.3%

¹⁶ Відповідний запит спрямовано до ДПС, але на момент публікації відповідь на нього не отримано, і цілком імовірно, що ДПС бракуватиме даних для точного обрахунку. Трохи точніший розрахунок буде зроблено по отриманні детальніших даних щодо структури платників ЄП.

Рис. 1. ПДВ-розрив у 2010–2023 рр.

Як видно з графіка, ситуація з адмініструванням ПДВ суттєво виправилася 2021 та 2022 рр., а 2023-го – трохи погіршилася (дані за 2024 р. очікуються). Однак такі коливання, імовірно, перебувають у межах похибки розрахунку й у будь-якому разі не можуть вважатися ознакою якихось суттєвих змін. Отже, можна обережно стверджувати, що в останні роки сплата ПДВ залишається відносно стабільною, на рівні, характерному для розвинених країн, що є неабияким досягненням, зважаючи на важку передісторію питання.

Хоча ПДВ-розрив не дає змоги оцінити внесок кожного з компонентів, з яких він складається, його перевага – у відносній точності вимірювання. Тож дані щодо ПДВ-розриву можуть бути верхнім критерієм реалістичності оцінок інших схем, які включають ухиляння від ПДВ.

Як видно з Таблиці 3, умовні бюджетні недонадходження через недосконалість адміністрування ПДВ становили 2023 р. 62.3 млрд грн в абсолютному вимірі. Розрахунок за 2024 р. ще не завершено через брак даних, які мають надійти від ДПС.

Водночас з урахуванням свіжого розрахунку частки тіньової (у цьому випадку – тільки «готівкової») економіки України, яка становить 19,3% ВВП (дослідження Ernst&Young¹⁷) річні втрати за збором ПДВ можна оцінити (якщо на кожен гривню ВВП припадає 12 копійок ПДВ):

$$7\,656,7 \times 19,3\% = 1\,478,13 \times 0,12 = 177,38 \text{ млрд грн}^*$$

Цей розрахунок можна вважати спробою встановити максимально можливий розмір ПДВ, недоотриманого через тінізацію, оскільки він не враховує ані чинних пільг, ані нижнього

¹⁷ Shadow economy exposed, March 2025 – <https://www.ey.com/content/dam/ey-unified-site/ey-com/en-gl/insights/tax/documents/ey-gl-shadow-economy-report-02-2025.pdf>

порогу сплати ПДВ (а суб'єкти готівкової економіки найчастіше є дрібними), ані того факту, що з «доходів» натурального господарства ПДВ не сплачують. Він також не має стосунку до VAT compliance gap, оскільки останній розраховують на підставі офіційних даних, і він не може враховувати неофіційну економіку.

Однак з урахуванням того, що певний рівень тіньової економіки (на рівні до 10% ВВП) притаманний будь-якій економічній діяльності, реальні втрати зі збору ПДВ 2024 року попередньо оцінюємо у: $7\,656,7 \times (19,3-10)\% = 712,26 \times 0,12 = \mathbf{85,5 \text{ млрд грн}}$. Проте зазначений розрахунок на основі даних Ernst&Young, якщо порівняти з довоєнними підрахунками Мінекономіки (33%), швидше за все, є надто помірним. Так, голова профільного комітету ВР України вважає, що сьогодні «*близько половини економіки України працює у тіні*»¹⁸. Таким чином, усереднена частка тіньової економіки в Україні може бути в межах 30–40% ВВП, що становить у економічних реаліях минулого року базу оподаткування ПДВ у 2,3–3,1 трлн грн.

2.2.2. Формування ризикового податкового кредиту («скрутки», ризиковий ПДВ)

Суть схеми: підприємство (зазвичай легальний імпортер) офіційно імпортує товари в Україну, сплачуючи до бюджету ПДВ на імпорт та отримуючи, відповідно, податковий кредит на цю суму. Далі товар реалізується всередині країни за готівкові кошти, але за документами досі залишається на товарному обліку підприємства. Водночас СЕА ПДВ надає такому підприємству змогу виписувати податкові накладні на всю суму імпортного ПДВ, а отже, протиправно формувати податковий кредит зацікавленим платникам ПДВ, а отримані на рахунки кошти повертати клієнтові готівкою, вираховавши відсотки «за послугу». За аналогією – внесення неправдивих даних до податкових накладних і поєднання несумісних товарів – схема «скрутки» діє щодо компаній-виробників, які можуть сформувати податковий кредит «внутрішнього» походження. Схема важка для виявлення контролюючими органами, не ідентифікується на стадії декларування, потребує контролю всього ланцюжка постачання, інвентаризації товарних залишків і звірення товарних опцій.

Історичним максимумом, що фіксувався у застосуванні «скруток», можна вважати 2019–2020 рр., коли обсяг ризикових операцій сягав **180 млрд грн**, а щорічні втрати бюджету – **30 млрд грн**:

Вставка 3: «Виявлено суб'єкти господарювання, які протягом січня 2019 року – березня 2020 року здійснювали операції з підміною товарної номенклатури. Обсяги реалізованого фіктивного ПДВ такими платниками становлять близько **2,5 млрд грн щомісячно**»

(Попередній звіт ТСК, додаток до Постанови ВР України від 2 грудня 2020 року № 1034-ІХ)

¹⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=GWB8k8Rm34A>

Здійснюємо аналіз результатів діяльності профільних відомств:

Таблиця 4. Стан протидії Бюро економічної безпеки України схемам зловживання з ПДВ за 2024 рік та станом на 01.10.2025, млн грн

Показники діяльності Бюро економічної безпеки України	Станом на 01.01.2024	Станом на 01.01.2025	Станом на 01.07.2025	Станом на 01.10.2025
1. Запобігання втратам держави від незаконного бюджетного відшкодування ПДВ				
кількість створених аналітичних продуктів (висновків аналітика) за напрямом протидії незаконному відшкодуванню ПДВ	53	27	23	34
щодо ризиків правопорушень, які впливають на економічну безпеку держави, на суму	1 564,2	1 246,2	1 655,4	2 889,2
2. Упередження розповсюдження ризикового податкового кредиту з ПДВ				
кількість створених аналітичних продуктів (висновків аналітика) за типовою схемою завищення сум податкового кредиту за рахунок здійснення сумнівних операцій, які мають ознаки безтоварності, операцій із підміною номенклатури товару або без відповідного відображення товарів / робіт / послуг за ланцюгом постачання.	221	294	152	215
щодо ризиків правопорушень, які впливають на економічну безпеку держави, на суму	11 698,3	9 854,7	5 444,1	8 331,1
3. Виявлення ризиків за напрямом оцінювання загроз і ризиків у сфері експорту сільськогосподарської продукції				
кількість створених аналітичних продуктів (висновків аналітика)	39	139	34	41
щодо ризиків правопорушень, які впливають на економічну безпеку держави, на суму	6 743,5	15 221,4	2 257,9	5 740,4

* – інформація БЕБ України (на запит)

Варто зазначити, що загалом статистика БЕБ потребує ретельної перевірки з огляду на відсутність прив'язки до реальних надходжень до бюджету через масове та системне дублювання результатів роботи між податковими органами та БЕБ (коли результати заходів податкового контролю окремого платника податків, наприклад, камеральна або документальна перевірка відшкодування ПДВ, потрапляють у підсумки діяльності БЕБ за ознакою наявної рекомендації щодо цього платника або виявленого ризику). Така ситуація буде повторюватися, допоки між ДПС та БЕБ не буде запроваджено розподіл сум відповідних бюджетних надходжень (з підтвердженням через держказначейство) та відображенням БЕБ отриманих результатів діяльності в офіційній формі звітності, наприклад, у Єдиному звіті про кримінальні правопорушення, який формує Офіс генерального прокурора України.

Таблиця 5. Результати з відпрацювання «ризикового» ПДВ ДПС України за період 2017–2024 рр.

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1. Виявлено вигодонабувачів, які скористалися схемним податковим кредитом для мінімізації чи ухилення від оподаткування, зокрема:								
– кількість вигодонабувачів	1 000	3 756	8 522	5 907	5 201	3 041	1 984	2 896
– сума операцій, пов'язаних зі схемним податковим кредитом (млн грн)	6 776	11 155	27 510	24 504	29 945	10 647	12 595	14 367
2. Перевірки вигодонабувачів, які скористалися схемним податковим кредитом для мінімізації чи ухилення від оподаткування, зокрема:								
– кількість здійснених перевірок	3 868	3 223	3 014	1 568	3 115	1 127	1 086	1 956
– донараховано за результатами перевірок (млн грн):	7 737	5 399	5 644	2 690	9 027	2 668	2 171	4 343
зокрема податку на прибуток підприємств	-	-	-	591	2 587	927	687	603
зокрема ПДВ	7 737	5 399	5 644	2 103	3 995	1 165	1 033	1 183
– зменшено від'ємне значення об'єкта оподаткування податком на прибуток підприємств (млн грн)	-	-	-	400	7 288	965	379	437
– зменшено податковий кредит з ПДВ (млн грн)	1 414	988	783	1 254	4 217	1 736	756	1 742
– зменшено бюджетне відшкодування з ПДВ (млн грн)	623	242	133	333	2 638	838	1 107	378
– надійшло до бюджету за результатами перевірок (млн грн)	391	193	212	122	359	126	148	118

* – інформація ДПС України (на запит); Звіт про виконання Плану роботи Державної податкової служби України на 2024 рік, с. 38–39

Загалом з прогнозних втрат бюджету заходами податкового контролю за 2024 рік було нівельовано 3,36 млрд грн схемного ПДВ, що трохи більше, ніж показник минулого року (2,17 млрд грн). Проте з огляду на наявні дані та розрахунки (Таблиці 3 та 4) наразі немає підстав вважати, що «скрутки» остаточно подолано. Схема залишається елітарною та, найімовірніше, діє за активного сприяння окремих працівників ДПС:

Вставка 4: «СБУ та НАБУ викрили конвертаційний центр: до його діяльності причетне попереднє керівництво Державної податкової служби... Упродовж 2020–2023 років конвертаційний центр склав податкові накладні з неправдивими даними щодо постачання товарів та послуг на загальну суму **15 млрд грн**, а фіктивний податок на додану вартість становив понад **2,3 млрд грн**»

(Повідомлення Служби безпеки України від 24.10.2025 року)

Питання протидії схемному ризиковому кредиту не було остаточно вирішено внаслідок недосконалості автоматичної системи моніторингу, зокрема внаслідок особливої вразливості до людського чинника й помірної результативності перевірок. Що більше, повноцінний і прозорий для суспільства аудит системи моніторингу ризиків і критеріїв для блокування/

розблокування податкових накладних, передбачений у рішенні РНБОУ від 23 січня 2024 р., введеному в дію указом Президента №21/2024¹⁹ та Розпорядженням КМУ від 24.05.2024 р/ № 464-р²⁰, так і не відбувся.

Прогноз (розрахунок): щорічні обсяги поширення ризикового податкового кредиту («скрутки», ризиковий ПДВ) перебувають у межах **78–90 млрд грн** з відповідними втратами бюджету близько **13–15 млрд грн на рік***.

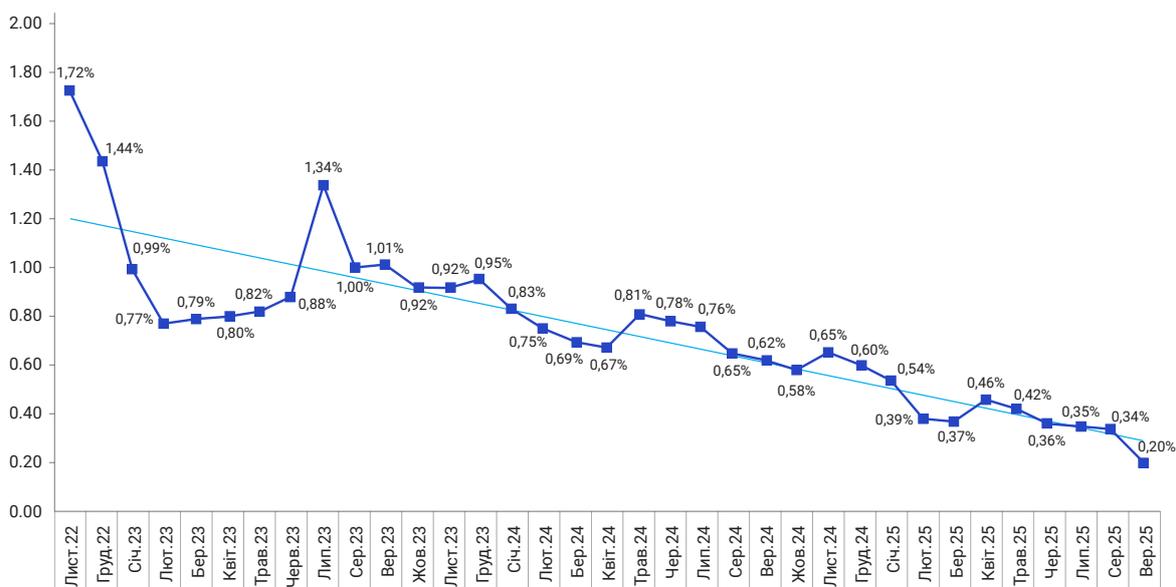
* – раніше виведено максимум 180/30 млрд, але з урахуванням тенденцій останніх років на зниження вважаємо ймовірними обсяги в діапазоні 110–100 млрд. Аналізом і перевітками 2023–2024 рр. ДПС охоплено 12,6 та 14,4 млрд грн, з яких нейтралізовано 1,8 та 2,9 млрд грн схемного ПДВ (таблиця 5). Водночас аналітикою БЕБ охоплено 11,7 та 9,9 млрд грн (частково дублюється з ДПС, Таблиця 4). Тобто не охопленими державним контролем залишаються максимум 90 млрд грн ризикових операцій $\times 0,1667$ (ставка ПДВ) = 13-15 млрд грн

Результати роботи контролюючих і правоохоронних органів у 2023–2024 рр. з протидії «скруткам» ПДВ можна охарактеризувати як поступовий процес відновлення контролю держави над повнотою збирання податку. Проте країна досі потребує перезавантаження відомства, удосконалення адміністрування ПДВ і в напрямку припинення схем ухиляння/уникання оподаткування, і в контексті збільшення дружності та комфортності для платників податків.

2.2.3. СМКОР

Державна податкова служба щомісяця оприлюднює інформацію про результати роботи СМКОР. Після аномальних показників кінця 2022 р., які сталися через зміни Мінфіну до Постанови №1165 та завдали чималої шкоди законотворчому бізнесу, протягом 2023–2024 р. ситуація поступово покращувалася. Унаслідок внесення низки пакетів змін до Постанови КМУ відсоток блокувань знизився з аномальних 1,44% у грудні 2022 р. до 0,95% у грудні 2023 р., і до 0,6% у грудні 2024 року (дані 2025 року на графіку).

Водночас з блокуванням щомісяця стикаються 9–10 тис. суб'єктів господарювання, тож система СМКОР потребує подальшого вдосконалення для мінімізації блокувань законотворчого бізнесу.

СМКОР: % блокування податкових накладних (заблоковані ПН/ПК до всіх поданих на реєстрацію)

¹⁹ <https://www.president.gov.ua/documents/212024-49521>

²⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/464-2024-%D1%80#Text>

2.2.4. Фіктивне підприємництво, зокрема «дропа», підміна кодів, «чорне»/«сіре» зерно, «карусельні» схеми та інші

Суть схеми: фіктивне підприємництво, у розумінні сфери податків, – це отримання контролю над суб'єктом підприємницької діяльності для вчинення дій, спрямованих на уникання або ухиляння від сплати податків, зокрема ПДВ, отримання готівки та маніпуляції з фінансовою звітністю і первинними документами. Кримінальний кодекс України (ст. 205)* визначив фіктивне підприємництво як «створення або придбання суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних осіб) з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона».

* – 25 вересня 2019 р. набрали чинності положення ЗУ від 18.09.2019 р. № 101-ІХ, яким статтю 205 виключено з КК України. Вона була, з одного боку, магістральною щодо переслідування злочинної діяльності конвертаційних центрів і покарання фактів незаконного відшкодування ПДВ з бюджету, а з іншого – одним з найпоширеніших способів тиску на бізнес. Спроба альтернативного застосування з 2020–2021 рр. як профільної в цій сфері ст. 205-1 ККУ «Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців» не отримала належного широкого застосування. Тобто існує запит на виникнення нового практичного інструменту з протидії незаконному відшкодуванню ПДВ з бюджету та фіктивному підприємству (запровадження кримінальної відповідальності за шахрайство з податком на додану вартість обмежилося двома невдалими спробами реалізації на законодавчому рівні – законопроекти 3087-д від 02.07.2020 р. та № 3959-1 від 25.08.2020 р.).

У ширшому сенсі фіктивне підприємництво є підґрунтям індустрії транзитно-конвертаційних центрів (ТКЦ), що здебільшого забезпечують потребу неформальної економіки в готівці та її переведення у безготівкову форму, уникання заборон та обмежень, зарплату в конвертах, здійснення господарських операцій поза обліком, а також надання послуг зі спотворення/маніпуляції первинними документами та податковими накладними.

Різновидом злочинної діяльності у цій сфері є групи, що будують схеми на основі масового використання банківських рахунків фізосіб як транзитних для переказу та відмивання незаконних коштів. Для цього фізична особа включно з реквізитами та доступом до інтернет-банкінгу передає свій банківський рахунок для використання третім особам. Такі схеми називають «дропа» («грошові мули»). Через рахунки «дропів» проводять і гроші, отримані внаслідок уникнення оподаткування (зокрема тіньовий ринок підакцизної продукції, інтернет-торгівля), і гроші, здобуті іншим злочинним шляхом (кіберзлочинність, торгівля наркотиками та зброєю тощо). На фінальному етапі схеми її власник («дроповод»), якому потрібна готівка, «зустрічається» з іншими «сірими» гравцями (наприклад, «сірі» АЗС), яким потрібні безготівкові кошти на свої рахунки за мінусом комісії організатора (3–7%).

Вставка 5: Типові ознаки «дропу»:

- рахунок нового клієнта банку або «сплячий» рахунок клієнта (тривалий час не було транзакцій), за яким починається аномальна активність (до сотні операцій за добу з оборотом 40–100 тис. грн);
- багато операцій за картою мають транзитний і хаотичний характер (різні чеки, різні отримувачі та відправники)

Схема незаконного відшкодування ПДВ, коли товари багато разів перепродують і експортують, внаслідок чого експортер відшкодовує ПДВ, а постачальники, не сплативши податок, зникають, отримала назву «карусельної» (або «карусельне» шахрайство) – один і той самий товар може курсувати всередині країни або між країнами по колу, даючи змогу використовувати відшкодування ПДВ як інструмент злочинного бізнесу). «Кarusельні» схеми – найбільше джерело податкових втрат у Європейському Союзі. Мірою інтеграції України до Євросоюзу варто очікувати зростання їхньої питомої ваги в Україні та залучення українських контрагентів до міжнародних кримінальних мереж, які оперують цими схемами в ЄС.

Прогноз (розрахунок): поширення фіктивного підприємництва, зокрема схем «дропа», підміна кодів, «чорне» зерно та інші 2024 р. оцінюємо в межах **250–320 млрд грн**, втрати держбюджету від цих схем переважно враховано в інших розділах дослідження.

Тенденцією останніх років стала злочинна схема з використанням «дропів» («мулів»), яка, за розрахунками НБУ, вийшла на перше місце за популярністю 2024 року (унаслідок закриття схеми «підміна кодів»²¹ торік). Наприкінці минулого року банківський нагляд припинив діяльність 80 тис. «грошових мулів». Загалом НБУ оцінює діяльність одного «дропу» в середньому до 2,5 млн грн на рік, а загальний обсяг схеми «дропів» – близько **200 млрд** грн на рік.

Робота схем «дропів» несе значні соціальні наслідки як для учасників так і для держави в цілому, а її масштаб може бути значним

А. Ключові негативні наслідки

1. Продаючи дані клієнти несвідомо стають учасниками злочину
2. Зазначена схема дозволяє організувати фінансування тероризму, в тому числі роботи диверсійних груп, оплату ІПСО кампаній, виведення коштів з рахунків людей що отримують пенсії та соц. допомогу
3. Через мережі «дропів» є можливість повністю приховати продаж нелегальних, сірих, заборонених, піддакцизних товарів
4. Схема дозволяє повністю уникнути оподаткування так як фінансові операції не потраплять в жодну звітність і повністю замасковані під звичайну поведінку фізичної особи

Б. Оцінка можливих обсягів зловживань

1. Накопичена Національним банком статистика свідчить, що середній обсяг на одного «дропу» становить 2.5 млн грн за рік по усім його рахункам в різних банках, які «дропама» вдається використати у схемі
2. За даними декількох найбільшими банків за 2024 рік було розірвано ділових відносин з понад 80 тис клієнтами на підставі участі в схемах «дропів»
3. Обсяги операцій зарахувань по карткам допрів можуть перевищувати 200 млрд грн в рік, на основі середніх обсягів та кількості уже виявлених «дропів»
4. В системі зареєстровано близько 68 млн клієнтів та 116 млн платіжних карток з яких 51 млн є активними, тобто мають мінімум 1 витратну операцію в місяць.
5. Кожен повнолітній громадянин в цілому має рахунки у 2-3х банк, та має близько не менше 4 карток
6. У системі є ще значна кількість неактивних рахунків та карт, які можуть бути залучені до схеми «доропів» у будь якими момент.

Джерело: Інформація заступника голови НБУ Д. Олійника під час засідання тимчасової слідчої комісії ВР України з питань економічної безпеки від 13 серпня 2024 року

Водночас у 2022–2025 рр. проблема фіктивного підприємництва набула ще більшої актуальності через її масове використання у схемах експорту «сірого» зерна з України.

Вставка 6: «за останніми цифрами «сірого» експорту зерна... ми рахували, що якщо ми кажемо про тіньову економіку, то **40%** – це потенційна цифра знаходження економіки у тіні. Я думаю, очевидно, що це стосується аграрного сектору, експорту аграрної продукції у тому числі»

(Брифінг 26.07.2024 Першого віце прем'єр-міністра України – міністра економіки Юлії Свириденко²²)

Оцінити прямі збитки бюджету від схем експорту «сірого» зерна складно через їхній масштаб і велику кількість учасників. БЕБ оцінювало збитки держбюджету 2022 р. через несплату податків за цією схемою у **5,2 млрд грн**, а голова НБУ фіксував неповернення валютної виручки на суму **8 млрд дол. США**²³.

²¹ Підміна кодів (miscoding) – схема маніпуляцій для приховування реального походження платежів, заснована на встановленні банком-еквайром MCC-коду торговця (MerchantCategoryCode), що не відповідає виду його діяльності та безпосередньо вводить в оману інших учасників платіжних систем про характер послуг, які надає цей торговець.

²² https://nenka.info/40-ekonomiky-ukrayiny-perebuwaye-u-tini-yuliya-svyrydenko/?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=40-ekonomiky-ukrayiny-perebuwaye-u-tini-yuliya-svyrydenko

²³ <https://forbes.ua/money/andriy-pishniy-rik-ocholyue-nbu-yak-vin-vidmovlyavsya-vid-fiksovanogo-kursu-chomu-dosi-trimae-visoku-oblikovu-stavku-ta-pro-shcho-govorit-z-mvf-minfinom-ta-ofisom-prezidenta-velike-intervyu-06102023-16494>

Ситуацію вирішували Законами від 09.05.2024 р. №3706-IX та №3707-IX, Постановою КМУ від 29 жовтня 2024 р. № 1261, пунктом 27 Порядку ведення Єдиного реєстру податкових накладних щодо особливостей експорту окремих видів товарів у період дії воєнного стану, які запровадили низку обтяжливих регулювань: режим експортного забезпечення, особливості реєстрації та формування податкових накладних/розрахунків коригування (ПН/РК) та відшкодування ПДВ, державні мінімально допустимі експортні ціни тощо.

Вставка 7: «З грудня минулого року працює нова система: для частини експортерів з репутацією та позитивною податковою історією діє безумовна реєстрація податкових накладних, а для частини експортерів реєстрація відбувається з триденною затримкою. Державна податкова служба може віднести останніх до ризикових і заблокувати ці накладні. За результатами роботи цієї системи було зупинено реєстрацію більш як 300 податкових накладних у 124 платників **на 2 млрд грн** загального обсягу товарів. Тобто за період роботи системи надійшло валютного виторгу на **200 млрд грн**».

(Інтерв'ю голови комітету ВРУ з питань фінансів, податкової та митної політики 03.05.2025 року²⁴)

З урахуванням наявних даних перемогти схему «чорне»/«сіре» зерно здебільшого вдалося.

Вставка 8: «У діяльності органів державної влади, інших державних органів та суб'єктів господарювання державного сектору економіки наявні **системні проблеми щодо ефективності здійснення повноважень, які мають наслідком значне ненадходження коштів до державного та місцевих бюджетів**» (проект попереднього звіту ТСК ВРУ з питань розслідування можливих протиправних дій посадових осіб органів державної влади, інших державних органів та суб'єктів господарювання державного сектору економіки, що могли завдати шкоди економічній безпеці України²⁵)

«Для ефективного управління ризиками в економічній сфері БЕБ **бракувало системності, нормативного, організаційного і технічного забезпечення**. З окремих питань **результати роботи Бюро були фрагментарними, не запроваджене цілісне середньо- та довгострокове планування**. Засоби автоматизації не були достатніми для інтеграції результатів аналітичної роботи у діяльність з упередження правопорушень.

Невідповідність структури завдань, відсутність вимірюваних індикаторів та різний підхід до формування перспективних планів роботи БЕБ **унеможливають належне порівняння планових та фактичних результатів** між звітними періодами.

За чотири роки функціонування з дати створення 2021 року БЕБ як єдиний аналітичний орган **не запровадило належної діяльності, спрямованої на попередження та запобігання правопорушенням, що посягають на економічну безпеку держави**. Це зумовлено комплексом чинників, зокрема наявністю нормативно-правових та організаційних проблем, несвоечасністю та недосконалістю управлінських рішень, недостатністю ресурсного забезпечення»

Рішення Рахункової палати України № 22-1 від 23.09.2025 року за підсумками аудиту БЕБ

Загалом оцінити реальні масштаби фіктивного підприємництва досить складно. Якщо спиратися на дані відповідних державних органів, проблема залишається актуальною та су-

²⁴ https://nenka.info/40-ekonomiky-ukrayiny-perebuyaye-u-tini-yuliya-svyrydenko/?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=40-ekonomiky-ukrayiny-perebuyaye-u-tini-yuliya-svyrydenko

²⁵ <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44733>

купні обороти цих схем можуть сягнути 400 млрд грн на рік*. Втрати держбюджету від цих схем переважно враховано в інших розділах дослідження.

* – Обсяги «сірого» зерна – 200 млрд грн (320 загальні, 120 – охоплені контролем), додаємо скориговані контролем НБУ та БЕБ обсяги схеми «дропів» орієнтовно 200 млрд грн

Таким чином, руйнування стабільності нормативного поля, низька ефективність розслідування податкових злочинів, кадрова турбулентність у профільних відомствах, незавершеність процесів перезапуску БЕБ 2024 року та контролюючих органів, послаблена координація суттєво гальмують і ускладнюють подолання явища фіктивного підприємництва та схем розкрадання ПДВ.

Рекомендації:

- ▶ суспільство та влада під час розпочатого в середині минулого року та протягом наступних 18 місяців* перезавантаження Бюро економічної безпеки повинні не допустити збереження старих кадрів та ідеології, найбільш бруталних практик, зокрема «масок-шоу» щодо легального бізнесу;

* – 6 серпня 2025 року уряд ухвалив рішення про призначення Олександра Цивінського директором бюро. Призначення директора БЕБ запускає відлік ключових строків, необхідних для перезавантаження відомства – 18 місяців для атестації працівників бюро

- ▶ поточних можливостей контролюючих і правоохоронних органів, що містять вимоги системи моніторингу та формування «критичних» списків платників податків і податкового кредиту, достатньо для того, щоб суттєво обмежити схеми мінімізації ПДВ. Проте цього не сталося та не станеться, поки контролюючі органи та БЕБ залишаються напівреформованими, а координація діяльності між ними низька. Потрібна активніша комплексна позиція Президента, уряду, парламенту та НБУ, як це вже відбулося на ринках палива та грального бізнесу, зі схемами «дропи» та «сіре» зерно;
- ▶ ПДВ як головний наповнювач бюджету потребує подальшої модернізації системи адміністрування, спрямованої на усунення схем уникання оподаткування (проблему «схемного» податкового кредиту остаточно не вирішено) та збільшення її дружності й комфортності для платників податків. «Капітальний ремонт» СМКОР потрібно остаточно завершити ще до інтеграції української системи ПДВ до системи адміністрування податку в ЄС;
- ▶ більшість зловживань з ПДВ мають документарний характер, тобто можливі лише за участі окремих працівників ДПС, тому вкрай важливо розробити та впровадити нові якісні антикорупційні документи, зокрема Антикорупційну програму ДПС на 2026–2028 роки та Кодекс етичної поведінки податківців (перебувають у процесі розроблення). Хоча ще більш ефективним рішенням виглядає перезавантаження ДПС за прикладом БЕБ.

2.3. Ухиляння/уникання сплати податків через порушення митних правил, контрабанду та корупцію на кордоні

Суть схеми: в Україні під контрабанду як злочин (умисне переміщення через митний кордон поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю) з урахуванням змін, внесених у 2018 та 2023 рр.²⁶, підпадають (згідно зі ст. 201, 201¹, 201³, 201⁴ та 305 КК України):

- ▶ культурні цінності;
- ▶ зброя та її частини або боєприпаси, отруйні, сильнодіючі та вибухові речовини;
- ▶ радіоактивні матеріали;
- ▶ спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації;
- ▶ наркотичні засоби, психотропні речовини, їхні аналоги чи прекурсори або фальсифіковані лікарські засоби;
- ▶ лісоматеріали, зокрема необроблені, або пиломатеріали цінних та рідкісних порід дерев, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу;
- ▶ підакцизні товари, крім електричної енергії (з 01.01.2024), якщо вартість предметів контрабанди більша за 1 135 500 грн;
- ▶ інші товари (з 01.07.2024) на загальну вартість більш як 7 570 000 грн.

У цьому дослідженні контрабандою та «сірим» імпортом вважається незаконне (з порушеннями законодавства) ввезення на митну територію України будь-яких товарів на будь-яку вартість, зокрема з частковим декларуванням або без нього, декларуванням з наданням викривлених даних або їхнім маніпулюванням, зокрема через корупцію на митницях. Зазначене явище можна умовно розділити на такі схеми:

1. **Митне шахрайство (документарна контрабанда) та корупційні схеми.** Особливістю схем є участь у них працівників митниці, що уможлиблює фальсифікації та викривлене декларування (маніпуляції з даними звітних, дозвільних і супровідних документів для заниження митної вартості, ваги, кількості, характеристик і якості товару, підміни кодів чи підкатегорії товару з метою уникання чи зменшення належних до сплати митних платежів).
2. **Переміщення поза митним контролем («чорна» контрабанда)** – незаконне переміщення товарів через митний кордон поза митним контролем. Це передбачає або перетин кордону поза митними постами обох країн, або з незаконним звільненням від митного контролю в пунктах пропуску через державний кордон України, зокрема поза часом роботи пунктів пропуску або без митного огляду за певну плату. Ознакою схеми є повне уникнення документування операцій (відсутність документарного сліду) та, відповідно, їхнє невідображення в офіційних національних статистичних (митних) даних.
3. **Зловживання пільгами** – передбачає зловживання пільгами, наданими міжнародними договорами (Київська конвенція та ін.) і законодавством України, зокрема маскуванню ввезення промислових партій товарів на митну територію України під поштові та кур'єрські відправлення або під виглядом особистого імпорту або провезення особистих

²⁶ Кримінальний Кодекс України доповнено статтею 201¹ згідно із ЗУ №2531-VIII від 06.09.2018 року, доповнено статтями 201³ та 201⁴ згідно із ЗУ №3513-IX від 09.12.2023 року

речей. Можна виділити зокрема такі схеми: а) класичні, тобто «піджаки» (переміщення товарів дрібними партіями в рамках дозволеної норми ввезення) чи «дипломати» (зловживання дипломатичними пільгами щодо митного огляду); б) комбіновані, тобто д'юті-фрі (незаконна реалізація ввезених без сплати митних платежів тютюнових виробів для подальшої реалізації в магазинах безмитної торгівлі, поєднане зі службовим підробленням документів, які нібито свідчать про реалізацію продукції громадянам, які залишають митну територію України) або «пошта» (використання міжнародних поштових та експрес-відправлень для дроблення партій і ввезення товарів без жодного оподаткування).

- 4. Зловживання митними режимами** – товар ввозиться або вивозиться з України за митними режимами, що не передбачають сплати митних платежів (транзит; тимчасове ввезення або вивезення; митний склад; переробка на митній території або за межами митної території), та зникає або оформлюється фіктивно вивезення. Схема має небезпечну «національну модифікацію» – перерваний експорт, коли компанія здійснює експорт продукції, дотримуючись вимог митного законодавства, але не реєструється платником податків, зокрема ПДВ. Після здійснення експортної операції компанія зникає без повернення валютної виручки в країну та без звітування перед податковими органами (приклади схеми наведено в матеріалах Тимчасової слідчої комісії ВР України з питань розслідування оприлюднених у засобах масової інформації фактів можливих корупційних дій посадових осіб органів державної влади, які призвели до значних втрат доходної частини Державного бюджету України²⁷).

Зазначені схеми можна класифікувати за метою застосування (фіскальними наслідками):

Напрямок ЗЕД	Схема/порушення	Мета порушення (фіскальні наслідки)
ІМПОРТ	заниження митної вартості	уникання сплати (часткова сплата) мита, ПДВ, акцизів на кордоні
	підміна коду чи підкатегорії товару	
	зміна ваги та (або) кількості товару	
	зміна характеристик чи якості товару	
	маніпуляції з асортиментом	
завищення митної вартості	виведення валютних цінностей з України; завищення витрат імпортера, що впливає на сплату податку на прибуток підприємств; тиск на обмінний курс гривні	
ЕКСПОРТ	заниження митної вартості	транскордонне переміщення прибутку до низькоподаткових юрисдикцій, втрата надходжень з податку на прибуток
	завищення митної вартості	зловживання з бюджетним відшкодуванням ПДВ; балансування окремих схем контрабанди; «карусельне» шахрайство чи легалізація раніше виведених грошей
	зміна ваги та (або) кількості товару	уникання законодавчих заборон (обмежень) на вивезення товарів
	підміна коду чи підкатегорії товару	

Канали реалізації: «сірий» імпорт та контрабанда, які потрапляють на територію України, реалізують через низку каналів без сплати або з частковою сплатою податків. Найбільш

²⁷ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71762

поширені канали реалізації: а) через мережу інтернет або ТГ-канали фізичними особами; б) через невеличкі крамнички або товарні ринки фізичними особами без жодних документів, або ФОП, або ТОВ-«пустушки»; в) через деякі торгові мережі, із документальним оформленням «сірих» товарів через фірми-«одноденки» або «накопичувачі».

Спроби виміряти розміри уникнення від сплати податків через порушення митних правил, контрабанду та корупцію на кордоні покладаються на непрямі методи, зокрема дзеркальну митну статистику (дзеркальні дані країн-партнерів), тому наведені оцінки часто приблизні (ключові застереження щодо відповідності дзеркальних даних наведено у Вставці 9.

Вставка 9. Можливі причини викривлень у разі використання «дзеркальної» статистики та їхні наслідки для результатів. У роботі Світового банку²⁸ наведено такі основні застереження щодо можливих викривлень у разі використання «дзеркальної» статистики:

1. Систематичне завищення вартості імпорту порівняно з експортом, тому що імпорт рахують за ціною CIF (включаючи ціну перевезення та страхування), а експорт – FOB (без цього). Це важливо у підрахунках виведення капіталу в офшори через трансфертні ціни, але оцінки «сірого імпорту», якому присвячено цей розділ, мають спотворення у зворотний бік. Тобто через це викривлення масштаб «сірого» імпорту виявляється недооціненим.

2. Через те, що частина потоків іде транзитом через треті країни, виникає «завислий» експорт і «сирітський» (у дослівному перекладі, тобто не пов'язаний із зареєстрованим експортом) імпорт. Вони в теорії повинні врівноважувати один одного, але на практиці цього не відбувається. З початку повномасштабної війни реекспорт та транзит через Україну існує хіба що як виняток. Тому може існувати «сирітський» імпорт, але не навпаки. Це знову ж таки зменшує розрив між імпортом в Україну та експортом з країн-партнерів.

Таким чином, зазначені дослідниками Світового банку викривлення призводять до недооцінки масштабів «сірого» імпорту через розрахунок «дзеркальної статистики» у цій роботі.

У цьому розділі застосовують методологічні принципи, які використовують ООН і Світовий банк (нейтралізація загроз валідності/надійності даних та усунення двосторонньої асиметрії через акцентування лише великих різниць і глибоку аналітику за товарними групами з урахуванням застережень щодо відповідності дзеркальних даних), з використанням даних ООН (UN Comtrade Database) та можливостей платформи EASY MARKETS²⁹.

Міждержавне порівняння даних митної статистики взаємної торгівлі за 2023 та 2024 роки здійснено за 74 юрисдикціями, на які загалом припадає понад 98% офіційного українського імпорту-експорту. Далі на основі встановлених розбіжностей (показник «Різниця»*) на даних 2023 року та ширшої вибірки країн (99) визначено потенційні напрямки та масштаби зловживань (де існують суттєві розбіжності в дзеркальних даних, які важко пояснити наявністю об'єктивних причин (logistic reasons) та які можуть бути результатом документарної фальсифікації даних в інвойсах зовнішньоторговельних контрактів):

- ▶ за країнами (ризикові юрисдикції), що базується на розрахунках різниць: у разі імпорту – вартості «втраченого» експорту країни-партнера та «невідомого» імпорту в Україну; у разі експорту – «втраченого» експорту з України та «невідомого» імпорту країни-партнера;

²⁸ Sonja Mitikj and Siddhesh Vishwanath Kaushik. Bridging the Gap in Trade Reporting Insights from the Discrepancy Index - Policy Research Working Paper № 10792, World Bank, Washington, June 2024

²⁹ <https://comtradeplus.un.org>, <https://easymarkets.com.ua/uk/opportunities/import-export-mirrors/#open>

Значення показника «Різниця» трактують так:

– у разі імпорту: від’ємна різниця – це так званий «втрачений» експорт країни-партнера (український імпорт менший за експорт країни-партнера); позитивна різниця – це «невідомий» імпорт в Україну (український імпорт перевищує експорт країни-партнера). У цьому разі розраховують два значення, які показують масштаби фальсифікацій з рахунками-фактурами (документарна контрабанда): різницю у фізичних обсягах зі знаком «мінус» множать на середню ціну країни-експортера («втрачений» експорт країни-експортера), а різницю зі знаком «плюс» множать на ціну українського імпорту («невідомий» український імпорт);

– у разі експорту: позитивна різниця показує «втрачений» експорт з України (український експорт перевищує імпорт країни-партнера); від’ємна різниця показує «невідомий» імпорт країни-партнера (український експорт менший за імпорт країни-партнера). Різницю у фізичному обсязі зі знаком «плюс» множать на середню ціну українського експорту (вартість «втраченого» українського експорту), різницю зі знаком «мінус» множать на середню ціну країни імпорту (скільки коштує «невідомий» імпорт)

З огляду на основну причину асиметрії статистики (визначення країни-партнера в разі імпорту – країна походження, а в разі експорту – країна призначення) для цілей даного дослідження для отримання більш коректних даних у разі імпорту здійснюють порівняння країни відвантаження за українською статистикою з країною призначення країни-партнера – за дзеркальною статистикою

- ▶ за окремими товарами (ризикові товари) шляхом аналітичної вибірки товарів за товарами групами (по 6-ти знакам) із застосуванням різниць низки показників (вартість, кількість, розрахункова ціна тонни/штуки, вага одиниці товару);
- ▶ здійснено оцінювання потенційних втрат бюджету за ризиковими товарами: (А) за імпортом – занижена вартість українського імпорту/недооцінений імпорт (різниця з мінусом між фактичною вартістю імпорту та вартістю імпорту за ціною експорту) та завищена вартість імпорту (різниця з плюсом між фактичною вартістю імпорту та вартістю імпорту за ціною експорту); (Б) за експортом – занижена вартість українського експорту (різниця з мінусом між фактичною вартістю експорту та вартістю експорту за ціною імпорту країни-партнера) та завищена вартість українського експорту (різниця з плюсом між фактичною вартістю експорту та вартістю експорту за ціною імпорту).

Однак саме коли дзеркальні розбіжності дуже суттєві, вони можуть стати відправною точкою для діагностики проблематики та оцінки потенційних втрат бюджету. Так, за розрахунками Global Financial Integrity³⁰, загальні суми розривів вартості, виявлених у торгівлі між Україною та всіма глобальними торговельними партнерами, сягають 9,28–17,83 млрд дол. США. За даними попередніх досліджень, обсяги невідповідності у 2015–2022 рр. у рахунках-фактурах на товари за зовнішньоекономічними контрактами постійно зростали – з 9,35 млрд дол. США 2015 р. до майже 14 млрд дол. США 2022 р. За поточними розрахунками (Таблиця 9–11), здійсненими шляхом порівняння даних митної статистики взаємної торгівлі, 2023 р. різниця сягнула **14,67 млрд дол. США**, збільшившись 2024 р. до рекордних **17,24 млрд дол. США** (стійка динаміка зростання, найімовірніше, зумовлена не тільки випадками митного шахрайства, а й об’єктивними причинами розбіжностей у статистичних даних внаслідок впливу вантажів гуманітарного та військового призначення).

Таблиця 6. Різниця статистичних даних країн-експортерів і ДМС щодо імпорту товарів в Україну за 2024 рік, тис дол США*

Усі товари загальним підсумком, 2024	УКР ТАМ статистика (імпорт)			Дзеркальна статистика (експорт)	Різниця
	Країна походження/призначення	Країна торгуюча	Країна відправки	Країна відправлення	Країна відправлення
Німеччина	5 380 741,74	5 888 795,21	6 512 707,02	9 097 393,87	-2 584 686,85
Угорщина	1 619 847,75	1 416 052,70	2 897 796,13	3 367 927,75	-470 131,62
Японія	947 845,75	801 158,27	223 851,43	436 173,50	-212 322,07
Італія	2 573 874,93	1 601 289,11	2 097 636,29	2 307 652,10	-210 015,81
Велика Британія	1 269 056,50	1 965 851,34	775 123,76	983 235,33	-208 111,57

³⁰ Trade-Related Illicit Financial Flows in 134 Developing Countries 2009–2018 – <https://gfintegrity.org/wp-content/uploads/2021/12/IFFs-Report-2021.pdf>

Канада	217 074,99	194 805,97	155 918,81	351 764,14	-195 845,33
Хорватія	112 334,03	238 523,56	81 110,11	266 702,82	-185 592,71
Норвегія	416 439,37	267 762,17	326 823,82	460 905,80	-134 081,98
Швейцарія	499 957,04	6 599 646,42	509 076,57	390 832,70	118 243,88
Словенія	264 858,53	300 228,42	390 573,38	271 441,24	119 132,14
Об'єднані Арабські Емірати	148 051,46	1 186 552,15	126 409,07		126 409,07
Латвія	200 357,12	527 975,21	528 002,77	378 964,59	149 038,18
Грузія	98 770,71	224 053,95	279 978,77	103 045,13	176 933,64
Австрія	624 141,08	1 311 744,16	926 333,14	720 418,78	205 914,36
Словацьчина	1 996 247,31	1 549 015,47	2 097 358,47	1 833 570,91	263 787,56
Індія	1 295 969,80	341 082,65	455 672,71	180 302,87	275 369,84
Болгарія	2 357 117,05	1 320 601,39	871 446,16	567 443,41	304 002,75
Туреччина	4 226 628,58	3 058 238,58	3 851 390,85	3 537 550,53	313 840,32
США	3 470 170,17	2 813 347,99	2 127 284,71	1 683 510,84	443 773,87
Гонконг	93 893,35	1 325 256,79	668 643,34	90 960,01	577 683,33
Бельгія	673 620,47	630 819,30	1 189 926,34	600 296,40	589 629,94
Литва	1 187 924,40	1 325 227,47	2 064 999,93	1 348 566,67	716 433,26
Нідерланди	915 976,52	1 994 168,71	2 227 156,19	1 481 195,32	745 960,87
Чехія	2 472 585,00	3 174 415,83	3 625 771,81	2 330 799,74	1 294 972,07
Польща	6 970 339,24	11 521 235,53	15 718 697,95	14 233 118,65	1 485 579,30
Румунія	1 685 724,06	1 377 007,33	3 861 061,99	2 029 290,27	1 831 771,72
Китай	14 308 202,29	4 551 576,50	6 134 830,67	3 703 502,97	2 431 327,70
Сума обраних країн/груп країн	70 418 092,09	69 402 435,98	68 551 597,32	59 516 513,27	8 177 000,55
Усі країни/групи країн загалом	70 495 886,38	70 495 886,38	70 495 886,38		

* – вибірка зі 155 країн, надано скорочену версію таблиці (повна версія див. Додаток 2.3-1), без різниць, що є меншими за 100 млн дол. США

Подальше зростання розривів/різниць вартості відбувається на тлі тектонічної перебудови українських експортних товарних потоків насамперед з країн-агресорів Росії та Білорусі до країн ЄС та Азії, насамперед Китаю, Гонконгу та інших.

Цікавим є факт постійно від'ємного для України балансу вартісних розривів у митних статистиках. Утім, це явище може бути наслідком системної роботи митних органів зі збільшення митної вартості імпортованих товарів для наповнення бюджету чи включення до ціни імпорту вартості доставки або особливостей формування статистичних даних (наприклад, Укрстатом щодо режиму переробки або курсу, за яким контролюючі органи чи Comtrade ООН перераховують показники імпорту з національних валют у дол. США):

Таблиця 7. Порівняльна таблиця різниць статистичних даних країн-експортерів і ДМС щодо імпорту товарів в Україну за 2023 та 2024 роки, тис дол США*

Усі товари загальним підсумком	УКР ТАМ статистика (імпорт)		Дзеркальна статистика (експорт)		Різниця (УКР ТАМ – дзеркальна)	
	2023	2024	2023	2024	2023	2024
Сума обраних країн/груп країн	54 249 793,36	60 632 941,26	47 189 965,50	52 760 871,84	7 076 912,49	8 139 236,52**
Польща	13 648 455,33	15 718 697,95	12 267 077,41	14 233 118,65	1 381 377,92	1 485 579,30
Німеччина	5 631 995,71	6 512 707,02	7 755 803,09	9 097 393,87	-2 123 807,38	-2 584 686,85
Китай	4 655 859,31	6 134 830,67	2 781 454,69	3 703 502,97	1 874 404,62	2 431 327,70
Туреччина	4 351 750,62	3 851 390,85	3 443 799,78	3 537 550,53	907 950,85	313 840,32
Угорщина	2 532 860,05	2 897 796,13	2 829 196,25	3 367 927,75	-296 336,20	-470 131,62
Чехія	2 687 775,32	3 625 771,81	1 992 521,87	2 330 799,74	695 253,45	1 294 972,07
Італія	1 849 109,08	2 097 636,29	1 894 857,92	2 307 652,10	-45 748,84	-210 015,81
Румунія	4 153 904,87	3 861 061,99	2 688 458,64	2 029 290,27	1 465 446,23	1 831 771,72
Словаччина	1 881 772,97	2 097 358,47	2 034 985,92	1 833 570,91	-153 212,95	263 787,56
США	1 490 542,87	2 127 284,71	1 048 496,70	1 683 510,84	442 046,17	443 773,87
Нідерланди	1 809 546,89	2 227 156,19	1 368 186,13	1 481 195,32	441 360,76	745 960,87
Литва	2 173 737,38	2 064 999,93	1 329 849,15	1 348 566,67	843 888,23	716 433,26
Велика Британія	644 258,79	775 123,76	698 841,58	983 235,33	-54 582,79	-208 111,57
Австрія	906 496,51	926 333,14	665 036,90	720 418,78	241 459,61	205 914,36
Бельгія	1 070 406,47	1 189 926,34	529 619,08	600 296,40	540 787,39	589 629,94
Болгарія	1 132 350,40	871 446,16	909 869,36	567 443,41	222 481,04	304 002,75
Норвегія	349 065,13	326 823,82	436 742,54	460 905,80	-87 677,41	-134 081,98
Японія	116 589,91	223 851,43	427 990,36	436 173,50	-311 400,45	-212 322,07
Швейцарія	499 735,72	509 076,57	482 860,96	390 832,70	16 874,76	118 243,88
Латвія	661 141,73	528 002,77	537 976,75	378 964,59	123 164,98	149 038,18
Канада	191 104,28	155 918,81	387 598,80	351 764,14	-196 494,52	-195 845,33
Словенія	355 663,95	390 573,38	256 167,16	271 441,24	99 496,79	119 132,14
Хорватія	76 165,92	81 110,11	97 444,94	266 702,82	-21 279,02	-185 592,71
Індія	371 843,51	455 672,71	147 866,55	180 302,87	223 976,97	275 369,84
Грузія	276 644,28	279 978,77	101 346,47	103 045,13	175 297,81	176 933,64
Гонконг	220 370,86	668 643,34	72 610,98	90 960,01	147 759,88	577 683,33
Пакистан	510 645,50	33 768,14	3 305,51	4 305,52	507 339,99	29 462,62

* – вибірка з 82 країн, які становлять 95–96% усього імпорту України та водночас мають статистику і за 2023, і за 2024 рік. Надано скорочену версію таблиці (повну версію див. Додаток 2.3-2), без різниць, що є меншими за 100 млн дол. США

**невідповідність даних, зокрема у Таблицях 5 та 6, зумовлена різними обсягами вибірки (див. першу примітку)

Згідно з отриманими даними (2023 проти 2024):

Таблиця 8

Усі товари загальним підсумком	УКР ТАМ статистика (імпорт)		Дзеркальна статистика (експорт)		Різниця/баланс	
	2023	2024	2023	2024	2023	2024
Сума обраних країн/груп країн	60 515 723,18	67 809 964,48	53 438 810,69	59 665 208,40	7 076 912,49	8 139 236,52
Втрачений експорт країн-партнерів					-3 795 616,85	-4 547 970,17
Невідомий імпорт України					10 872 529,34	12 687 206,68

- ▶ за такими країнами-партнерами одночасно відбулося зростання і офіційного, і втраченого експорту до України: Німеччина – експорт зріс на +1,34 млрд дол. США, втрачений експорт – на +461 млн дол.; Угорщина – відповідно +538 та +173 млн дол.; Італія +412 та +164 млн дол.; Велика Британія +284 та +145 млн дол.; Хорватія +169 та +164 млн дол.;
- ▶ спостерігається зростання показника невідомого українського імпорту за такими країнами-партнерами: експорт КНР в Україну – +922 млн дол., а імпорт України з КНР – +1 479 млн дол. Водночас невідомий імпорт України з території КНР – +577 млн дол.; з Польщі – експорт в Україну +1,97 млрд дол., імпорт з Польщі – +2,07 млрд дол., невідомий імпорт – +304 млн дол. Аномальні стрибки невідомого імпорту демонструє Чехія – удвічі, або +600 млн дол., та Індія – +51 млн дол., а також статистично значущими є показники Ірландії (з 716 тис. до 9,6 млн) та Естонії (з 1,7 до 8 млн дол.);
- ▶ водночас скоротився показник невідомого імпорту в Туреччину (-594 млн дол.) та Молдову (-11 млн дол.);
- ▶ 2024 р. суттєве перевищення імпорту над експортом в Україну зберегли та збільшили такі країни: Нідерланди, Бельгія, Греція, Малайзія та Єгипет;
- ▶ зміна тенденції відбулася: від втраченого експорту до невідомого імпорту – Словаччина (від -153 до +263 млн дол.); від невідомого імпорту до втраченого експорту – Азербайджан (від +20,3 до -73,4 млн) і Таїланд (від +19 до -11,4 млн дол.).

З отриманого масиву даних робимо вибірку найбільш ризикових юрисдикцій:

Таблиця 9. Втрачений/загублений експорт країн-партнерів за 2023 рік, тис. дол. США

Усі товари загальним підсумком	УКР ТАМ статистика (імпорт)			Дзеркальна статистика (експорт)	Різниця
	Країна походження/призначення	Країна торгуюча	Країна відправки	Країна відправки	Країна відправки
Німеччина	5 061 679,18	5 363 234,90	5 631 995,71	7 755 803,09	-2 123 807,38
Японія	908 268,12	608 657,88	116 589,91	427 990,36	-311 400,45
Угорщина	1 387 895,69	1 252 367,05	2 532 860,05	2 829 196,25	-296 336,20

Канада	326 122,25	299 514,48	191 104,28	387 598,80	-196 494,52
Словаччина	1 676 885,82	1 184 432,35	1 881 772,97	2 034 985,92	-153 212,95
Швеція	756 693,65	643 720,05	445 824,44	586 161,09	-140 336,65
Іспанія	888 048,29	726 782,23	654 387,29	774 700,13	-120 312,84
Норвегія	348 111,85	257 848,77	349 065,13	436 742,54	-87 677,41
Велика Британія	1 090 989,57	1 734 476,52	644 258,79	698 841,58	-54 582,79
Італія	2 278 223,60	1 423 599,16	1 849 109,08	1 894 857,92	-45 748,84
Австралія	79 452,31	11 877,94	9 215,46	51 929,80	-42 714,34
Ісландія	117 348,99	73 217,24	6 140,53	39 668,15	-33 527,62
Південна Корея	660 482,30	493 902,45	343 291,98	374 509,55	-31 217,57
Марокко	101 788,27	3 453,00	8 619,99	39 663,53	-31 043,54
Португалія	70 196,29	68 694,60	48 326,33	70 813,31	-22 486,98
Хорватія	82 452,86	52 521,03	76 165,92	97 444,94	-21 279,02
ПАР	99 585,09	19 860,38	5 708,68	25 989,11	-20 280,43
Данія	250 708,56	414 413,71	321 354,17	341 533,24	-20 179,07
Узбекистан	191 529,56	58 166,54	83 382,62	103 469,30	-20 086,68
Аргентина	52 941,58	9 419,59	8 871,07	22 920,85	-14 049,78
Казахстан	265 735,81	40 818,91	44 288,05	54 975,03	-10 686,98
Фінляндія	283 858,56	278 988,39	162 492,03	172 645,18	-10 153,15
Чилі	50 740,42	11 152,61	5 887,93	15 744,90	-9 856,97
Нова Зеландія	22 222,42	6 349,89	3 310,99	6 495,67	-3 184,68
Камбоджа	26 631,64	392,11	2 715,79	4 742,52	-2 026,73
Зімбабве	5 372,13	0,00	97,52	1 682,98	-1 585,46
Мальта	7 865,27	265 652,28	1 816,62	3 096,28	-1 279,66
Албанія	10 570,32	6 047,53	10 424,88	11 230,39	-805,51
Уругвай	5 698,61	4 038,78	458,42	1 152,02	-693,60
Туніс	26 429,55	1 042,10	913,00	1 525,81	-612,81
Буркіна-Фасо	533,34	0,00	0,00	306,17	-306,17
Нікарагуа	418,83	0,00	0,00	151,58	-151,58
Болівія	373,77	0,00	0,00	81,11	-81,11

Отримані дані потребують глибшого аналізу в розрізі кожної країни – партнера за видами товарних груп/товару (наведено окремі приклади аномалій):

ЯПОНІЯ: аномалія за кодом 8703 (легкові автомобілі) -296 млн дол. (експорт країни-партнера в Україну становив 344 млн дол. за 12 449 штук, а офіційний імпорт за даними ДМС з Японії – лише 48 млн дол. за 2 453 штуки);

УГОРЩИНА: різниці за кодом 271121 (природний газ) -600 млн дол. (можливо, пов'язано з особливостями оформлення) та кодом 30 (ліки) –140 млн дол.;

СЛОВАЧЧИНА: різниця – 142 млн дол. за кодом 2716 (електроенергія) – експортовано 1 608 770 тис. кВт/год на суму 206 млн дол. за ціною 129 дол. за 1 тис. кВт/год, національна статистика – 460 697 тис. кВт/год на суму 64 млн дол. за ціною 139 дол. кВт/год;

ШВЕЦІЯ: аномалія за кодом 841199 (запасні частини до двигунів, інші) – країна експортувала 1 371 т продукції на 58 млн дол., за статистикою України імпорту не було; за кодом 8703 (легкові автомобілі) зникло понад 27 млн дол. – Швеція експортувала 1 268 автомобілів на 38,1 млн дол., українська статистика – 1 994 авто на 10,77 млн дол.;

ЗІМБАБВЕ: за кодом 410320 (шкури необроблені рептилій) експорт до України становив 1,58 млн дол., митна статистика України не фіксує імпорту взагалі.

Таблиця 10. «Невідомий» імпорт в Україну 2023 року, тис. дол. США*

Усі товари загальним підсумком, 2023	УКР ТАМ статистика (імпорт)			Дзеркальна статистика (експорт)	Різниця
	Країна походження / призначення	Країна торгуюча	Країна відправки	Країна відправки	Країна відправки
Китай	10 444 501,73	3 593 166,68	4 655 859,31	2 781 454,69	1 874 404,62
Румунія	1 566 873,58	1 590 057,05	4 153 904,87	2 688 458,64	1 465 446,23
Польща	6 577 759,02	9 404 510,52	13 648 455,33	12 267 077,41	1 381 377,92
Туреччина	4 723 377,91	3 289 128,20	4 351 750,62	3 443 799,78	907 950,85
Литва	1 300 051,40	1 430 652,76	2 173 737,38	1 329 849,15	843 888,23
Чехія	1 789 421,62	2 429 834,18	2 687 775,32	1 992 521,87	695 253,45
Бельгія	663 061,88	554 689,83	1 070 406,47	529 619,08	540 787,39
Пакистан	554 726,66	32 391,92	510 645,50	3 305,51	507 339,99
Сполучені Штати Америки	2 862 841,72	2 498 913,01	1 490 542,87	1 048 496,70	442 046,17
Нідерланди	1 035 123,20	1 905 524,16	1 809 546,89	1 368 186,13	441 360,76
Австрія	537 178,67	1 085 691,67	906 496,51	665 036,90	241 459,61
Індія	1 882 342,23	272 918,86	371 843,51	147 866,55	223 976,97
Болгарія	2 221 321,52	1 194 018,92	1 132 350,40	909 869,36	222 481,04
Грузія	138 440,15	266 024,51	276 644,28	101 346,47	175 297,81
Франція	1 759 193,82	1 574 210,66	1 348 788,71	1 192 646,87	156 141,84
Гонконг	34 431,93	652 472,02	220 370,86	72 610,98	147 759,88
Латвія	291 000,36	576 250,95	661 141,73	537 976,75	123 164,98
Словенія	241 972,26	281 473,08	355 663,95	256 167,16	99 496,79
В'єтнам	524 178,18	57 334,99	110 029,46	38 436,31	71 593,15
Греція	1 374 108,83	215 590,31	960 927,98	897 841,58	63 086,40
Малайзія	287 997,99	98 371,46	49 805,04	19 235,88	30 569,16
Оман	46 480,34	28 292,16	30 533,34	211,37	30 321,98
Індонезія	197 441,50	59 520,53	40 160,71	10 902,05	29 258,67
Люксембург	13 490,39	403 495,38	33 011,79	8 027,43	24 984,36
Саудівська Аравія	338 058,96	622,40	26 546,15	4 017,14	22 529,01
Сінгапур	61 403,08	423 249,76	26 586,92	6 052,28	20 534,64
Азербайджан	275 162,22	139 369,19	138 929,45	118 645,80	20 283,65
Таїланд	207 092,23	40 385,92	60 715,37	41 707,77	19 007,60
Молдова	161 940,50	705 411,19	612 736,95	595 302,74	17 434,21
Швейцарія	912 914,65	6 749 927,47	499 735,72	482 860,96	16 874,76

Єгипет	201 282,83	63 651,33	80 901,24	64 049,24	16 852,00
Бразилія	205 401,19	36 749,81	54 253,43	37 755,86	16 497,57
Ізраїль	293 843,05	127 048,31	68 616,07	54 494,56	14 121,51
Катар	33 779,56	0,36	14 218,73	327,25	13 891,48
Йорданія	51 641,14	41 842,77	28 766,23	17 016,66	11 749,57
Сербія	184 067,08	141 628,07	160 946,56	150 092,25	10 854,31

*надано скорочену версію таблиці (повна версія див. Додаток 2.3–4), без різниць, меншими за 10 млн дол. США

Аналіз у розрізі кожної країни – партнера за видами товарних груп/товару (наведено приклади):

КИТАЙ: за кодом 851713 (смартфони) «загубилося» 359 154 смартфони на 30 млн дол. У розрізі інших товарних груп різниця становила: за кодом 8703 (легкові автомобілі) – 171 млн дол.; код 3808 (гербіциди) – 117 млн дол.; код 7210 (металопрокат) – 88 млн дол.; код 4011 (шини) – 77 млн дол. Кількісна аномалія – за кодом 6402 (взуття з підошвою та верхом з гуми чи пластмаси) імпорту та експорту практично збігаються за вартістю (31 проти 30 млн дол.), але в Україну прийшло на 1 782 958 пар взуття більше;

РУМУНІЯ: різниця за кодом 2710 (нафтопродукти) -1,44 млрд грн, тим часом імпорту нафтопродуктів румунського походження становив лише 365 млн дол.; код 3102 (азотні добрива) – 116 млн дол.;

ПОЛЬЩА: за кодом 3102 (азотні добрива) загальні показники майже збігаються (експорт Польщі 161 млн дол. і 382 тис. тон, імпорту в Україну – 166 млн дол. і 382 тис. тонн). Проте ретельніший аналіз свідчить про зворотне: за кодом 310210 (карбамід) під час експорту «загубилося» 111 тис. тонн на суму 38 млн дол.; за кодом 310221 (сульфат амонію) невідомий польський імпорту становив 64 тис. тонн на суму 21 млн дол.; за кодом 310280 (суміш карбаміду та нітрату амонію) – 49 тис. тонн на 21 млн дол.; код 8703 (легкові автомобілі) – невідомий імпорту 392 млн дол.;

ТУРЕЧЧИНА: аномалії за кодами 0805 (цитрусові) – 53 млн дол.; 3901 (полімери етилену) – 39,6 млн дол. та 0702 (помідори) – 25 млн дол.

Аналогічні розрахунки здійснено щодо експорту з визначенням ризикових юрисдикцій та обсягів/об'єктів «втраченого» експорту з України та «невідомого» імпорту країн-партнерів (Додатки 2.3–5 та 2.3–6). Однак з урахуванням того, що фінансова вага імпорту (імпортуний ПДВ, акцизи, мито) природно набагато більша, ніж податки з експорту (нульова ставка ПДВ), зроблено акцент саме на «імпортуних» втратах бюджету.

Як приклад, здійснюємо глибоку аналітику 13 найбільш ризикових/проблемних імпортуних товарів*, що потенційно найбільше впливають на втрату податкових надходжень (у роботі наводимо лише окремі кейси, повні розрахунки див. у Додатку 2.3–5, 2.3–6 та 2.3 –7):

*для більш коректного аналізу відібрано 13 шестизначних кодів з урахуванням обсягів імпорту та проблемності товарів. Загальний імпорту відібраних кодів становив 11 129 млн. дол., або 17,51% загального імпорту, що підлягав аналізу. Визначено чотири варіанти можливих напрямів схем. Для аналізу застосовували такі показники: вартість – у тис. дол. США, кількість – у тоннах чи штуках, розрахункова ціна тонни чи штуки, вага однієї штуки, різниці за всіма переліченими показниками, зокрема:

- вартість втраченого експорту країни-партнера (розрахунок у тоннах і штуках), від'ємна різниця – втрачений експорту країни-партнера (український імпорту менше експорту країни-партнера). Різниця може суттєво відрізнятись;

- вартість невідомого українського імпорту (розрахунок за штуками), позитивна різниця – це невідомий імпорту в Україну (український імпорту перевищує експорту країни-партнера). Різниця зі знаком «плюс» множить на ціну українського імпорту (невідомий український імпорту – розраховується невідомий імпорту за двома фізичними одиницями);

- розрахункове заниження митної вартості розраховано за формулою «від фактичної вартості українського імпорту віднімається фізичний обсяг фактичного українського імпорту, помножений на середню ціну країни-експорту». Зі знаком «мінус» отримуємо розрахункову вартість недооцінки українського імпорту).

Таблиця 11. Аналітика ризикових імпортерів, тис. дол. США

Код	Назва	Країни	УКР ТАМ статистика (Імпорт за країною відправки)						Зеркальна статистика (Експорт)						Різниця (УКР ТАМ – Зеркальна)					
			Вартість, тис USD	Тонн	Штук	Вага за 1 шт, кг	USD за тонну	USD за штуку	Вартість, тис USD	Тонн	Штук	Вага за 1 шт, кг	USD за тонну	USD за штуку	Вартість, тис USD	Тонн	Штук	Вага за 1 шт, кг	USD за тону	
870380	транс-портні засоби	Сума обраних країн/груп країн	1 122 629,05	82 463,15	46 921	1 757,49	13 613,71	23 925,94	46 127,72	23 666,00	1 949,11	9 985,05	19 462,00	578 512,75	31 905,81	21 029	3 628,65	4 463,94		
870380		США	231 701,70	22 148,63	11 690	1 894,66	10 461,22	19 820,50	329,13	404,00	814,68	21 230,11	17 295,76	224 714,21	21 819,50	11 286	-10 768,89	2 524,74		
870380		Китай	261 411,14	15 760,61	9 922	1 588,45	16 586,36	26 346,62	6 404,85	3 187,00	2 009,68	12 191,77	24 501,56	183 324,67	9 355,76	6 735	4 394,59	1845,06		
870380		Польща	157 898,39	10 002,23	5 537	1 806,43	15 786,32	28 516,96	13 258,11	7 803,00	1 699,10	9318,62	15 833,31	34 351,07	-3 255,88	-2 266	6 467,70	12 683,65		
851713	смарт-фони	Сума обраних країн/груп країн	673 678,69	1 364,880	3 529 609		493,58	190,86	473,14	2 086 720		922,46	209,16	237 224,91	891,71	1 442 889,00				
1831713		Болгарія	2707,30	10,090	25 006		268,41	108,27	10,54	25 006		255,17	107,59	16,81	-0,45	0,00	13,24	0,68		
851713		Китай	6 524,36	28,330	64 561		230,30	101,06	152,13	413 715		234,27	86,14	-29 113,47	-123,80	-349 154,00	-3,97	14,92		
851713		Словацьчина	133 042,61	170,660	738 531		779,57	180,14	170,19	1 185 806		776,44	111,44	900,97	0,47	447 275	3,13	68,70		
85076	вакуум-лятори,	Сума обраних країн/груп країн	310 088,67	10 486,66	23 539 370,34	0,45	29 569,83	13,17	5428,28	4 776 952		33 503,44	38,07	126 252,65	5 002,19	18 105 318,34	-9 933,61	-24,90		
85076		Китай	99 713,33	4 392,48	9 985 061,00	0,44	22 700,94	9,99	2 506,89	1 677 843	1,49	23 165,58	34,61	41 639,85	1 885,59	8 307 218	464,64	-25		
85076		Нідерланди	9 657,50	218,13	1 402 692,00	0,16	44 274,80	6,88	210,98	1 555 823	0,14	39 851,34	5,40	1249,50	7,15	-153 131	4 423,46	1		
640419	Взуття, інше	Сума обраних взуття, інше країн/груп країн	121 015,68	6 809 897,79	13 127 360	0,52	17,77	9,22	2285 957,00	3 890 798	0,59	34,25	20,12	42714,90	4 523 940,79	9 236 561,50	-16,48	-10,90		
640419	інше	Китай	33 714,62	2 596 111,22	5 806 007	0,45	12,99	5,81	562 996,00	1 208 719	0,47	24,07	11,21	20 164,74	2 033 115,22	4 597 288	-11	-5,40		
640419	інше	Італія	1 958,55	51 791,71	63 081	0,82	37,82	31,05	74 369,00	91 724	0,81	61,16	49,59	-2 589,60	-22 577,29	-28 643	-23	-18,54		

Таблиця 12. Занижена вартість імпорту в Україну 2023 року, тис. дол. США

Код	Назва	Країни	Різниця (недооцінений імпорт)	
			Вартість імпорту за ціною експорту (за вагою, тонни)	Вартість імпорту за ціною експорту (за кількістю, шт.)
870380	інші транспортні засоби	Сума обраних країн	-264 480,49	-11 193,47
870380	інші транспортні засоби	Сполучені Штати Америки	-238 516,20	29 514,24
870380	інші транспортні засоби	Німеччина	-15 161,53	-27 001,38
870380	інші транспортні засоби	Велика Британія	-2 231,14	-2 596,91
870380	інші транспортні засоби	Республіка Корея (Південна)	-2 239,71	-2 167,28
870380	інші транспортні засоби	Грузія	-1 897,13	-235,61
870380	інші транспортні засоби	Італія	1 838,95	761,50
870380	інші транспортні засоби	Угорщина	-460,18	-2 149,33
870380	інші транспортні засоби	Бельгія	-2 706,95	-3 681,65
870380	інші транспортні засоби	Чехія	-848,82	-900,80
870380	інші транспортні засоби	Франція	-1 419,98	-1 800,39
870380	інші транспортні засоби	Австрія	-837,81	-935,86
851713	смартфони	Сума обраних країн	-873 023,46	-397 641,18
851713	смартфони	Австрія	-175 180,22	-236 905,94
851713	смартфони	Чехія	-52 833,33	-13 724,76
851713	смартфони	Німеччина	-513 759,93	-68 600,02
851713	смартфони	Гонконг	-123 528,39	-73 880,93
851713	смартфони	Китай	-112,42	963,01
851713	смартфони	Румунія	-4 529,24	38,79
851713	смартфони	Польща	-2 228,08	-5 497,16
851713	смартфони	Нідерланди	-851,84	-34,17
85076	аккумулятори, літій-іонні	Сума обраних країн	-50 823,02	-634 748,24
85076	літій-іонні	Китай	-2 041,00	-245 889,48
85076	літій-іонні	Польща	-26 447,61	-236 382,25
85076	літій-іонні	Німеччина	-1 302,14	-29 816,99
85076	літій-іонні	Гонконг	-7 238,14	7 921,46
85076	літій-іонні	Словенія	-3 592,70	-84 689,18
85076	літій-іонні	Словаччина	-1 135,85	-7 010,78
85076	літій-іонні	Румунія	-3 747,19	-11 764,66
85076	літій-іонні	Туреччина	-1 086,76	-2 197,83
85076	літій-іонні	Литва	-1 214,54	2 534,02
85076	літій-іонні	Болгарія	-2 384,78	-28 280,82
85076	літій-іонні	Австрія	-112,44	836,39
85076	літій-іонні	Об'єднані Арабські Емірати	-162,43	766,27
85076	літій-іонні	Швеція	-59,88	-921,95
85076	літій-іонні	Молдова	-13,52	-2,28

85076	літій-іонні	Швейцарія	-5,48	109,21
85076	літій-іонні	Естонія	-157,95	-156,26
85076	літій-іонні	Республіка Корея (Південна)	-120,58	188,20
85076	літій-іонні	Казахстан	-0,05	8,66
640419	взуття, інше	Сума обраних країн	-98 346,98	-98 479,21
640419	інше	Китай	33 701,63	33 708,81
640419	інше	Польща	27 956,99	27 964,68
640419	інше	Німеччина	21 501,21	21 508,00
640419	інше	В'єтнам	7 084,16	7 088,49
640419	інше	Італія	1 920,73	1 927,50
640419	інше	Румунія	1 803,57	1 809,58
640419	інше	Нідерланди	912,98	918,17
640419	інше	Австрія	860,24	863,22
640419	інше	Чехія	694,94	694,79
640419	інше	Іспанія	460,63	470,76
640419	інше	Сполучені Штати Америки	387,31	394,58
640419	інше	Гонконг	271,12	284,83
640419	інше	Об'єднані Арабські Емірати	212,15	216,80
640419	інше	Швеція	154,57	163,14
640419	інше	Молдова	155,61	161,78
640419	інше	Угорщина	111,15	115,45
640419	інше	М'янма	84,98	86,04
640419	інше	Литва	62,90	74,49
640419	інше	Словаччина	38,93	39,70
640419	інше	Словенія	36,58	40,86
640419	інше	Індія	-4,88	-11,08
640419	інше	Швейцарія	-60,52	-41,41

Таблиця 13. Завищена вартість імпорту в Україну 2023 року, тис. дол. США

Код	Назва	Країни	Різниця (завищена вартість)	
			Вартість імпорту за ціною експорту (за вагою, тони)	Вартість імпорту за ціною експорту (за кількістю, шт.)
870380	інші транспортні засоби	Сума обраних країн	267 354,46	225 266,00
870380	інші транспортні засоби	Китай	69 261,39	18 306,68
870380	інші транспортні засоби	Польща	64 691,40	70 229,35
870380	інші транспортні засоби	Норвегія	31 005,42	31 894,40
870380	інші транспортні засоби	Невідомо	62 983,00	62 983,00
870380	інші транспортні засоби	Словаччина	15 997,23	18 166,22
870380	інші транспортні засоби	Нідерланди	7 536,39	7 583,46
870380	інші транспортні засоби	Литва	3 198,19	3 633,92
870380	інші транспортні засоби	Естонія	3 877,37	4 120,10
870380	інші транспортні засоби	Канада	3 954,39	3 954,39
870380	інші транспортні засоби	Словенія	1 026,77	737,94
870380	інші транспортні засоби	Швеція	389,97	237,97
870380	інші транспортні засоби	Швейцарія	891,17	875,46
870380	інші транспортні засоби	Данія	768,20	690,63
870380	інші транспортні засоби	Болгарія	1 710,33	1 710,33
870380	інші транспортні засоби	Іспанія	-51,97	17,04
870380	інші транспортні засоби	Молдова	11,08	10,91
870380	інші транспортні засоби	Латвія	104,13	114,20
851713	смартфони	Сума обраних країн	669,85	49 183,84
851713	смартфони	Словаччина	536,05	50 743,57
851713	смартфони	Бельгія	33,68	-1 578,08
851713	смартфони	Сполучені Штати Америки	44,32	24,13
851713	смартфони	Грузія	37,58	37,58
851713	смартфони	Велика Британія	8,21	-24,10
851713	смартфони	Данія	6,16	-17,03
851713	смартфони	Угорщина	3,85	-2,24
85076	аккумулятори, літій-іонні	Сума обраних країн	3 518,04	10 498,31
85076	літій-іонні	Угорщина	1 508,92	-181 733,03
85076	літій-іонні	Сполучені Штати Америки	1 083,38	-30 471,96
85076	літій-іонні	Іспанія	450,71	1 162,80
85076	літій-іонні	Франція	34,72	-177,55
85076	літій-іонні	Бельгія	181,21	-220,16
85076	літій-іонні	Італія	159,20	31,94
85076	літій-іонні	Канада	71,57	-25,34
85076	літій-іонні	Данія	25,73	27,87
85076	літій-іонні	Норвегія	2,61	1,75

640419	взуття, інше	Сума обраних країн	267,61	118,54
640419	інше	Франція	151,53	163,66
640419	інше	Індонезія	22,60	-195,13
640419	інше	Камбоджа	43,18	77,94
640419	інше	Таїланд	17,49	20,33
640419	інше	Бразилія	21,94	23,11
640419	інше	Ірландія	0,59	2,33
640419	інше	Сербія	9,76	14,92
640419	інше	Велика Британія	0,12	10,96
640419	інше	Фінляндія	0,41	0,41

Таким чином, лише за ризиковими товарами, що становлять 17,51% загального обсягу імпорту різниці, що є базою оподаткування на кордоні, розриви сягають **1,13 млрд дол. США**.

Водночас з урахуванням наведених раніше скорочень і застережень (с. 28–29), ми плануємо найближчим часом опублікувати повний уточнений аналіз міждержавного порівняння даних митної статистики взаємної торгівлі України за 2023 та 2024 роки.

Вставка 10: «4 з 5 айфонів в Україні продаються без сплати жодних податків, що призводить до втрат ПДВ близько **13 мільярдів гривень щорічно**»

Ігор Хижняк, CEO Comfy, конференція «Співпраця БЕБ та сумлінного бізнесу – запорука ефективної протидії економічним злочинам» від 15 серпня 2025 року

Ще один з масштабних інструментів уникання оподаткування на кордоні – зловживання пільгами, передбаченими міжнародними договорами та податковим законодавством України. Зокрема це ввезення промислових партій товарів на митну територію України під поштової або кур'єрські відправлення, для яких передбачено спрощений процес декларування та оформлення. Наразі одну з найбільших загроз для локальних економік, зокрема української, містять транскордонні маркетплейси, бізнес-модель яких побудовано на експлуатації відповідної пільги, що надає їм набагато кращі фіскальні та регуляторні умови порівняно з офіційними імпортерами, національними виробниками та роздрібними торговцями.

Виходячи з даних про вартість поштових відправлень і міжнародних експрес-відправлень за 2022–2024 рр. та I півріччя 2025 р., а також прогнозні обсяги до кінця 2025 р., додаткові надходження податку на додану вартість за 2022–2025 рр. у разі скасування пільги в оподаткуванні посилок вартістю до 150 євро становили 42,4 млрд грн, зокрема **17,8 млрд грн** за 2025 р. У разі збереження наявних темпів (+40–50%) зростання обсягів міжнародних поштових та експрес-відправлень в Україну очікувані втрати податку на додану вартість 2026 р. становитимуть **27 млрд грн**³¹.

Частину цих посилок використовують у «сірих» схемах, пільгою активно користуються суб'єкти господарювання, формуючи з пільгових посилок комерційні партії для подальшого продажу без сплати податків на внутрішньому ринку України.

³¹ <http://iset-ua.org/images/Mizn-posilki-2025-final.pdf>

Вставка 11: Стан протидії ДМС порушенням митних правил

«Митниці виявили 11 935 порушень митних правил із вартістю предметів правопорушень на суму майже **8,9 млрд грн** (кількісний показник порівняно з 2022 р. збільшився на 7%, а вартісний – утричі). На розгляд до суду митницями передано 6 912 справ про порушення митних правил на суму 6,4 млрд грн. За результатами розгляду справ судами накладено стягнень (**конфіскація товарів і штрафи**) на суму понад **2 млрд грн**, і цей показник на 10% більший за аналогічний показник 2022 р. До держбюджету перераховано понад **178 млн грн** від стягнених штрафів (накладених митницею та судом) та реалізації конфіскованого майна».

(Звіт ДМС за 2023 р.³²)

2024 року митниця зафіксувала 9409 порушень митних правил на суму **18 млрд грн**. Основну частку становлять переміщення товарів через кордон з приховуванням від митного контролю (ст. 483 МКУ) на суму 17,6 млрд грн. Вартість порушень 2024 року зростає більш як удвічі порівняно з 2023 роком (8,9 млрд грн). За минулий рік (з травня 2024 р.) митниці завершили 726 перевірок, за підсумками яких донараховано 1,12 млрд грн. Водночас надходження за 2024 рік до бюджету залишаються незначними, хоча мають динаміку: у 2680 справах накладено штрафів на 86 млн грн, сплачено 79 млн грн; з переданих до суду 5306 справ на суму майже 18 млрд грн стягнуто лише **3,8 млрд грн** (2023 року – 2 млрд грн); з переданого органам державної виконавчої служби конфіскованого майна на суму 111,6 млн грн до бюджету надійшло 15 млн грн.

(Огляд результатів роботи ДМС за 2024 рік)

Не можна визнати задовільним стан організації роботи митних органів з протидії митним правопорушенням. Як свідчить аналіз статистичних даних, незважаючи на загальну кількість справ про порушення митних правил (14147 – 2020 р., 28128 – 2021 р., 11098 – 2022 р.), у вартісному вимірі їхній показник досить сталий (**2 692,11 млн грн** 2020 р., **2 810,14 млн грн** 2021 р., **2 862,26 млн грн** 2022 р.). Водночас результативність виконання рішень митних і судових органів про накладення адміністративних стягнень у справах про порушення митних правил у частині сплати відповідних штрафних санкцій до державного бюджету **критично низька і становить лише близько 3% загальної «вартості» порушених справ.**

(Звіт Тимчасової слідчої комісії ВР України з питань розслідування можливих фактів порушень законодавства України посадовими особами Бюро економічної безпеки України, органів державної влади та інших державних органів, які здійснюють повноваження у сфері економічної безпеки, що могли призвести до зменшення надходжень до державного та місцевих бюджетів³³)

Стан боротьби Бюро економічної безпеки з контрабандою

Кількість кримінальних проваджень, що перебували у провадженні Бюро економічної безпеки протягом 2024 року:

Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності – 5 547, з яких за статтею:

201-1 КК України – 30

201-3 КК України – 28

201-4 КК України – 49

щодо статей 201 та 305 КК України – дані відсутні.

Кількість осіб, яким повідомлено про підозру за статтею:

201-1 КК України – 5

201-3 КК України – 4

201-4 КК України – 8

щодо статей 201 та 305 КК України – дані відсутні.

³² С. 51 Звіту про результати роботи ДМС України за 2023 р. - <https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti>

³³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3129-20#Text>

2024 року за результатами здійснення досудового розслідування детективи БЕБ направили до суду 681 кримінальне провадження, з яких за статтею:

201-1 КК України – 5

201-3 КК України – 3

201-4 КК України – 6

щодо статей 201 та 305 КК України – дані відсутні.

ПРОТИДІЯ КОНТРАБАНДИ

2024 року детективи БЕБ здійснювали розслідування в 78 кримінальних провадженнях за фактами контрабанди. Повідомлено про підозру **22** особам, до суду направлено **14** кримінальних проваджень.

(Звіт про діяльність БЕБ за 2024 рік, с. 26–27, 31–32³⁴)

Як свідчать отримані дані, розмір «сірого» імпорту та міра реагування на нього ДМС та БЕБ, зокрема профілактика та компенсація втрат бюджету, є незіставними. Утім, цього року є підстави для зламу негативного сценарію: діють закони про криміналізацію контрабанди підакцизних та звичайних товарів – відповідно з 01.01.2024 та з 01.07.2024; у травні 2024 р. парламент скасував мораторій на документальні митні перевірки, який діяв з березня 2022 р.; знаковою подією минулого року в напрямі реформування митниці стало прийняття Закону № 3977-ІХ, який вимагає проведення конкурсного відбору голови ДМС за участі міжнародних експертів і переатестацію працівників митниці; 4 липня 2025 р. набрав чинності ЗУ від 25.03.2025 №4323-ІХ, який удосконалив підходи до адміністративної відповідальності у сфері порушення митних правил (індивідуалізація покарання); триває процес увідповіднення Митного кодексу України до положень Митного кодексу ЄС (ЗУ №4473-ІХ від 4 червня 2025 р.), 26 серпня 2025 р. уряд підтримав проєкт нового Митного кодексу України та направив його на оцінку Єврокомісії.

Згідно з дослідженнями OECD, GFI, FATF, WCO, узагальнена оцінка розподілу в % для всіх «сірих»/нелегальних митних схем виглядає так:

- **Зниження ціни/торговельні махінації (mis-/under-invoicing, фальшиві документи)**
Оцінка: ~50% (діапазон 40–60%)
Trade-based fraud – одна з основних технік для переміщення великих партій товарів. Це підтверджують дослідження за торговельними потоками та звіти за IFF (illicit financial flows).
- **Перерваний транзит/«транзитні» схеми (реекспорт, «зупинка» та зняття вантажу)**
Оцінка: ~5% (діапазон 5–15%)
Це важлива схема для великих вантажів.
- **Пересортування/підміна партій (re-sorting, repackaging, mismatch of goods)**
Оцінка: ~25% (діапазон 10–25%)
- **Поштова/кур'єрна контрабанда, «піджаки» – індивідуальні кур'єри/нелегальні перевезення, «човникові» операції**
Оцінка: ~10% (діапазон 5–15%)
«піджаки»/«човники» – люди, які ввозять/вивозять товар малими партіями; стрімке зростання малих відправлень через міжнародні поштові та кур'єрські сервіси
- **«Зелені кордони» (контрабанда бездоріжжям)**

³⁴ <https://esbu.gov.ua/storage/app/sites/32/2025/Zvit-ESBU-2024.pdf>

Оцінка: **~10% (діапазон 5–20%)**

Історично важливий канал для тютюну, палива та інших вантажів у регіонах зі слабким наглядом.

Для розрахунку потенційних обсягів «сірого» імпорту використовуємо й оцінку через «дзеркальну статистику», і оцінки на основі опитувань та оцінок органів влади:

- ▶ вартість схем на митниці **щонайменше 120 млрд грн на рік** (Комітет з питань фінансів, податкової та митної політики ВРУ, ТСК з питань економічної безпеки)³⁵; оборудки на митниці вимивають з державного бюджету **щомісяця до 10 млрд грн** (ДБР України)³⁶;
- ▶ 2024 р. частку «сірого» імпорту в середньому оцінено на рівні 11,6% (2023 р. – 13,4%)³⁷, що відповідає (обсяг імпорту товарів в Україну становив 70,75 млрд дол.) обсягам у **325 млрд грн** і втратам бюджету на рівні **105–110 млрд грн** (репрезентативне опитування бізнесу).
- ▶ втрати бюджету від прогалин у законодавстві, неефективності роботи митних органів і контрабанди в Україні – **до 300 млрд грн на рік** (Офіс Президента України)³⁸;
- ▶ враховуючи вже «очищений» вартісний розрив 2024 р. 8,1 млрд дол. та враховуючи з нього окремі позиції гуманітарних вантажів, які не відображаються в українській статистиці, отримуємо оцінку потенційних масштабів контрабанди та «сірого імпорту» на рівні **від 200 до 265 млрд грн** із втратами бюджету на рівні **58–85 млрд грн на рік**³⁹.

Враховуючи різні джерела та методи оцінок, усередненою оцінкою втрат держбюджету від «сірого» імпорту та контрабанди 2024 року за всіма методами є діапазон 105–120 млрд грн на рік. Обсяги «сірого» імпорту та контрабанди зменшилися порівняно з 2023 роком.

Рекомендації:

- ▶ ключовим для держави завданням 2025–2026 рр. стане своєчасне та прозоре перезавантаження митниці, передбачене ЗУ від 17.09.2024 № 3977-IX, зокрема щодо обрання голови відомства (меморандум з МВФ містить структурний маяк про призначення голови ДМС до кінця 2025 р., проте конкурсна комісія, яка почала роботу 4 серпня 2025 р., уже зазначила, що не встигає зробити це в анонсований термін), проведення одноразової атестації посадових осіб митних органів (9 вересня КМУ затвердив Порядок організації та проведення атестації посадових осіб митних органів) і впровадження нових методів їхньої перевірки;
- ▶ вкрай актуальною залишається реформа системи оплати праці в ДМС (попри зростання фонду оплати праці на 56% 2024 р. реальні зарплати ледь встигають за інфляцією, а інспектори митниці, які працюють на митних постах, мають середню зарплату на рівні €650 на місяць⁴⁰);

³⁵ <https://hromadske.radio/podcasts/my-ie-buly-y-budem-informatsiynny-maraton/1150134>

³⁶ <https://apostrophe.ua/ua/news/society/2023-03-01/vyimyivayut-milliardy-griven-direktor-gbr-rasskazal-o-poteryah-byudjeta-ot-shem-na-tamojne/291952>

³⁷ Моніторинг роботи митниці очима бізнесу – 2024 (ІЕД, березень 2025 року)

³⁸ <https://www.president.gov.ua/news/shodo-uhvalenih-kadrovih-rishen-u-sistemi-sluzhbi-bezpeki-uk-69725>

³⁹ Загальне навантаження митних платежів на потенційну контрабанду сягає 29–32% з урахуванням того, що імпорту комерційного призначення супроводжуватиметься обкладенням ПДВ за ставками 20% або 7%, ввізним митом за ставками від 0% до 50% (тимчасом як середня ставка митного тарифу становить 4,9%) та акцизним податком за умови податкового навантаження на рівні 9–14% від договірної (контрактної) вартості, що є не нижчою митної вартості, визначеної згідно з розділом III Митного кодексу.

⁴⁰ <https://uaprogress.tech/analytics?tab=2>

- ▶ подальше посилення інформаційного та аналітичного складників діяльності митниці через поетапне налагодження автоматичного обміну митною інформацією з усіма країнами – сусідами та торговельними партнерами України, зокрема через виконання пп. 3 п. 1 Указу Президента України №505/2019 «Про заходи щодо протидії контрабанді та корупції під час митного оформлення товарів», яким доручено вжити заходів, спрямованих на запровадження можливості обміну в режимі реального часу інформацією з відповідними інформаційними системами інших держав щодо митного оформлення товарів, які переміщуються через митний кордон України;
- ▶ системне покращення технічного забезпечення митних органів (прилади спостереження, обладнання сканерами пунктів пропуску на кордонах, з останніх новацій відомо про нове обладнання для перевірки поштових відправлень і чотири мобільні скануючі системи з ШІ⁴¹);
- ▶ попри нову законодавчу хвилю криміналізації товарів 2024 року обсяги незаконного переміщення товарів залишаються великими, а практичні результати роботи ДМС – надто помірними. Аналогічна статистика спостерігається і в БЕБ – до суду доходить мало справ, а судові вироки є поодинокими (див. Вставка 8). Хоча досудове розслідування справ щодо контрабандного переміщення товарів покладено зокрема на БЕБ, станом на 01.10.2025 р. у статистиці Офісу Генерального прокурора відсутня інформація щодо кримінальних правопорушень у провадженнях, досудове розслідування в яких здійснює БЕБ за статтями 201, 201¹, 201³, 201⁴ та 305 КК України⁴², що потребує негайного усунення. З огляду на це, вкрай актуальне повне включення БЕБ до боротьби з контрабандою та надання митниці статусу правоохоронного органу (поява оперативно-розшукових і слідчих повноважень). Європейська Комісія підтримала останню рекомендацію⁴³;
- ▶ досі потребує перебудови та зміцнення підрозділ митного аудиту – ДМС з травня 2025 р. почала застосовувати більш жорстку модель постмитного контролю (на основі Закону № 3926-IX, який зміщує акцент з добровільного контролю на попередній аналіз і широкі документальні перевірки, хоча абсолютну більшість митних платежів платники податків сплачують добровільно);
- ▶ документарний характер більшості схем контрабанди (контрабанда невіддільна від корупції) потребує неухильного виконання Антикорупційної програми Державної митної служби України на 2023–2025 рр.⁴⁴ та розроблення нової та більш ефективної версії Антикорупційної програми ДМС на 2026–2028 рр.

⁴¹ https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%B8%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4%20%D0%86%D0%86%D0%86%20%D0%BA%D0%B2%202025_1_14.pdf, слайд 9

⁴² <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

⁴³ https://mof.gov.ua/uk/news/mitnii_oglyad_zh_iii_kvartal_2025_roku_ukrainska_mitnitsia_rozvitok_popri_viinu_prezentatsiia-5378

⁴⁴ <https://customs.gov.ua/zapobigannia-proiavam-koruptsiyi>

2.4. Контрафакт і нелегальна торгівля, зокрема підакцизними товарами

Суть схеми: контрафакт – фальсифіковані товари або новий продукт, незаконно створений на основі оригіналу з порушенням інтелектуальних прав. До контрафакту також належать :

- ▶ використання чужого логотипу або настільки схожого, що їх легко переплутати;
- ▶ підробка зовнішнього вигляду товару, його дизайнерських рішень;
- ▶ незаконне використання мультимедіа-продукції, книг і комп'ютерних програм («піратські» диски);
- ▶ незаконне використання запатентованих технічних рішень.

Статтю 1 Рамкової конвенції ВООЗ із боротьби проти тютюну незаконну торгівлю визначено як «будь-який заборонений законом вид практики або поведження, що стосується виробництва, відправлення, отримання, володіння, розподілу, продажу або придбання, зокрема будь-який вид практики або поведження, що має за мету сприяти такій діяльності».

У межах країни нелегальна торгівля здійснюється за такими схемами:

- ▶ повністю нелегальна торгівля, коли товари реалізують без сплати будь-яких податків та без оформлення будь-яких документів. Таку схему масово використовують під час реалізації тютюнових виробів та продукції нафтогазового сектору;
- ▶ «напівлегальна торгівля», продаж товарів у магазинах, кіосках тощо, які мають необхідні реєстраційні документи, проте через систему реєстрації розрахункових операцій продається лише одна частина товарів, а інша – реалізується без фіскальних чеків або з видачею псевдофіскального чеку (так звані «чеки-привиди»). Схему масово використовують для реалізації майже всієї підакцизної продукції (крім енергоносіїв та авто);
- ▶ дистанційна торгівля в інтернеті без реєстрації операцій через реєстратор розрахункових операцій/Програмний реєстратор розрахункових операцій (РРО/ПРРО) і без відображення реальних обсягів продажу в деклараціях. Найчастіше використовується для реалізації алкогольної та тютюнової продукції.

Розрахунок (прогноз): обсяги тіньового підакцизного ринку сягнули **126–140 млрд грн**, а втрати бюджету 2024 року – **39–43 млрд грн на рік** (2023 року податкові втрати оцінювали на рівні 35–40 млрд грн).

Вставка 12: «ТСК було приділено окрему увагу нелегальному виробництву та обігу підакцизної тютюнової продукції, алкогольних напоїв та пального. За оцінками експертів, за рік сума втрат бюджетів від нелегального виробництва та обігу підакцизної тютюнової продукції, алкогольних напоїв та пального становить близько **38–40 млрд грн** (пальне – 9–10 млрд грн, тютюн – 22–25 млрд грн та алкоголь – 7–8 млрд грн)»

Попередній звіт Тимчасової слідчої комісії ВР України з питань розслідування можливих протиправних дій посадових осіб органів державної влади, інших державних органів та суб'єктів господарювання державного сектору економіки, що могли завдати шкоди економічній безпеці України, проект №14028 від 10.09.2025 р.

Найбільш негативні процеси тривають на ринку підакцизних товарів – здебільшого це ринок алкоголю, палива та тютюну, які традиційно були лідерами неформальної економіки. У наших попередніх аналітичних оглядах «Визначення тіньової частки в підакцизних товарах та її динаміки (2023–2025)» (березень 2025) та «Щодо заходів протидії «схемам» у торгівлі підакцизною продукцією» (червень 2024)⁴⁵ здійснено детальне оцінювання втрат бюджету на кожному з ринків з описом методології та розрахунками.

Тютюнову галузь унаслідок війни чекало вагоме зменшення виробництва, проблеми з логістикою та втрата майже кожного третього споживача. Це прогнозовано призвело до подальшого зростання частки нелегальної тютюнової продукції на українському ринку в 2022–2024 рр. до історичних максимумів, за розрахунками експертів відповідно 20%, 18% та 20%. Тобто сьогодні **кожна п'ята пачка сигарет – нелегальна**. Ще гірша ситуація на ринку електронних сигарет, де тіньовий сектор, за результатами дослідження Kantar Ukraine, становить **93,6%**. Легалізація цього ринку могла б принести до бюджету до 6,6 млрд грн на рік (дані асоціації НОРТ). Якщо перевести отримані дані в податкові збори, отримуємо орієнтовні втрати бюджету-2024, що сумарно сягнули **23–25 млрд грн**.

Вставка 13: «Легальна тютюнова галузь 2024 року сплатила 135 млрд грн податків, що становить 6% від усіх податкових надходжень бюджету. Разом з тим частка нелегальної продукції у квітні 2025 року сягнула понад **16%** ринку, внаслідок чого бюджет недоотримує понад **25 млрд грн за поточний рік...** через схеми з ввезення в Україну тютюнової сировини у промислових масштабах через підставні компанії та виробництво з відповідної сировини немаркованої псевдо-експортної та псевдо-Duty Free продукції або продукції з підробленими акцизними марками»

Асоціація «Укртютюн», конференція «Співпраця БЕБ та сумлінного бізнесу – запорука ефективної протидії економічним злочинам» від 15 серпня 2025 року

Однак з огляду на подальше зростання ставок акцизного податку (вимоги міжнародних кредиторів та євроінтеграційна повістка досягнення мінімальних порогів акцизів на сигарети) злам поточної рівноваги (80/20) через повзуче збільшення розміру «тіні» дуже вірогідний. Принаймні досвід окремих країн – членів ЄС свідчить, що тіньовий ринок збільшується, якщо ставки акцизів зростають надто швидко та не є оптимальними⁴⁶, а держава не спроможна охопити негативні процеси своїм контролем (слабка інституційна спроможність контролюючих і правоохоронних органів). Показники тіньового ринку для постсоціалістичних країн, що прагнули вступу до ЄС, сягали в Болгарії 30,7% (2010 р.), Латвії – 37%, у Литві – 47% (2009 р.). А отже, пікові значення тіньового ринку тютюну в Україні, імовірно, ще не пройде-но.

Водночас з осені 2023 р. активно працює урядова міжвідомча робоча група для активізації роботи з детінізації ринку підакцизних товарів, зокрема тютюнових виробів. За даними БЕБ, упродовж 2024 року правоохоронці вилучили з незаконного обігу 9,93 млн сигарет:

⁴⁵ <http://iset-ua.org/ua/doslidzhennya/item/221-tinova-chastkf-pidaktsyzki-2024> та <https://iset-ua.org/ua/doslidzhennya/item/216-shchodo-zakhodiv-po-protydii-skhemam-pry-torhivli-pidaktsyznoiu-produktsiiei>

⁴⁶ DeCicca, Kenkel, & Lovenheim, The economics of tobacco regulation: a comprehensive review. Journal of economic literature, 2022

Звіт про діяльність БЕБ за 2024 рік, с. 29

Водночас законопроект №9364 щодо посилення відповідальності за незаконний обіг підакцизних товарів, ухвалений парламентом за основу 23.04.2025 р., досі залишається у статусі доопрацювання до другого читання.

Ринок пального під час війни продемонстрував карколомні тенденції. Спочатку, 2022 року, зростання розміру тіньової частки ринку сягнуло рекордних 34%, потім, 2023 року, під тиском держави та завдяки тимчасово пониженим податкам відбулося вибухове зменшення неформального ринку до 13%, а торік відновилося зростання до 18%, яке, найімовірніше, буде продовжено цього року

Оцінку фактичних продажів здійснено на основі узагальнених задекларованих даних про загальні продажі та кількість споживачів, обсягів потенційного споживання пального та роздрібних (через касові апарати) продажів пального.

Таблиця 14. Частка нелегального ринку автомобільного пального у 2020–2024 рр.

Рік	Легальний продаж (млн л)	Легальний продаж через РРО/ПРРО (млн л)	Кількість кінцевих споживачів (договори ОСЦПВ)	Оцінка обсягів споживання (млн л)	Розмір тіні (у %)
2020	8 654 813	7 177 684	8 333 824	12 300 000	30%
2021	9 529 205	7 972 844	9 022 245	13 316 050	28%
2022	7 024 193	5 774 662	7 182 329	10 600 493	34%
2023	9 891 028	8 202 912	7 668 851	11 318 558	13%
2024	9 625 136	7 982 400	7 973 875	11 768 746	18%

* – дані ДПС, МТСБУ, розрахунки авторів

Таким чином, повномасштабна війна, ймовірно, спричинила зростання частки «тіньових» продажів (зі зменшенням абсолютних цифр). Заходи, вжиті протягом 2023 року, а також знищення ворогом більшої частини міні-НПЗ призвели до різкого зменшення цієї частки в середньому по року, водночас обсяги нелегального ринку зменшилися у 2,5 разу. Проте «тіньовий» ринок швидко адаптувався до цих заходів, а частина міні-НПЗ відновила роботу, через що частка тіньових продажів трохи зросла (за інформацією Нафтогазової асоціації України, після запровадження авансової сплати податку на прибуток кількість ліцензованих заправок зменшилася з 6 тис. до 5 тис., що може свідчити про перехід частини з них у тіньовий сектор⁴⁷), хоча й залишається набагато меншою за довоєнну. 2024 року тінь побільшала на 5%, що відповідає втратам бюджету **10–11 млрд грн на рік**.

Алкогольна продукція. Вважається, що під час війни споживання алкоголю суттєво зростає (у 2016–2019 рр. зберігалися порівняно сталі обсяги сукупного споживання алкогольних

⁴⁷ <https://ukrtyutyun.com/persha-zustrich-biznesu-z-novym-dyrektorom-beb-dialog-pro-reformy/>

напоїв; припускаємо, що вони зберігалися на тому ж рівні в 2020–2021, мирних, роках, а в 2022–2023 рр. споживання трохи зросло). Детальний розрахунок зроблено на основі даних ВООЗ та статистики за кількістю дорослого населення⁴⁸:

Таблиця 15. Частка нелегальних алкогольних виробів у 2021–2024 рр.

Рік	Загальний рівень споживання (у літрах спирту)	Розрахунковий врахований рівень споживання (у літрах спирту)	Розрахунковий рівень тінювого споживання (у літрах спирту)	Рівень тіні
2021	8,34	5,59	2,81	34%
2022	9,18	4,86	4,32	47%
2023	8,82	5,49	3,33	38%
2024	8,82	6,04	2,78	31%

Активна діяльність представників ВР України, урядової міжвідомчої робочої групи з детінізації ринку підакцизних товарів позначилася на надходженнях акцизного податку до державного бюджету. За розрахунками профільного комітету парламенту, «2026 р. боротьба з тінню зможе забезпечити додаткових надходжень на 200 млрд грн. Зокрема бюджет додатково отримає за рахунок детінізації +39,51 млрд грн акцизного податку (лікєро-горілки виробники, тютюнові вироби, пиво, вино, пальне, інші підакцизні товари – 201,07 млрд грн замість 161,56 млрд грн)»⁴⁹.

Таким чином констатуємо, що 2023 року контрнаступ неформальної економіки був досить стриманий, а 2024 року (як, найімовірніше, і поточного року) ця тенденція збережеться. Якщо перевести отримані дані в податкові збори, отримуємо орієнтовні річні втрати бюджету, що сумарно сягнули **6–7 млрд грн**.

Рекомендації:

- ▶ створити програмний документ – стратегію у сфері протидії незаконному виробництву та обігу підакцизних товарів (попередня стратегія щодо тютюнових виробів втратила чинність ще 2021 року розпорядження КМУ від 23.09.2017 № 570);
- ▶ посилити інституційну спроможність відповідних державних органів: якнайшвидший перезапуск не тільки БЕБ (здійснити переатестацію), а й митної та податкової служб, їхнє технологічне переоснащення; організація взаємодії, наприклад, через РНБОУ, між правоохоронними та контролюючими органами всередині країни з чітким розподілом зон відповідальності (поточних зусиль уряду, на жаль, недостатньо, особливо на ринках тютюну та палива);
- ▶ продовжити (наприклад, до 1 липня 2026 р.) тестовий режим функціонування Електронної системи відстеження окремих видів підакцизних товарів (алкогольних напоїв, тютюнових виробів і рідин, що використовують в електронних сигаретах), передбачений Законом України від 29 червня 2023 р. №3173-IX;
- ▶ збільшити штрафні санкції за неоформлену торгівлю підакцизними товарами, що сприяло б закриттю нелегальних точок торгівлі, зокрема завдяки доопрацюванню та прийняттю законопроекту №9364 від 08.06.2023 «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за незаконний обіг підакцизних товарів»;

⁴⁸ <https://iset-ua.org/images/Ocinka-tini-pidakcizka-2024-final.pdf>

⁴⁹ <https://t.me/getmantsevdanil/10155>

- ▶ ратифікувати протокол про ліквідацію незаконної торгівлі тютюновими виробами, метою якого визначено «ліквідацію всіх форм незаконної торгівлі тютюновими виробами» (ст. 3), зокрема завдяки контролю всього ланцюжка поставок;
- ▶ здійснювати більш прогнозовану та помірковану акцизну політику: внести узгоджені з бізнесом коригування у план-графік підвищення ставок акцизного податку, відмовитися від їхнього хаотичного зростання та уникати податкових шоків, здійснювати політику запровадження ставок залежно від ступеня ризику для здоров'я відповідно до світової практики.

2.5. Тіньова оренда сільськогосподарських земель і схеми із землею та нерухомим майном

Багато років більшість сільськогосподарської землі обробляли на умовах оренди, а чималу частину орендних договорів не реєстрували належним чином. Відповідно, з доходів орендодавців не сплачували податок на доходи фізичних осіб (ПДФО). Також існує проблема тіньової оренди державних земель, яку здійснюють на корупційній основі.

Проєкт Світового банку оцінював обсяг тіньової оренди с/г земель на основі зіставлення статистичних даних і супутникового обстеження посівів у 28–29% від усіх с/г земель країни, тобто близько 9 млн га на початок 2022 р. З них сплачували лише податок на землю, встановлений переважно на мінімальному рівні 0,3% нормативної грошової оцінки (НГО), або 70 грн/га на рік для ріллі. Водночас пенсіонерів, які становлять більше половини пайовиків, було звільнено й від цього податку.

Ситуація змінилася 2022 р., коли відповідно до закону 1914-ІХ було впроваджено мінімальне податкове навантаження на гектар землі. За 2022–2023 рр. мінімальне податкове зобов'язання (МПЗ) на гектар землі сільськогосподарські товаровиробники – юрособи розраховували за ставкою 4% від НГО кожної земельної ділянки, на яку зареєстровано право власності або користування. Для фізичних осіб – одноосібників МПЗ обчислюватиме орган державної податкової служби, і відповідне податкове рішення надсилатимуть на податкову адресу такої фізособи.

Відповідно втрати держбюджету від тіньової оренди землі, які в попередні роки експерти оцінювали у 8–12,5 млрд грн на рік, 2023 р. мінімізовано, і схеми тіньової оренди с/г землі втратили економічну доцільність.

Водночас залишаються поширеними схеми з неоформленою землею та нерухомим майном. За [оцінками](#) Growford Institute, бюджети втрачають від цих схем близько 15–17 млрд грн на рік (можливі надходження в разі внесення всіх земель та нерухомості в реєстри, вирішення проблеми з надсиланням податкового повідомлення-рішення (ППР), погашення податкового боргу на основі даних про надходження податку на майно 2024 р.).

Попри поточні зусилля з цифрової трансформації, податок на майно в Україні не приносить очікуваних доходів до бюджету. Це пов'язано з низкою чинників, серед яких низький рівень податкової свідомості серед платників, недоліки в роботі інформаційних систем, проблема обліку об'єктів незавершеного будівництва, обмежені можливості податкової служби, наслідки війни. У результаті податкова система не забезпечує належного рівня фінансової ефективності.

Рекомендації:

- ▶ Якнайшвидше реалізувати перезавантаження БЕБ, передбачити для працівників БЕБ необхідне фінансування наступного року;
- ▶ Передбачити перезавантаження Податкової служби за моделлю НАЗК, НАБУ – обирати керівництво органів комісіями з вирішальним голосом міжнародних експертів, переатестувати всіх працівників, встановити ринкову заробітну плату працівникам;
- ▶ Модернізувати податок на землю, об'єднати його з податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, на основі масової оцінки з використанням геоданих для звірення, із застосуванням прозорих квазіринкових механізмів цінової корекції на вимогу платника, та із зарахуванням майнових податків при сплаті прямих податків; запровадити правило конфіскації та аукціонного продажу об'єктів нерухомості, з яких регулярно не сплачують податок; розраховувати субсидії та субвенції місцевим громадам виходячи з максимальної суми податку на землю/нерухомість, які вони, за даними геокадастру, мали б збирати (детальніше в дослідженні [«Шляхи удосконалення податку на нерухоме майно в Україні»](#)).

2.6. Заробітні плати в конвертах і неофіційна зайнятість за наймом

Вставка 14. Структура неформальних доходів громадян:

- працівники без офіційного оформлення, які працюють за наймом на СПД.
Приклад: люди на повній зайнятості в компанії чи ФОП, яким платять усю зарплату «в конверті».
- офіційно оформлені наймані працівники, які формально отримують МЗП, але до неї – доплати «в конверті»

Приклад: деякі торговельні мережі (див. далі) офіційно декларують середні зарплати своїх найманих працівників на рівні, що не набагато перевищує МЗП; тимчасом як їхні конкуренти (зокрема за персонал) декларують зарплати, більші в кілька разів.

- працівники, які працюють за наймом у домогосподарствах (частково перетинаються із самозайнятими)
Приклад: ті, хто постійно працює у сфері догляду за старими та хворими, дітьми, персональні водії тощо
- неформальні підприємці/самозайняті
Люди, які заробляють самостійно, часто через платформи чи дрібний бізнес, але не оформлені як ФОП або підприємці.

Приклад: водії, кур'єри служб доставки, репетитори, майстри манікюру, фрілансери на українському та міжнародному ринку тощо; а також неформальні підприємці з найманими працівниками

У цьому розділі ми розглянемо тіньові доходи зайнятих за наймом (у СПД), у наступному – самозайнятих.

До початку повномасштабної війни, за даними Держстату, кількість неформально зайнятого населення (людей, які працювали без оформлення трудових відносин чи підприємницької

діяльності як основної роботи) віком 15–70 років 2021 р. становила більш як 3 млн осіб. Це 19,5% від загальної чисельності зайнятих українців цього віку з урахуванням усіх категорій працівників. Серед них близько 1,8 млн становили зайняті не за наймом. Також, за результатами опитування, проведеного Центром Разумкова, про те, що вони працюють на основі трудового договору або запису в трудовій книжці й отримують лише офіційну зарплату, заявили 63,7% учасників опитування – решта визнали, що отримують усю або частину зарплати неофіційно. Водночас майже кожен п'ятий (19,8%) працював без офіційного оформлення (що відповідає даним Держстату в межах статистичної похибки), а 16,4% респондентів, хоч і мали офіційні стосунки з роботодавцем, але частину зарплати отримували неофіційно.

Водночас, згідно із [дослідженням](#) Інституту економіки та прогнозування НАН України понад чверть (26,5%) економічно активного населення (віком від 15 до 70 років) отримують тіньові доходи. Це не суперечить даним Держстату та Центру Разумкова, оскільки, імовірно, частина цих громадян мають неофіційні доходи додатково до офіційних, як підробіток.

На жаль, з початку повномасштабного вторгнення Держкомстат припинив публікацію даних з неформальної зайнятості, які використовували для розрахунку в минулих звітах. Але 2024 р. ЮНІСЕФ зробив велике (більш як 18 тис. респондентів) репрезентативне опитування, яке, серед інших, містило запитання щодо виду зайнятості з опціями, зокрема «Робота за зарплату без оформлення документів, а на основі усної домовленості» та «Працював індивідуально на себе заради отримання доходу без оформлення підприємства та без інших осіб (ремонт, консультації, послуги, перепродаж, водієм таксі тощо)», які належать до неофіційної зайнятості. Це дало змогу оцінити обсяги цього явища 2024 року.

Відповідно до результатів цього опитування, неофіційно працювали за наймом 970 респондентів, що становило близько 14% усієї кількості працівників (включно з тими, хто «тимчасово не працював» через відпустки, вихідні або хворобу). Також без оформлення займалися індивідуальною діяльністю 268 опитаних, або близько 4% тих, хто працював. Разом це становить близько 18%, що на 2% менше за дані опитування Центру Разумкова 2020 р. та Держстату. Різниця може пояснюватися відмінностями в методології. Зокрема в опитуванні ЮНІСЕФ не було варіанту про неофіційне підприємництво з найманими (звичайно, неофіційно) працівниками. Також суттєво змінився соціально-економічний контекст.

Загальна кількість офіційно зайнятих в економіці України 2024 р. складалася з 7.6 млн найманих працівників (за даними ПФУ) та майже 1.5 млн ФОП, які подавали податкові декларації – разом 9.1 млн осіб. Відповідно загальна кількість неофіційно зайнятих становила приблизно 1.9 млн осіб, що близько до оцінки, озвученої 2023 р. тодішньою віце-прем'єркою Юлією Свириденко, – 1,7 млн осіб⁵⁰. Це суттєве зменшення порівняно з 3 млн 2021 р. за даними Держкомстату. Вочевидь, це пов'язано насамперед із загальним скороченням зайнятості в цивільному секторі, але можливі й інші чинники. Всупереч очікуванням, внутрішньо переміщені особи виявилися менш схильними до неофіційної зайнятості: їхня частка серед неофіційно зайнятих становила тільки 2.6%, тимчасом як у загальній вибірці – 4,4%.

Респонденти також відповідали на запитання про місячний дохід. Середнє значення серед тих, хто назвав цифри й був неофіційно зайнятий, становило близько 11 тис. грн., що майже вдвічі менше за середню номінальну зарплату у 2024 р – 21.5 тис. грн. Загалом неофіційно зайняті за наймом 2024 р. отримали більше **250 млрд грн** доходу, з якого, якби його було обкладено податком, вони мали б сплатити майже **125 млрд грн**. Проте в опитуваннях респонденти схильні занижувати свої доходи, тому ця оцінка – мінімальна. Верхню оцінку можна отримати, якщо вважати, що в середньому неофіційно зайняті отримували близько середньої зарплати «чистими», яка на 2024 р. становила 17.5 тис. грн на міс. У такому разі неофіційно зайняті за наймом загалом отримали майже **400 млрд грн**, з яких, відповідно,

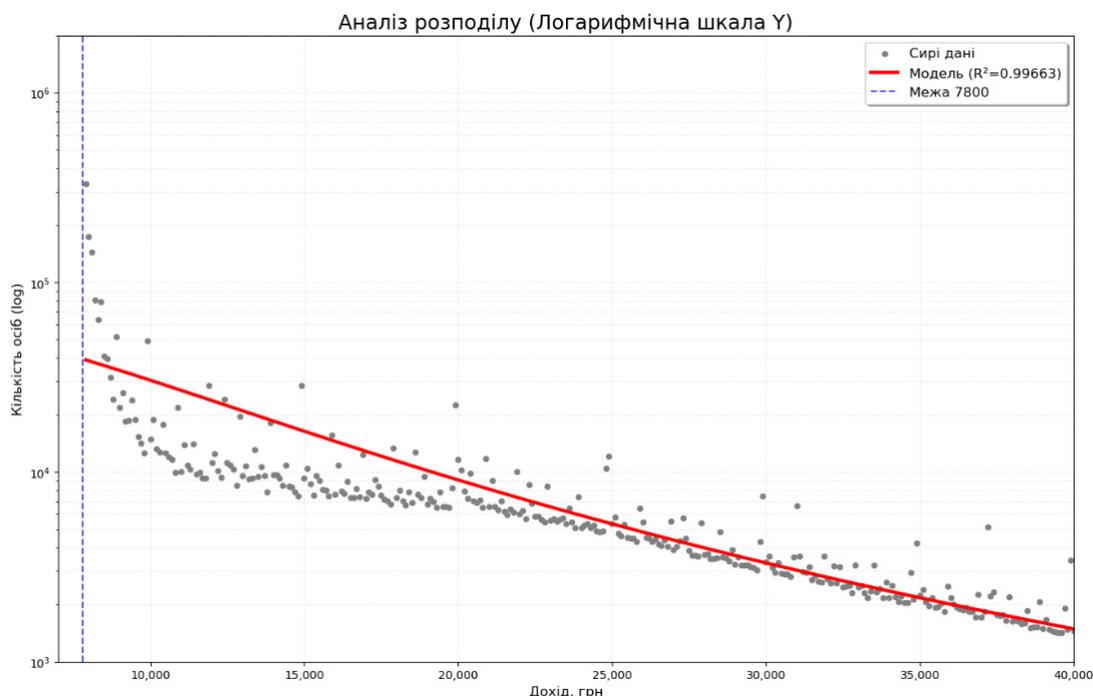
⁵⁰ Надходжень від економоброювання у держбюджет–2025 не закладено – Свириденко (interfax.com.ua)

їхні роботодавці мали б сплатити загалом майже **200 млрд грн** податків. Наголосимо, що ця цифра умовна, оскільки чимала частина цих робочих місць просто не існували б, якби їх обкладали наявними податками; а самозайняті могли б скористатися можливістю компромісної детінізації із застосуванням ССО. Також навряд чи можливо вивести з тіні категорію зайнятих в інших домогосподарствах, яка, утім, становить менш як 8% усіх неофіційно зайнятих. Відповідно їхні доходи не брали до уваги в розрахунку середнього доходу.

Економетрична оцінка аномалій розподілу зарплат (Рис. 2, деталі – у Додатку 3) показала, що поблизу МЗП (у діапазоні 7 900 – 8 700 грн на міс.) спостерігається аномально велика кількість працівників – загалом більш ніж на 650 тис. На відміну від минулих років, ця аномалія виявилася «розмитою» – вочевидь, роботодавці, що застосовують схему «МЗП + конверт» почали подекуди виплачувати дещо більші офіційні зарплати, аби не привертати увагу ДПС. Загалом ці працівники офіційно отримували, в середньому, 5.31 млрд грн на міс., що у перерахунку на повний рік складає 63.71 млрд грн. Водночас, у наступній аномалії (діапазон 8 700 – 21 248 грн на міс.) навпаки, спостерігається на 825 тис. менше працівників, ніж прогнозується моделлю. Ми інтерпретуємо це як ознаку «доплат у конвертах». Загалом, ймовірно виплачені їм зарплати у перерахунку на повний рік становлять 127 млрд грн, різниця з офіційно виплаченими – **63 млрд грн**. Беручи до уваги, що, на відміну від попереднього методу, йдеться про номінальні зарплати, умовно недоотримані бюджетні доходи складають близько **25 млрд грн**.

Альтернативний приблизний підрахунок передбачає, що фактично виплачувалася середня зарплата, в той час, як офіційно – мінімальна, отже різниця становила 162 тис. грн на рік на одного працівника. Вважаючи, що доплати отримують усі 825 тис. (а різниця з аномалією поблизу МЗП пояснюється перекриттям аномалій) отримуємо верхню оцінку в розмірі 133.5 млрд грн, із відповідними умовними втратами бюджетних надходжень у 53.5 млрд грн. Ці оцінки можуть бути заниженими через часткове перекриття обох аномалій в районі зарплати у 9 тис. грн на міс.

Рис. 2 Розподіл найманих працівників за отриманими місячними зарплатами у діапазоні від МЗП до 40 тис. грн

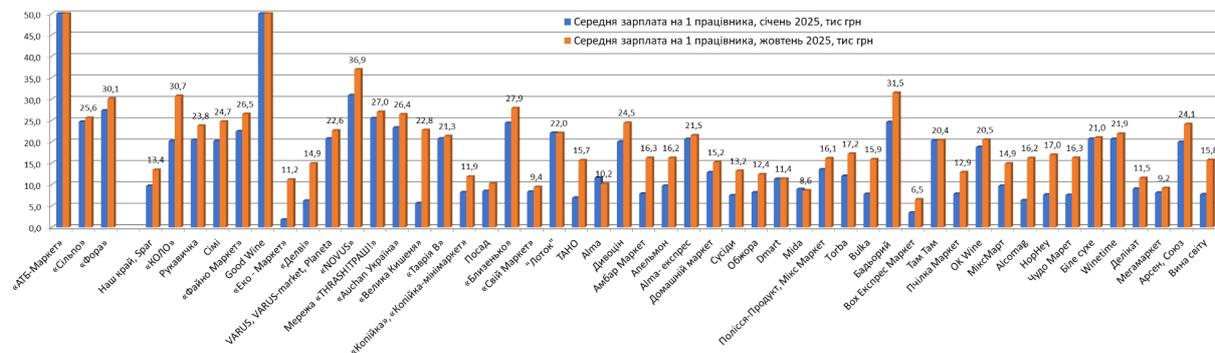
Таким чином, загалом найменші працівники отримали від своїх працедавців від **313 до 533 млрд грн** неоформлених платежів, з яких мали б сплатити від **150 до 253 млрд грн** податків.

Фахове дослідження здійснили журналісти «Економічної правди», які «зіставили дані щодо зарплат, з яких платиться мінімальний ЄСВ, і розмір зарплат, вказаний у вакансіях Держслужби зайнятості та сайтів з пошуку роботи, зокрема work.ua»⁵¹. За їхніми підрахунками, близько 750 тис. працівників, імовірно, отримують доплати в конвертах, що вдвічі менше від мінімальних оцінок, які ми робили для 2020–2021 рр., але дуже точно співпадає з наведеною вище економіметричною оцінкою. Їхня справжня зарплата в середньому навряд чи відрізняється від середньої по Україні. Виходячи з цього, імовірний оборот цієї схеми ухиляння від податків становить близько 100 млрд грн.

Однією з найцікавіших галузей у контексті мінімізації податків на з/п є галузь роздрібною торгівлі продуктами харчування. 2025 року середня зарплата у цій сфері, згідно з податковою звітністю компаній, становила 7,6 тис. грн. Це менше, ніж офіційно встановлена державою мінімальна зарплата. Водночас у 10 найбільших мережах середня офіційна зарплата набагато вища – від 26 до 45 тис. грн. За підрахунками фахівців, втрати держави від неофіційної виплати зарплат у цій галузі становили:

- 13 млрд грн 2021 року;
- 15 млрд грн 2022 року;
- 28 млрд грн 2023 року;
- 37,2 млрд грн 2024 року.

Рис. 10. Середні заробітні плати у 50 найбільших мережах роздрібною торгівлі продуктами харчування

⁵¹ Війна допомагає. Чи справді зарплати виходять з тіні та яка їх частка? | Економічна правда (epravda.com.ua)

2.7. Неоформлені підприємці, неформальна самозайнятість

Приблизна кількість потенційних неоформлених підприємців

За оцінками Інституту економіки НАН і міжнародного досвіду, **близько 7–10% економічно активного населення – це потенційні тіньові підприємці або самозайняті**, тобто особи, які працюють самостійно на себе без офіційної реєстрації. Приблизно так було 2021 р., коли неофіційно зайняті не за наймом, за даними Держстату, становили 10–11% тодішньої кількості економічно активного населення, яку оцінювали в 17 млн осіб.

В Україні економічно активне населення (2024) становить приблизно **10,6 млн осіб** (виходячи з 9,1 млн офіційно зайнятих і рівня безробіття за методикою МОТ у 14,3%). Це майже збігається із загальною кількістю зайнятих (формально та неформально). 7–10% від 11 млн – це **близько 0,77–1,1 млн осіб**, які потенційно є неофіційними підприємцями/самозайнятими.

Опитування ЮНІСЕФ дає трохи інші дані: близько 4% усіх зайнятих працюють на себе без оформлення, що становить близько 440 тис. осіб. Ця цифра видається заниженою, оскільки вона вчетверо менша за повідомлену Держстатом 2021 р. і тільки трохи вища за зафіксовану платформами таксі кількість однієї категорії самозайнятих. Також респонденти повідомляли про свої доходи, які виявилися нереально низькими – у середньому 2.1 тис. грн на міс., і це для основної роботи (щодо додаткової було окреме запитання). На жаль, доводиться визнати, що ці дані мають велику похибку в цій частині, тому їх не можна використовувати. Проте якщо припустити, що кількість неформальних самозайнятих і неоформлених підприємців зменшилася пропорційно до загальної кількості неформально зайнятих, отримуємо ті самі **1.1 млн осіб**, неформально зайнятих не за наймом.

Відповідно до [розрахунків](#) Міністерства фінансів, зроблених під час оцінювання ПЗУ 14025, додаткові надходження до держбюджету зі ставкою податку 10% з обороту (5% ПДФО, 5% ВЗ) та в разі поширення на 315 тис. самозайнятих сягнуть 14 млрд грн на рік. Розрахунок виконано виключно щодо двох категорій – водіїв, які займаються перевезеннями легковими автомобілями на замовлення та співпрацюють з операторами цифрових платформ (приблизно 300 тис. осіб) і кур'єрів, які надають послуги з доставки з інтернет-магазинів через операторів цифрових платформ (близько 15 тис. осіб). Якщо припустити, що ці самозайняті зареєструють ФОП 3 групи та сплачуватимуть 6% з обороту (5% ЄП + 1% ВЗ), то потенційні надходження до бюджету становитимуть 8,4 млрд грн.

У разі поширення на 770 тис. осіб та використання ФОП 3 групи ЄП потенційні надходження до бюджету становили б **20,5 млрд грн на рік**, а на 1,1 млн осіб – **29 млрд грн на рік**. Проте ці оцінки завищені, оскільки водії мають порівняно високі обороти, зокрема через великі витрати на паливо та утримання автомобіля.

Розрахунок із припущенням щодо доходів неформальних самозайнятих на рівні середньої зарплати 2024 року (21473 грн/місяць) дає потенційні недонадходження до бюджету (ЄП 6%) для 770 тис. осіб на суму **11.9 млрд грн**, для 1,1 млн осіб – **17 млрд**.

Узагальнюючи кілька методів розрахунків у цьому розділі, отримуємо орієнтовні суми втрат бюджету в діапазоні **12–17 млрд грн на рік**, обороти – **200–283 млрд грн**.

Рекомендації. Суспільство зацікавлене в легалізації будь-якої корисної діяльності навіть за символічну плату, оскільки тіньовий статус породжує багато негативних ефектів для інших: корумпує контрольні органи, живить організовану злочинність, виводить з правового поля активну та прогресивну частину населення, стримує можливий розвиток бізнесу тощо.

Система спрощеного оподаткування (ССО), що існує в Україні, доволі сприятлива порівняно з іншими країнами та створює загалом непогані можливості для тих самозайнятих осіб, які працюють на постійній основі і для яких така діяльність – основна. Однак існує проблема негнучкості термінів переходу на ССО та неможливість робити це епізодично, за потреби. Тому отримувати додаткові до основної роботи заробітки на нерегулярній (наприклад, сезонній) основі в легальному секторі для самозайнятих осіб може бути обтяжливо та не вигідно, тому цей сектор залишається в тіні. Крім того, певна частина самозайнятих не готові реєструватися офіційно через обтяжливість процесу відкриття та закриття ФОП, додаткової звітності, можливих перевірок тощо.

Для добровільної легалізації мікробізнесу треба запропонувати відповідним економічним суб'єктам привабливу пропозицію, яка могла б водночас приносити помірні бюджетні надходження. Досвід інших країн свідчить, що такий режим для самозайнятих не призводить до перетоків з інших режимів, а відбувається реальна детінізація, коли самозайняті, які раніше працювали без сплати будь-яких податків, масово реєструються як самозайняті та починають сплачувати податки. За наших умов, відповідно до світового досвіду, ми можемо очікувати добровільної легалізації від половини до 2/3 тих, хто працював у неформальному секторі.

Для цього необхідно **законодавчо запровадити найпростішу модель оподаткування для самозайнятих**, без реєстрації та звітів, де підприємці реєструються за декларативним принципом, а онлайн-платформи виконують роль інформаційних податкових агентів, подаючи звітність до податкових органів. Це може бути патентна система або податок від виторгу зі ставкою в межах 5–6% зі звільненням від обов'язкової сплати єдиного соціального внеску.

2.8. Ухиляння від сплати податків за допомогою ССО 2 групи: «дроблення+приховування оборотів»

Як і в попередні роки, обсяги порушень з використанням Спрощеної системи оподаткування (ССО) досліджували через аналіз аномалій у розподілах ФОП відповідних груп за річним задекларованим доходом (оборотом). Проте, якщо до 2022 р. головним видом порушень було перевищення лімітів 2 і частково 3 груп ССО, то після індексації лімітів 2021 року та скасування норми про обов'язкове використання РРО в разі річного обороту понад 1 млн грн разом із запровадженням такого обов'язку для суб'єктів ССО 2–3 груп ця проблема майже зникла. 2022 року спостерігалася тільки невеличка аномалія поблизу верхнього ліміту 2 групи, що нараховувала близько 10 тис. ФОП, які, імовірно, були пов'язані з іншою схемою – «дробленням», яку ми раніше оцінювали як другорядну, але яка з того часу стала основним видом порушень на 2 групі.

Наявність різних режимів або ставок оподаткування природно створює можливості для податкового арбітражу. Щоправда, на практиці він не набуває такого поширення, про яке стверджують деякі теоретики, через наявність транзакційних видатків та інших чинників, які роблять такі схеми менш вигідними, а також через свідому протидію податкових органів. Найбільш відомий і поширений у світі випадок – це перенесення прибутків до «податкових гаваней» або інших територій з меншими ставками корпоративного податку, до якого вдається великий бізнес, особливо транснаціональні корпорації.

Зокрема в Україні чималу частину великого бізнесу структуровано через офшори, частково для мінімізації податків (ми розглядаємо відповідні схеми у розділі 2), частково як спосіб захисту прав власності від рейдерства. Частина меншого за розміром бізнесу таким самим чином зловживає ССО, структуруючись через псевдо-ФОП, у цьому сенсі справді використовуючи ССО як «внутрішній офшор». Це низка схем, об'єднаних терміном «дроблення». На відміну від масового перевищення лімітів, актуального до 2022 р., ідеться про зловживання не самих підприємців, а більшого за розмірами бізнесу, який мімікрує під ФОП.

Схеми дроблення можна доволі умовно розділити на «паралельні», коли водночас працюють кілька псевдо-ФОП, які в сумі становлять більшу структуру; та «послідовні», коли на одному й тому самому робочому місці псевдо-ФОП послідовно змінюють одне одного мірою того, як вони досягають верхньої межі річного обороту («револьверна» схема). Іноді ці підходи поєднуються: наприклад, є кілька «точок», на кожній з яких псевдо-ФОП працюють у «револьверному» режимі. Такі псевдо-ФОП також можуть одночасно порушувати й ліміти через махінації з касовими апаратами, або просто не видавати фіскальні чеки.

З погляду формальної організації псевдо-ФОП можуть бути організовані як псевдо-франшиза (якщо вони працюють під спільним брендом, але на різних територіях, наприклад, в однотипних кіосках або в ресторанній сфері), псевдо-«майданчики» (якщо вони працюють на одній території, фізичній чи віртуальній, як-от касири в супермаркеті), та як псевдо-аутсорс, більш відомий як «ФОП замість найму» і розглянутий в іншому розділі.

Усі ці схеми, окрім псевдо-аутсорсу (ФОП замість найму), переважно використовують 2 гр. ССО, оскільки податкове навантаження на 3 гр. (6% + ЄСВ 2025 р. або 5% + ЄСВ 2024 р.) вище за середнє (з тих податків, які заміщуються єдиним податком) на загальній системі оподаткування (3.4% 2024 р.)⁵², а тим більше, у торгівлі (1.6%)⁵³. У торгівлі 3 гр. ССО використовують для комісійної торгівлі, що також іноді може бути елементом схеми «дроблення». Оскільки фірма, що вдалася до дроблення, не є суб'єктом мікробізнесу, вона потребує повного бухгалтерського обліку, додатково ускладненого через використання псевдо-ФОП, тому про жодне заощадження на адміністративних витратах не йдеться. Ризики перевірок та відповідних формальних і неформальних витрат теж тільки зростають від дроблення. Тому воно зазвичай має сенс, якщо псевдо-ФОП працює на 2 гр. ССО і має достатньо великі обороти, в ідеалі ближче до граничних на цій групі. Винятком є ситуація, зокрема в ресторанній галузі, коли з метою спрощення обліку використовують і 3 групу, навіть ціною сплати вищого податку, аніж на ЗС, або у схемі з використанням комісійної торгівлі.

Отже, псевдо-ФОП, задіяні у схемах дроблення, зазвичай мають обороти, суттєво більші за середні, водночас не маючи найманих працівників. Проте «паралельні» псевдо-ФОП можуть мати доволі різні річні обороти, і так само можуть їх мати окремі справжні ФОПи, тому тут немає чіткого критерію для розрізнення. Він з'являється, коли йдеться про псевдо-ФОП, задіяні у «револьверній» послідовній схемі: більшість із них вибирає верхню межу обороту менш, як за рік.

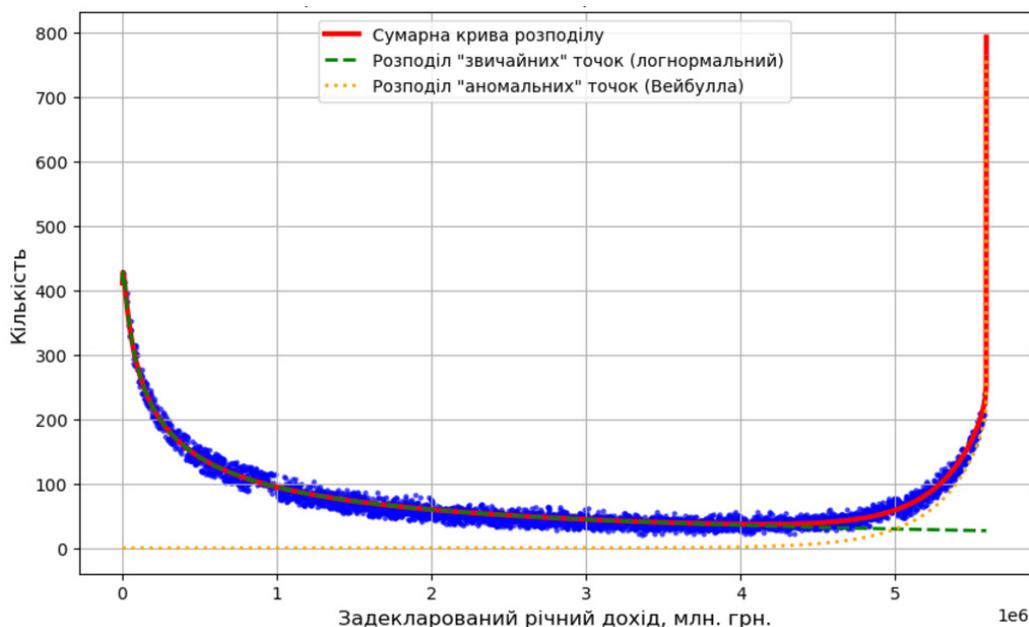
Аналіз розподілу ФОП 2 групи Єдиного податку (ЄП) за задекларованим річним оборотом у 2023 р. показує суттєве збільшення аномалії порівняно з 2022 р. У 2023 р. до неї увійшло близько 68 тис. ФОП, що становить близько 14% усієї кількості 2 групи ЄП. Вони сумарно провели через себе близько 355 млрд грн обороту. Якби його було обкладено податками відповідно до середнього податкового навантаження у 3.4%, це могло би принести до бюджету **10–12 млрд. грн.**

⁵² Податки на загальній системі, які заміщує ЄП на 2023 р.: податок на прибуток (без фінансового сектору) – 142 млрд грн., податок на додану вартість з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) з урахуванням бюджетного відшкодування – 215 млрд грн., податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, сплачений юридичними особами, які є власниками об'єктів нерухомості, – 6 млрд грн, земельний податок з юридичних осіб – 10 млрд грн. Разом – 373 млрд грн.

Оборот нефінансового сектору за винятком імпорту – 11 трлн грн.
Середнє «податкове навантаження» цими податками – 3.4%

⁵³ Дані зі сплати податків, які заміщують ЄП, сектором роздрібною торгівлі 2023 р. отримано від ДПС і поділено на обсяг роздрібною торгівлі за відкритими даними Держстату.

Діаграма 1. Розподіл ФОП 2 групи ЄП за задекларованим річним доходом 2023 р.

Дані: ДПС на спеціальний запит, підрахунки авторів

Різне зростання кількості ФОП, що перебувають у зоні аномалії, відбулося за рахунок ФОП з офіційно працевлаштованими найманими працівниками. Це дуже нехарактерно для звичайних схем дроблення, оскільки податки, що сплачуються на зарплату таких працівників (ПДФО, ЄСВ та ВЗ), становлять велику, якщо не основну, частину всіх податків, сплачених підприємством на загальній системі оподаткування. На думку експертів, найбільш імовірна причина в цьому разі – не так економія на податках, як необхідність для юридичних осіб повідомляти про своїх найманих працівників до ТЦК, тимчасом як у ФОП такої необхідності немає. Це могло спонукати низку юросіб, які не мали змоги забронювати своїх працівників, поділитися на псевдо-ФОП, щоб уберегти їх від мобілізації.

Відповідно до додаткових даних про розподіл ФОП 2 групи з РРО за доходами, який виглядає дуже подібно до діаграми, за попередньою оцінкою, більше половини описаної вище аномалії становлять ФОП 2 групи з РРО (10% від усіх). Ми кваліфікуємо це переважно як ознаку дроблення більших підприємств, які мали б перебувати на загальній системі оподаткування або в 3 групі ЄП. Докладніший аналіз структури «аномальних» ФОП показує, що серед них більшість працювали неповний рік, з піком у три місяці. Якщо у сфері тимчасового розміщення це може бути частково пов'язано із сезонністю, то в решті галузей це навряд чи можливо. Водночас, наприклад, у роздрібній торгівлі тільки 16% усіх «аномальних» ФОП відпрацювали повний рік. Це доказ застосування схеми дроблення.

Таблиця 16. Інформацію про фізичних осіб – підприємців платників єдиного податку 2 групи, які протягом 2023 р. не використовували найманих працівників, задекларували обороти, що перевищують 5 млн грн і зареєстрували РРО (рядки (КВЕД), де кількість ФОП у кожному місяці не перевищує 10, випущено для простоти розуміння)

Назва виду діяльності за КВЕД ДК 009:2010	КВЕД	Кількість повних місяців, відпрацьованих протягом 2023 р.											
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Переробна промисловість	_C	21	24	51	43	25	18	11	18	12	7	8	30
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	_G	472	737	1.250	989	603	508	322	277	255	283	352	1.158
Тимчасове розміщення й організація харчування	_I	27	144	167	126	112	95	51	48	40	27	33	114
Інформація та телекомунікації	_J	12	13	25	15	14	5	8	8	9	7	10	36
Операції з нерухомим майном	_L	3	7	5	11	7	4	6	4	5	7	10	29
Професійна, наукова та технічна діяльність	_M	16	13	37	20	22	15	18	17	15	15	14	46
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	_N	4	5	13	15	9	6	7	5	7	6	7	15
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	_Q	0	2	11	2	5	3	5	13	18	26	13	42
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	_R	3	2	9	5	0	3	3	2	1	2	2	15
Надання інших видів послуг	_S	5	12	20	19	16	14	9	12	4	6	11	37

Джерело: ДПС, на спеціальний запит

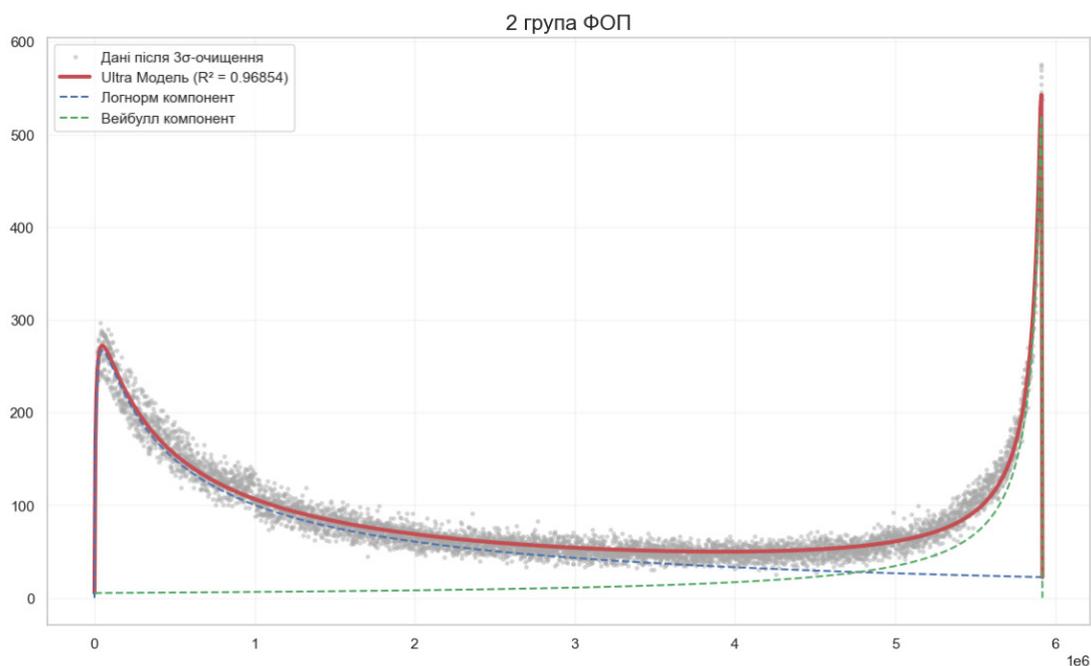
ФОП, що не застосовували РРО, дають дуже схожу картину. Сумарний оборот таких ФОП становив від 40 до 54 млрд грн. Відповідно до середнього податкового навантаження загальної системи це відповідає умовним недонадходженням до бюджету в розмірі 1.4–1.8 млрд грн, що є частиною згаданих 10–12 млрд грн умовних втрат бюджету від дроблення.

Він може бути фактично більшим, якщо ці псевдо-ФОП до того ще й фактично перевищують дозволений поріг, навіть попри обов'язковість використання РРО через махінації з РРО чи невидаванням чеків. Оскільки фіскалізацію свого часу було запроваджено за тотальним принципом (всупереч порадам експертів) замість ризик-орієнтованого, зусилля з контролю за використанням РРО або ПРРО «розмазані» по величезній кількості підприємців, більшість з яких взагалі не варто контролювати через їхню фізичну неспроможність перевищити оборот 2 групи ЄП. Також на час військових дій працює мораторій на перевірки, з певними винятками. З іншого боку, ця цифра може бути завищена, оскільки чимала частина таких схем працює у торгівлі, де середнє податкове навантаження на загальній системі менше.

Треба зазначити, що частина «аномальних» ФОП можуть бути і справжніми ФОП, що насправді перевищують дозволений ліміт з використанням тих самих прийомів, що і псевдо-ФОП у «револьверній» схемі, але не хочуть про це повідомляти, як ми це трактували до 2021 р. Проте це в будь-якому разі невеличка частка, зважаючи на те, що 2022 р. аномалія різко зменшилася порівняно з минулими роками, водночас будучи вп'ятеро меншою за 2023 р., і на той момент, швидше за все, вже складаючись здебільшого із псевдо-ФОП. Дуже мало ймовірно, що кількість справжніх ФОП, які в обмежених умовах 2 гр. спромоглися перевищити ліміти, могла зрости настільки швидко, надто під час повномасштабної війни.

У 2024 р. тенденція до різкого збільшення використання схеми «дроблення» збереглася. Аналіз аномалій розподілу (Рис. 3), аналогічний наведеному вище (деталі описано у Додатку 2) показує, що кількість «аномальних» ФОП 2 гр. зростає до 154 тис., або 27.5% загальної кількості 2 гр., а сумарний оборот – до 732 млрд грн, що становить майже половину обороту 2 гр. При чому, на відміну від 2023 р., зростання відбулося переважним чином за рахунок ФОП без найманих працівників, що є непрямим ознакою схеми дроблення саме з метою оптимізації податків. Відповідно до середнього податкового навантаження, вони мали б на загальній системі сплатити майже 25 млрд грн, натомість сплатили 6.2 млрд грн ЄП та ЄСВ. Таким чином, умовно недоотримані бюджетні надходження становили близько **19 млрд грн**. Ця сума може бути меншою, якщо дроблення відбулося переважно у роздрібній торгівлі, де податкове навантаження становить 1.6% до обороту. Але попри відносно невеликі умовні втрати бюджету, зважаючи на швидкі темпи поширення зловживань ситуація потребує посилення боротьби з цим видом порушень.

Діаграма 2. Розподіл ФОП 2 групи ЄП за задекларованим річним доходом 2024 р.

Рекомендації:

- ▶ Податковим органам – посилити увагу до випадків, коли кілька ФОП, що працюють на одному й тому самому місці, послідовно вибирають річний ліміт за кілька місяців. Це майже напевне вказує на застосування послідовної схеми дроблення.
- ▶ НБУ – зробити обов’язковими до виконання критерії щодо «кущів ФОП», які на цей час доведені банкам як рекомендовані.
- ▶ Застосувати процедуру GAAR з чіткими критеріями, які мають розроблятися незалежною комісією за участі усіх стейкхолдерів. Відповідне [дослідження](#) дозволило попередньо сформулювати такі критерії для України.
- ▶ Розглянути можливість встановлення лімітів застосування груп ССО залежно від кількості найманих працівників.

Наводимо орієнтовний розрахунок схеми «дроблення+приховування оборотів» у сфері роздрібної торгівлі та ресторанній галузі

Разом торгових точок у роздрібній торгівлі продуктами харчування, роздрібній торгівлі загалом, мережах ресторанів у масштабах країни існує орієнтовно 4600 (Додаток 1) – тих, які можливо було ідентифікувати. Їхня загальна кількість може бути у 2–2.5 разу більшою.

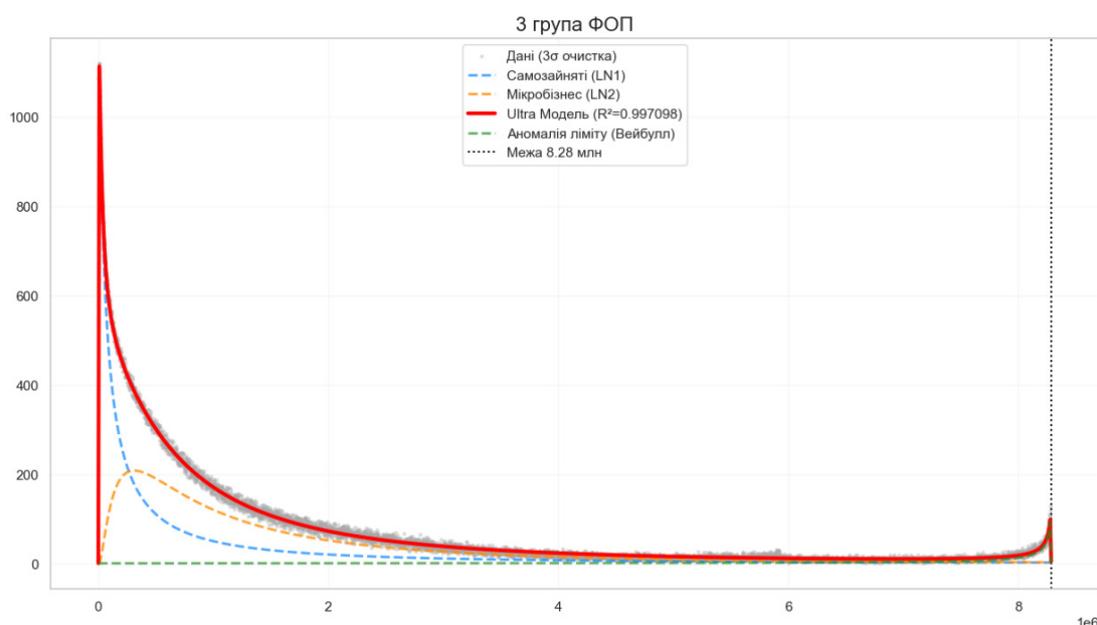
При недонадходженні податків, які замінюють ЄП до держбюджету орієнтовно 2 млн грн (розрахунок у Додатку 1) на рік з однієї торгової точки отримуємо недонадходження до держбюджету з 4600 торгових точок в обсязі 9–10 млрд грн. Це лише втрати від схеми «дроблення+приховування» оборотів ФОП, водночас супутні схеми «не оформлені працівники» та «МЗП+конверт» призводять до недонадходжень до держбюджету ще в десятки млрд грн (сукупно по всій економіці пораховано в розділі 2.6).

За умови розрахунку на основі податкового навантаження для торгівлі в 1.6% (примітка 53) орієнтовні недонадходження до бюджету будуть відповідно меншими.

2.9. Зловживання 3 групи ССО: псевдо-ФОП для переведення в готівку – ухиляння від податків при отриманні коштів на зарплату чи дивіденди

Розподіл ФОП 3 групи за річним оборотом у 2024 р. наведено на Діаграмі 2 (деталі – у Додатку 2). Згідно з результатами моделювання, «аномальними» є 23 тис. ФОП, що становить 3.7% кількості 3 гр. На них сумарно припадає 157.6 млрд. грн. річного обороту, що становить 17% обороту 3 гр.

Діаграма 3. Розподіл ФОП 3 групи ЄП за задекларованим річним доходом 2024 р.

Якщо вважати, що всі ці ФОП – це псевдо-ФОП (це завищена оцінка, частина з них можуть бути просто достатньо великими ФОП, які не хочуть переходити на загальну систему, або результатами дроблення через фактор ТЦК; потрібний додатковий розрахунок з урахуванням тих ФОП, що мають найманих працівників, що буде зроблено по надходженні даних), то умовні недонадходження до бюджету становлять від нуля (у разі, якщо всі вони – результати дроблення, як на 2 гр., проте ставка податку на 3 гр. перевищує середнє податкове навантаження – тому частина «дроблення» може мати навіть позитивний фіскальний ефект, інша частина припадає на галузі з більшим навантаженням на загальній системі), до **28** (у разі застосування їх для виплати дивідендів) і до 52 млрд грн (у разі застосування для виплат зарплат «у конвертах»). В другому разі їх уже враховано у схемі «МЗП + конверт» і неофіційній зайнятості. Ми не знаємо про справжні пропорції, з яких складається «аномальна» група. Припущення, що мінімізує помилку – це поділ на рівні частини. В такому разі, середнє становить **26–28 млрд грн**, що робить цей вид схем найбільш шкідливим з усіх, що зловживають спрощеною системою.

Рекомендації:

- ▶ Зменшити сукупне навантаження на фонд оплати праці.
- ▶ Перейти до сплати податку на прибуток тільки з виведеного з бізнесу капіталу (ПнВК).
- ▶ Віднести ФОП без найманих працівників, що мають обороти, близькі до ліміту 3 групи, до ризикової категорії з першочерговими перевітками платежів від юросіб таким ФОП.
- ▶ Розглянути можливість встановлення лімітів залежно від кількості найманих працівників.

Зловживання 3 групи ССО: ФОП замість найму

За результатами економетричного моделювання (деталі – у Додатку 2), починаючи від 40 100 грн. на міс. у розподілі кількості працівників за розміром зарплат спостерігається аномально менша кількість працівників. Загалом до верхнього ліміту 3 гр. (690 475. грн. на міс.) різниця становить 6.1 тис. осіб, які загалом отримали близько 6 млрд грн. Проте, це явно занижена величина, ймовірно пов'язана з більш рівномірним (відтак, ближчим до рівноважного) розподілом псевдо-ФОП по доходах.

За експертними оцінками профільних асоціацій, відповідно до критеріїв трудових відносин, запропонованих законопроектом №13507, кількість тих ФОП, щодо яких є ризик перекваліфікації цивільно-правових відносин у трудові, становить до 10% усіх, що працюють за відповідними КВЕД, а це 381 тис. на 2024 р. Відповідна кількість можливих псевдо-ФОП становить, таким чином, до 40 тис. осіб. Враховуючи, що це «елітна» схема, яку застосовують для високооплачуваних висококваліфікованих працівників, можемо приблизно оцінити їхню середню «зарплату» у 2000 дол. на міс., що відповідає результатам економетричного моделювання. У такому разі сумарний оборот становитиме до 40 млрд грн, з яких сплачено ЄП 2 млрд грн замість приблизно 20 млрд грн ПДФО та ЄСВ. Загальний умовно недоотриманий бюджетом дохід оцінюється таким чином у **18 млрд грн**.

Рекомендації:

- ▶ Ухвалити законопроект №13507 (із доопрацюванням його до 2 читання), що встановлює чіткі критерії, які дадуть змогу відрізнити «ФОП замість найму» від справжніх ФОП, і застосовувати ці критерії силами презавантаженої ДПС.

III. Загальні висновки

Підсумки порівняльного аналізу представлено в Таблиці 20. Співвідношення між наведеними там цифрами здебільшого підтверджують міркування про структуру уникання податків в Україні, викладені на початку роботи.

Лідером серед найбільших схем мінімізації податків стали схеми із заробітними платами в конвертах (втрати бюджету за новими даними становлять 200–265 млрд грн на рік), а схеми із «сірим» імпортом (105–120 млрд грн на рік) перейшли на друге місце.

Офшорні схеми та транскордонне переміщення прибутку внаслідок валютних обмежень і високої початкової вартості обслуговування, зумовленої новими світовими стандартами податкової прозорості (antiBEPS, FATCA, ATAD, BEPS 2.0, KIK та інші) дедалі більше отримують ознаки «елітарності», тобто залишаються доступними лише окремим великим українським компаніям і заможним українцям. Обсяги втечі прибутків за кордон перебувають на історично низькому рівні.

Інші популярні інструменти ухиляння/уникання оподаткування демонструють різноспрямовані тренди. Запровадження процедур адміністрування, таких як депонування коштів на ПДВ-рахунках, єдиного реєстру податкових накладних (елементи СЕА ПДВ) та автоматичної системи моніторингу (СМКОР) призвело до зниження обсягів формування схемного податкового кредиту, водночас схеми уникання від сплати ПДВ ще цілковито не подолано.

Також існують позитивні зрушення щодо втрат бюджету через схеми та ненаповненість реєстрів землі та нерухомості.

Позитивні тенденції спостерігаються у питаннях протидії незаконному обігу контрафактних товарів і нелегальної торгівлі, де зазвичай домінують підакцизні товари (алкогольні напої, тютюнові вироби та нафтопродукти). Останні два роки з'явилися позитивні результати детінізації на ринку алкоголю та палива, а на тютюновому ринку щокварталу спостерігаються різні тренди.

Рекомендації:

Окрім рекомендацій у відповідних розділах для мінімізації обсягів схем, загальна рекомендація до всіх розділів – продовження та завершення судової реформи, інституційна реформа митної служби та податкової: перенабір працівників на відкритих конкурсах із вирішальним голосом міжнародних фахівців та забезпечення їм гідних заробітних плат.

Окрім цього, вкрай важливим вважаємо подальше посилення інституту контролю трансфертного ціноутворення та KIK, створення єдиного центру даних з усією податковою та митною інформацією у Міністерстві фінансів чи незалежному агрегаторі під його егідою.

Таблиця 17. Порівняльний аналіз фіскального ефекту схем ухиляння/уникання оподаткування в Україні, млрд грн за 2024 рік

Схема	Податки (платежі), яких вона дає змогу уникати	Приблизні обсяги	Приблизні втрати бюджету	Примітки	Втрати у % ВВП, 2023	Втрати у % ВВП, 2024
Порушення митних правил, контрабанда та корупція на кордоні	ПДВ акцизи мита	300–360	105–120	помірна позитивна динаміка	2,5	1,5
Контрафакт, нелегальна торгівля підакцизними товарами	ПП+ПДВ+акцизи	126–140	39–43 Зокрема: тютюн 23–25 млрд грн (+5) нафтопродукти 10–11 млрд грн (0) алкоголь 6–7 млрд грн (-2)	різко-спрямована динаміка	0,6	0,5
Фіктивне підприємництво («карусельні» схеми, підміна кодів, «дропи»)	ПП+ПДВ+ЄСВ+ПДФО+військовий збір (ВЗ)	250–320	38–48		0,9	0,6
Формування схемного податкового кредиту («скрутки», «накопичувачі»)	ПДВ	78–90	13–15	помірна позитивна динаміка	0,3	0,2
Офшорні схеми	податок на прибуток (далі – ПП), податок на репатріацію	55–65	12–14		0,15	0,18
Схеми з оподаткуванням землі та нерухомості	ПДФО+ПП+ЄСВ+ВЗ		18–20	помірна позитивна динаміка	0,3	0,25
Неоформлені та МЗ-П+«конверт» (заробітні плати в конвертах)	ЄСВ+ПДФО+ ВЗ	313–533	150–253	зростання	3,5	3,5
«ФОП замість найму» 3 група	ЄСВ+ПДФО	38–40	17–18	зростання	0,15	0,23
«Обготівлення» через ФОП 3 групи		157–160	26–28			0,36
Дроблення на ФОП і заниження виручки	ЄП	220–300	10–19	зростання	0,18	0,24
Неформальні самозайняті	ПДФО+ЄСВ	260–400	16–24			0,3

Це дослідження здійснено Інститутом соціально-економічної трансформації, CASE-Україна та фахівцями Економічної експертної платформи у співпраці з UNDP. Думки та твердження, ви-

словлені в публікації, можуть не збігатися з позицією UNDP чи уряду США, відповідальність за зміст несуть Інститут соціально-економічної трансформації, CASE-Україна та Економічна експертна платформа

Додаток 1

Дроблення бізнесу на мережу ФОП під одним брендом

Суть схеми: кожен торгову точку оформлюють на окремий ФОП замість централізованої ЮО-структури.

У підсумку: зменшується обсяг оподаткованого прибутку в юрособи (коли ФОП користується ЄП 2 групи, що робить переважна більшість ФОП у торгових мережах), **додатково:** приховуються реальні обороти великого оператора знижується база для ПДВ; зменшується обсяг оподаткованого прибутку в юрособи; мінімізуються зобов'язання із ПДФО/ЄСВ (якщо працівники оформлені через ФОП або працюють «поза штатом»).

Суди також кваліфікують таку діяльність як **штучну конструкцію без ділової мети та маскування трудових відносин**.

Мережі на ФОП

ПРИКЛАД 1. Мережа супермаркетів **Мережа1** має 476 магазинів, демонструє масштабний бізнес із суттєвими оборотами.

Бізнес **Мережі1** розподілено на **8 юридичних осіб** та понад **60 ФОП** (їхня кількість може бути й більшою).

Розрахункові втрати держбюджету по мережі, виходячи з показників схожої за розмірами торгових точок мережі платника «білого» ринку, становлять **1,21 млрд грн + ЄСВ** (окремий розрахунок).

	Мережа2
Кількість магазинів	476
Виторг на місяць розрахунковий на один магазин (середній для сумлінних платників – магазинів схожого розміру)	5 млн грн
Виторг на місяць від усіх магазинів мережі	2,38 млрд грн
Виторг на рік	28,5 млрд грн
Мало б бути сплачено податків, з урахуванням галузевого рівня сплати (рівень сплати податків у галузі - 3,2%)	0,91 млрд грн
Окремо за податками	
Прибуток (за рівнем сплати по галузі – 0,3935%)	0,11 млрд грн
Прибуток (за прибутковістю – 2,02%)	0,57 млрд грн
ПДВ (за рівнем сплати – 3,02%)	0,86 млрд грн
ПДФО (з урахуванням 10 працівників на один магазин)	0,321 млрд грн
Акциз (0,53% загального товарообороту)	0,15 млрд грн
Загальна сума податків, які мало бути сплачено (при розрахунку в розрізі кожного окремого податку)	1,44 млрд грн
Сума сплачених податків (ЄП + ПДФО за працівників)	0,23 млрд грн
Умовні втрати	1,21 млрд грн

Тільки податки, які замінюють ЄП (ПДВ+ПнП)	970 млн грн
Сплачений ЄП+ЄСВ (близько 400 ФОП)	15,3 млн грн
Недонадходження до бюджету з мережі	954,7 млн грн
Недонадходження до бюджету з одного магазину	2,0 млн грн

ПДФО та ВЗ. Мережа1 офіційно показує в липні 2025 року середню заробітну плату лише **8 282 грн**, тимчасом як за даними Work.ua мінімальна ставка становить **14 000 грн**, а середня – **близько 27 000 грн**.

Показник/рік	Середнє значення за рік		
	2023	2024	2025
Кількість працівників	2 237	2875	3178
Середня заробітна плата, грн	6 690	7877	8282

Тобто розрив між офіційною та реальною середньою заробітною платою **сягає 3,3 разу**. Працівники фактично отримують більше, ніж декларує компанія, але різницю виплачують у «конвертах», що означає несплату податків і соціальних внесків.

ПРИКЛАД 2. Мережа2 має 128 магазинів. **Мережа2** взагалі не має жодної юридичної особи і працює виключно через ФОП.

Розрахункові втрати в мережі, виходячи з показників однієї мережі платника «білого» ринку, становлять **0,8 млрд грн + ЄСВ (0,2 млрд грн)**.

	Мережа2
Кількість магазинів	128
Виторг на місяць	5 млн грн
Виторг на місяць від усіх магазинів мережі	640 млн грн
Виторг на рік	7,68 млрд грн
Мало б бути сплачено податків, з урахування галузевого рівня сплати (рівень сплати податків по галузі – 3,2%)	0,25 млрд грн
Окремо за податками	
Прибуток (за рівнем сплати по галузі – 0,3935%)	0,02 млрд грн
Прибуток (за прибутковістю – 2,02%)	
ПДВ (за рівнем сплати – 3,02%)	0,23 млрд грн
ПДФО (з урахуванням 10 працівників на один магазин)	0,086 млрд грн
Акциз (0,53% до загального товарообороту)	0,04 млрд грн
Загальна сума податків, які мало бути сплачено (з розрахунком у розрізі кожного окремого податку)	0,376 млрд грн
Сума сплачених податків (аналізованими платниками)	3,369 млн грн
Умовні втрати	372,6 млн грн
Тільки податки, які замінюють ЄП (ПДВ+ПнП)	250 млн грн

Сплачений ЄП+ЄСВ (близько 100 ФОП)	3,8 млн грн
Недонадходження до бюджету з мережі	246,2 млн грн
Недонадходження до бюджету з одного магазину	1,92 млн грн

Кількість магазинів у мережах роздрібної торгівлі продуктами харчування, які працюють на ФОП (без публічної оферти, не моделі франшизи) – орієнтовно 3000 шт.

Назва мережі	КВЕД	
Файно Маркет	47.11	Понад 211 магазинів
Делві	47.11	Близько 246 магазинів
ВК Експрес	68.20	17 магазинів
Копійка	47.11	Близько 100 магазинів
Лавка	47.11	15 магазинів
Посад	47.11	Близько 107 магазинів у 4 областях
Близенько	47.25, 46.39	Близько 144 магазинів
Свій Маркет	68.20	
Лоток	10.71	30–40 магазинів
ТАНО	47.19	128 магазинів
Маркетопт	47.11	476 магазинів
Най най	47.11	
Alma	47.11	17 магазинів
Дивоцін	46.39	
Амбар Маркет	10.71	11 магазинів
Апельмон	47.11	
ТМ Апельмон	47.11	
Alma-експрес	47.25	
Alma	47.11	
Домашній маркет	47.11	
Сусіди	47.25	
Обжора	47.11	25 магазинів
Dmart	47.11	
Mida+ Фопи	46.39	
Полісся-Продукт	46.39	Близько 70 магазинів
Torba	47.11	Близько 40 магазинів
Vulka	47.11	
Бадьорий	47.11	
Вох Експрес Маркет	47.11	
Пчілка Маркет	47.11	35 магазинів

OK Wine	46.34, 47.25	150 маркетів
МіксМарт	47.11	
Alcomag	47.25	Понад 85 магазинів
НорНеу	47.11	
Чудо Маркет	47.11	
Біле сухе	47.11	Близько 150 магазинів
Делікат	47.25	
Пюре	47.11	
Арсен, Союз	47.11	Близько 8 супермаркетів
Вина світу	47.11	Близько 60 магазинів
Мікс-Маркет	47.11	
МіМаркет		51 магазин
Альянс маркет (Союз, Квартал)		12 магазинів Квартал
Разом, орієнтовно		3000

Кількість магазинів у мережах роздрібної торгівлі нехарчовими продуктами, які працюють на ФОП (не на моделі франшизи) – орієнтовно 1600 шт.

Назва платника	Кількість магазинів та адреси (за даними з відкритих джерел)
Є таке	Близько 65 магазинів
Копійочка	Близько 450 магазинів
Червоний маркет	Близько 170 магазинів
Шик і Блиск	Близько 190 магазинів
Щодня	Близько 90 магазинів.
Дінь	Близько 70 магазинів
Smile market	Близько 50 магазинів
Бонус Плюс	Близько 60 магазинів
Чистенько	Понад 113 магазинів
Mega sale	Понад 162 магазини
Oдна Сіна	Понад 55 магазинів
Usupso Ukraine	12 магазинів
Анжіо	13 магазинів
Разом	1600

Додаток 2

Методологія та результати обрахунку доходів ФОП – платників єдиного податку

Відповідно до закону Гібра, результатом зростання з елементами випадковості для сукупності нормально розподілених суб'єктів має бути лог-нормальний розподіл результатів. Отже, ФОП, як і інші суб'єкти підприємницької діяльності у ринковій економіці, за розмірами річної виручки мають розподілятися лог-нормально. До них домішані псевдо-ФОП, утворені в результаті дроблення більших СПД, які утворюють аномалію: вони розподілені у зворотний бік від верхнього ліміту, як ми вважаємо, за Вейбуллом. Останнє припущення найкраще узгоджується з емпіричними даними, а теоретично може бути поясненим через намагання організаторів схеми, з одного боку, максимально використати обмежений ресурс псевдо-ФОП та заощадити на податках (оскільки податок на 2 гр. фіксований), а, з іншого боку – ризиками, пов'язаними з роботою надто близько від верхнього ліміту. Такий підхід дозволяє провести аналогію з теорією надійності механізмів – задачею, для якої найчастіше використовується розподіл Вейбулла.

Розрахунок проводився у середовищі Python за наступним методом. Кожна точка (x, n) представляє собою кількість ФОП $n(x)$, які звітували про річний дохід від $x-1$ до x тис. грн. Її можна представити як $n(x)=n_0(x)+n_p(x)$ де $n_0(x)$ – це кількість справжніх ФОП чий оборот дійсно лежить у цьому інтервалі, а $n_p(x)$ – кількість «аномальних», яких ми асоціюємо з псевдо-ФОП. Ми вважаємо основним логнормальний розподіл $n_0(x)$ від $x=2$ до порогу $x= T$ ($x=1$ відповідає «сплячим» ФОП, які повідомили здебільшого про нульові доходи), на нього накладаються $n_p(x)$, які розподілені від порогу у зворотний бік за Вейбуллом. Підсумковий розподіл є зваженою сумою цих двох розподілів:

$$norm = c_0 \frac{1}{x} \frac{1}{\sqrt{2\pi\sigma}} e^{(\frac{\ln x - \mu}{2\sigma^2})^2} + c_1 \frac{k}{\gamma} \left(-\frac{x - \lambda}{\gamma} \right)^{k-1} e^{-\left(-\frac{x-\lambda}{\gamma}\right)^k}$$

де **norm** – нормовані кількості ФОП на їх загальну суму

$$norm(x) = \frac{n(x)}{\sum_2^T n(x)}$$

c_0 та c_1 – вагові коефіцієнти,

$\frac{1}{x} \frac{1}{\sqrt{2\pi\sigma}} e^{(\frac{\ln x - \mu}{2\sigma^2})^2}$ – лог-нормальний розподіл середнім μ та розподілом σ^2 ,

$$\frac{k}{\gamma} \left(-\frac{x - \lambda}{\gamma} \right)^{k-1} e^{-\left(-\frac{x-\lambda}{\gamma}\right)^k}$$

– Вейбулл-макс розподіл, де k – параметр, що визначає форму розподілу, γ – шкалу, а λ – розташування, що у нашому випадку дорівнює T .

Ця формула оптимізується на проміжку від 2 до Т за усіма параметрами засобами Python (нелінійним методом найменших квадратів – мінімізуючи суму квадратів відхилень з допомогою алгоритму Левенберга-Марквардта). Обраховуючи окремо обидва складники цієї формули можна оцінити кількість «порушників» та обсяги їхньої виручки. Для підрахунку, значення (кількість ФОП) у кожній точці ділилися пропорційно значенням кривих лог-нормального розподілу та розподілу Вейбула у цій точці, далі ці частини підсумовувалися окремо.

Для аналізу було взято дані ДПС по річних доходах (оборотах) ФОП на усіх трьох групах з кроком в 1 тис. грн. Очищення від аутлайерів відбувалося у три етапи. Спочатку відсіювалися точки з доходами кратними 5 (вони становлять абсолютну більшість аутлайерів, і відображають округлення, яке підприємці роблять – бо їхні податкові зобов'язання не залежать від доходу). На другому етапі будувалася модель, і відсіювалися точки за межами довірчого інтервалу у 3σ , після чого модель перераховувалася. На третьому етапі відсіювалися точки за межами довірчого інтервалу 2σ , і будувалася остаточна модель. Для остаточних розрахунків використовувалися оригінальні дані, але паралельно робився обрахунок для очищених – в усіх випадках він давав якісно подібні результати.

Розрахунки за таким універсальним методом може бути застосовано до будь-якої сукупності ФОП, зокрема за групами ЄП, за КВЕДами, за наявністю-відсутністю РРО, тощо. Але треба мати на увазі, що мова має йти обов'язково про більш-менш однорідні групи. Зокрема, це важливо для оцінки 2 гр. ЄП.

Також треба зважати, що метод, насправді, оцінює аномалію як таку, а трактування її як порушення є припущенням, яке не завжди справедливе. Зокрема, аномалія розподілу при наближенні до порогу може свідчити про те, що частина ФОП свідомо не бажає його перевищувати – ймовірно, така ситуація частково має місце для 3 гр., а також для частини 2 гр.

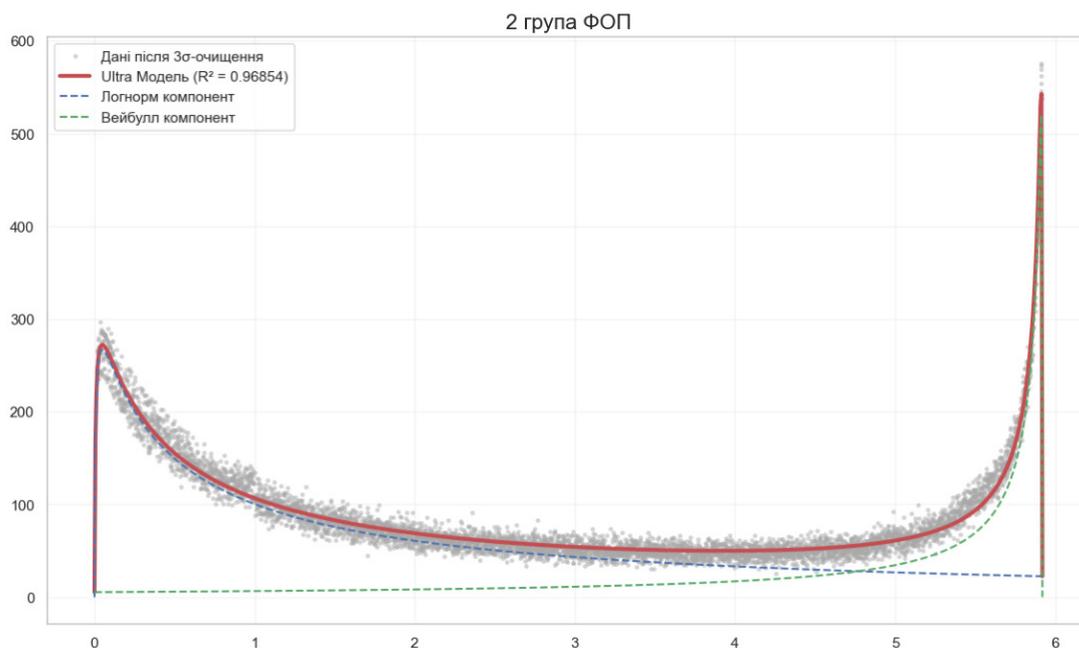
За групами ЄП ситуація виглядає наступним чином.

1 гр.

Спроба застосувати описаний метод до 1 гр. платників ЄП не виявила скільки-небудь помітних ознак зловживань, тому на ній не варто зупинятися, тим більше, що можливість фіскалізації цієї групи наразі всерйоз не розглядається.

2 гр.

Розподіл ФОП 2 гр. за річним доходом (оборотом) та його апроксимація моделлю наведено на рис. 4

Коефіцієнт подібності R2 для сукупного розподілу (червоної кривої) становить 97% отже похибка оцінок не перевищує 3%.

Результати підрахунку наведено у таблиці:

	К-ть (Raw)	Обсяг (Raw)	К-ть (Smooth)	Обсяг (Smooth)	Частка (%)
Логнорм (Природний)	405678	734 872 387 084.33	385953	699 141 196 743.12	72.5
Вейбулл (Аномалія)	153854	731 989 719 952.15	148708	707 506 644 446.32	27.5

3 гр.

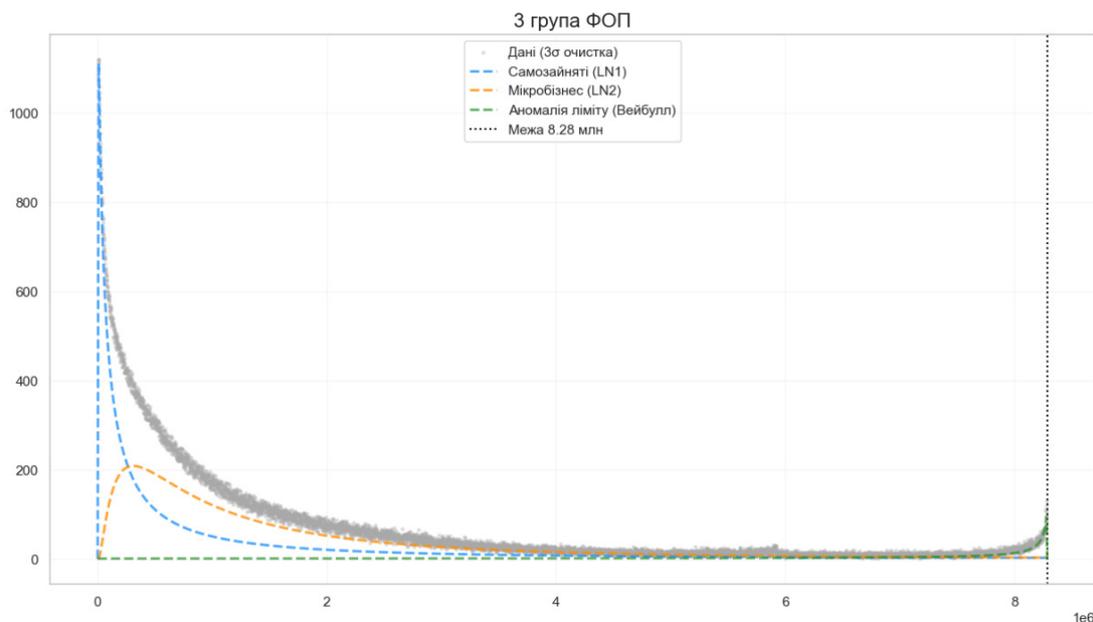
Третя група складається з двох підгруп: це самозайняті фізичні особи, які надають послуги юридичним, а також мікробізнеси, які або більші за оборотами, ніж дозволено на 2 гр., або також надають послуги, в тому числі, юридичним особам. Відповідно, для цієї групи ми модифікували формулу (1), додавши ще один лог-нормальний розподіл, що дозволило відчутно покращити статистичні результати. Також, залишається аномалія при наближенні до верхнього порогу, але вона має іншу інтерпретацію, ніж для 2 гр., як описано в основному тексті. На відміну від 2 гр., на 3 гр. практично немає аномалії з округленими точками, а самі дані вочевидь є точнішими, що не дивно, враховуючи необхідність та можливість більш ретельного обліку надходжень, особливо при роботі з безготівковими розрахунками.

Результати економетричного аналізу наведено на Рис. 2. Червона крива, як і раніше, позначає головний розподіл; а зелена – аномалію. В даному разі, головний тренд ($R^2 = 99.7\%$) складається з двох, позначених тонкими блакитною та жовтою кривими, що мають різну форму (хоча обидві є логнормальними розподілами). Результати підрахунку наведено у таблиці

	К-ть (Raw)	Обсяг (Raw)	К-ть (Smooth)	Обсяг (Smooth)	Частка (%)
LN1 (Самозайняті)	270977	258 301 681 240.16	264980	252 585 199 094.46	43.53
LN2 (Мікробізнес)	328495	510 574 400 156.46	324332	504 103 917 415.92	52.77
Вейбулл (Аномалія)	23040	157 585 717 770.08	22807	155 992 077 481.87	3.7

Нагадаємо, що розподіл на підгрупи основного тренду є умовним.

Рис 2. Розподіл кількості ФОП 3 гр. за задекларованими доходами

Додаток 3

Аналіз розподілу зарплат за діапазонами (оцінка схем «МЗП + конверт» та «ФОП замість найму» («псевдо-аутсорс»))

Зарплати у секторі небюджетних недержавних підприємств⁵⁴ в Україні розподілені експоненційно в нижньому сегменті (зокрема, доходи респондентів обстеження домогосподарств, яке щорічно (до повномасштабного вторгнення росії) проводив Держстат) та за «законом Парето» у верхньому сегменті. Вдалим поєднанням цих розподілів є формула з роботи (Yakovenko and Ludwig, 2023)⁵⁵ де також наведено теоретичне обґрунтування такого розподілу:

$$P_{int}(r) = c \frac{e^{-(r_0/T) \arctan(r/r_0)}}{[1 + (r/r_0)^2]^{(1+\alpha_i)/2}}$$

де c є константою нормалізації, r_0 визначає місце переходу від експоненційного до ступеневого (Парето) розподілу, T та α_i є відповідно параметрами цих розподілів. Ця форма (також відома як розподіл Пірсона типу IV) плавно переходить від експоненціальної поведінки при низьких r до ступеневого закону при високих r . Ця модель найкраще описує наявні дані, починаючи від місячної зарплати у 21.2 тис. грн. з $R^2 = 99.7\%$.

Для побудови моделі, було взято дані ПФУ щодо місячних зарплат з кроком у 100 грн. по усіх підприємствах, окрім державного сектору (ОПФГ 140, 145, 150, 151, 235, 236; 50+1 акція держави у 237, 238, 239, 440, 230, 520, 530, 540, 160, 193) та бюджетних організацій та установ (ОПФГ 410, 415, 420, 425, 430, 711, 712, 720). Оскільки в 1 кв. 2024 р. мінімальна зарплата (МЗП) відрізнялася від решти року, усі подальші розрахунки робилися на даних, усереднених за 9 місяців з квітня по грудень. Дані було очищено від аутлайерів в три етапи: спочатку видалено підвищені значення на круглих величинах зарплат. Потім побудовано апроксимацію сплайном з логарифмічним зростанням інтервалів, і відкинуто точки поза довірчим інтервалом 3σ , після чого сплайн перераховувався. На третьому етапі відсіювалися точки за межами довірчого інтервалу 2σ .

Очищені у такий спосіб дані, починаючи з середньомісячної зарплати у 21.2 тис. грн., демонструють чітку закономірність, яка з високою точністю описується моделлю. Це дає підстави для екстраполяції моделі до точки МЗП (діапазон 7 900 – 8 000 грн. на міс.). Будь-які відхилення свідчать про ті чи інші викривлення, в даному випадку – регуляторні (мінімальна зарплата) та виплату «в конвертах». Існування альтернативних способів оплати праці, зокрема через договори ЦПХ з ФОП 3 гр. також створюють аномалії при високих зарплатах.

⁵⁴ Бюджетні установи теж подекуди доплачують «у конвертах», але це має іншу природу, ніж уникнення податків: у такий спосіб керівники забезпечують конкурентоздатні з приватним сектором зарплати попри законодавчі обмеження («тарифну сітку»). У бюджетному секторі спостерігаються викривлення дуже подібні до таких у приватному, але щодо нього немає підстав вважати, що зарплати мають бути розподілені певним чином, оскільки по-більшості вони визначаються директивно. На цьому тлі цікаво, що відносно великі зарплати теж виявляються розподіленими за законом Парето – очевидно тому, що бюджетним організаціям та установам доводиться встановлювати їх на рівні, продиктованому ринком.

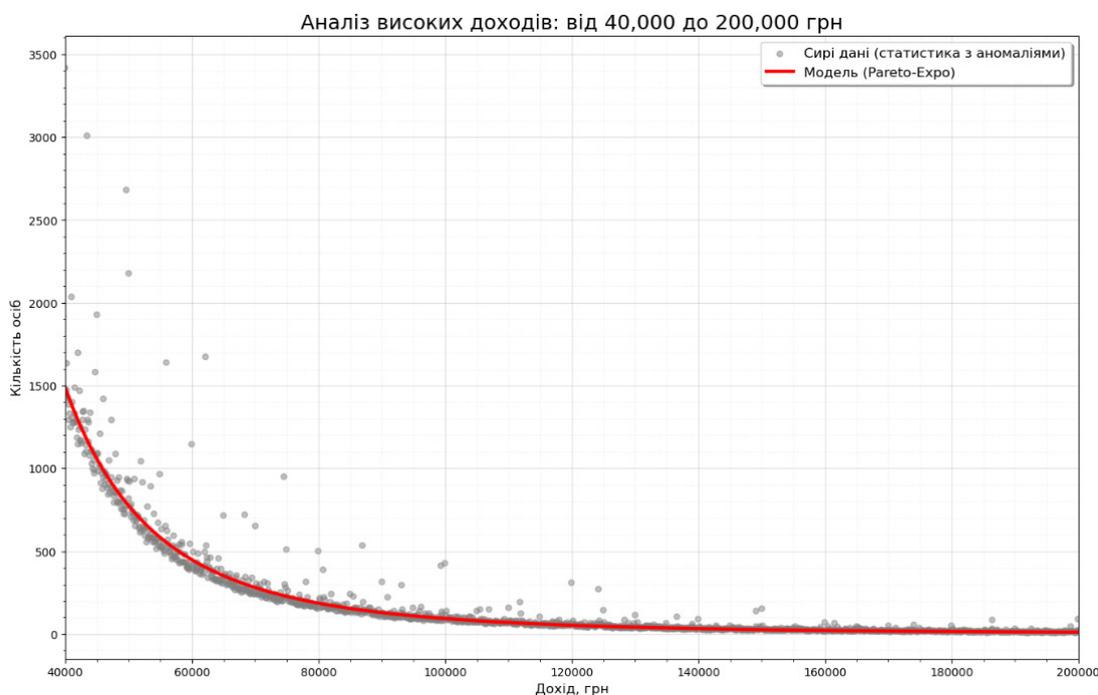
⁵⁵ Yakovenko, Victor, and Danial Ludwig. "Physics-Inspired Analysis of the Two-Class Income Distribution in the USA in 1983–2018." Working Paper 651, ECINEQ, Society for the Study of Economic Inequality, July 2023. <https://www.ecineq.org/milano/WP/ECINEQ2023-651.pdf>.

Мінімальна зарплата обмежує розподіл знизу, і на цьому рівні та близько до нього спостерігається аномально висока кількість працівників. Це свідчить про те, що ці особи, ймовірно, отримують доплати у конвертах. На рівні 8 700 грн. на міс. ця аномалія переходить у протилежну: до рівня 21 248 грн. на міс. наявна кількість працівників майже у всіх діапазонах (окрім кількох аутлайерів) менша, ніж передбачено моделлю. Ми це інтерпретуємо так, що «не вистачає» саме тих, хто отримує доплати в конвертах. За кількістю ця аномалія дещо більша за попередню, ймовірно через те, що певна частина працівників отримує офіційно не повну МЗП а половину (оформлені на пів-ставки) – у двох діапазонах від 3 900 до 4 100 грн. на міс. спостерігається аномально висока кількість працівників, або може отримувати офіційно більше за 8 700 грн. на міс., але відповідна частина аномалії перекривається наступною, з протилежним знаком.

Після рівня 40 100 грн. на міс. спостерігається третя аномалія (Рис. 5), яку ми асоціюємо із застосуванням схеми «ФОП замість найму»: реальні дані дають загалом меншу за модель кількість працівників. Це може викривлювати модель, тому ми перерахували її, використовуючи на інтервалі 40 100 – 690 475 грн. на міс. (до верхньої межі 3 гр. у перерахунку на місяць) дані моделі. Результати наведено в таблиці.

	Межі, грн	Осіб (дані-модель)	Різниця в доходах (грн), місяць	Різниця в доходах (грн), 12 місяців
Зона 1	7 900 – 8 700	653547	5 309 160 973.34	63 709 931 680.08
Зона 2	8 700 – 21 248	-825654	-10 594 088 876.89	-127 129 066 522.68
Зона 3	40 100 – 690 475	-6110	488 183 562.10	5 858 202 745.20

Рис. 5 Аномалія, ймовірно пов'язана з використанням псевдо-ФОП замість найманих працівників (починаючи з 40 100 грн. на міс. дані йдуть помітно нижче від моделі)

Проте, як пояснено в основному тексті, ми вважаємо такий результат недостовірним (заниженим), тому для остаточних висновків застосовано альтернативний метод.

Додаток 4

Припущення VAT Gap

Платники ЄП:

- (1) ФОПи 1–2 групи не платять ПДВ, 3 група платить в повному обсягу (бо працює з юр.особами – платниками, отже в кінцевому підсумку податок сплачують клієнти). Втрати ПДВ, які не включаються в VAT GAP – 20% від ДВ ФОПів 1–2 групи.
- (2) Частка ФОПів 1–2 групи в обороті ФОПів там, де нема окремих даних – 48% середнє за попередні роки).
- (3) Співвідношення ДВ і обороту ФОПів – 22.5%, на основі показників 2013–2019 року (має сенс оновити). Раніше кілька років замість цього використовувалися прямі дані щодо ДВ ФОПів, з яких 48% вважалося неплатниками 1–2 групи, але ці показники протягом війни не оновлювалися.

ПДВ з імпорту

- (1) На митниці ПДВ стягується за ставками 0%, 7% або 20% від гривневої митної вартості. Весь «пільговий» ПДВ (тобто 20% для звільненого і 13% для ліків та нафтопродуктів) – не включається в VAT GAP.
- (2) Ліки та нафтопродукти ідентифікуються в даних митниці за описом пільги та кодами.
- (3) В 2023 даних митниці не було надано, тому було зроблено апроксимацію:
 - a. Звільнений від ПДВ імпорт оцінювався за середнім в 2014–2022 – 0.42% від загальної суми імпорту товарів.
 - b. Пільговий імпорт нафтопродуктів оцінювався наступним чином. Було зроблене припущення, що імпорт пільгових нафтопродуктів становив стабільну частку загального імпорту за паливним кодом 27 в березні-грудні 2022 і за I півріччя 2023, поки діяли відповідні пільги. Втрати від пільгового імпорту нафтопродуктів в 2–4 кв. 2022 становили 9.28% від всього імпорту за 27 кодом – а в 2023 становили ті ж 9.28% від імпорту за 27 кодом УКТЗЕД за 6 місяців.
 - c. За 2023 наявні дані opendatabot/казначейства з пільгового імпорту. Припускається, що (на відміну від 2022, де нафта була врахована і призвела до різкого стрибка) в 2023 пільговий імпорт включає тільки ліки.
- (4) Перетворення даних митниці в доларах в гривню відбувається за середньозваженим курсом, який розраховується як загальний імпорт з СНР / імпорт товарів та послуг з ВОР в доларах.

Загальні розрахунки

- (1) ПДВ включається у все кінцеве споживання за 20% ставкою, крім галузей, продукція яких обкладається ПДВ за ставкою в 0%: державне управління, освіта, охорона здоров'я.

- (2) При обрахунку пільг для уникнення подвійного врахування вилучаються пільги, які з опису явно стосуються освіти чи охорони здоров'я.
- (3) Оскільки офіційних даних щодо продажу ліків (який відбувається за пільговою ставкою) для кінцевого споживання немає, вони вважаються просто звичайним товаром, який входить в кінцеве споживання за загальними правилами.
 - а. При цьому дані про пільговий їх імпорт є, тому при імпорті нестягнутий ПДВ вилучається з VAT Gar як такий, який відбувається внаслідок пільги.
- (4) До 2021 в розрахунках також враховувався ріст/падіння заборгованості зі сплати та повернення ПДВ. На жаль, актуальні дані наразі відсутні.